

HU

HU

HU

**AZ EURÓPAI POLITIKAI TANÁCSADÓI IRODA ÁLTAL KÉSZÍTETT
KONZULTÁCIÓS DOKUMENTUM**

AZ EURÓPAI TÁRSADALMI VALÓSÁG

Roger Liddle és Frédéric Lerais

A szerzők köszönettel tartoznak a segítségért és észrevételekért a következőknek: Tassos Belessiotis, Marcel Canoy, Maria da Graca Carvalho, Jonas Condomines, Vitor Gaspar, Agnes Hubert, Anna Melich és Peter Smith.

Nyilatkozat

Az e jelentésben kifejtett elemzés a szerzők személyes nézeteit tükrözi, és nem szükségszerűen egyezik az Európai Bizottság álláspontjával.

Megjegyzés a forrásokról és az adatok felhasználásáról

E dokumentum – vállalt feladatából adódóan – igen sokféle társadalmi kérdéssel foglalkozik. Az itt felhasznált adatok elsősorban az Európai Bizottság és az OECD szokásos elemzéseiből származnak, melyek a következők: a Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság éves kiadványai, úgymint a Társadalmi helyzet Európában, Foglalkoztatás Európában, Ágazati kapcsolatok Európában című jelentés és a Tanács és a Bizottság társadalmi integrációról szóló közös jelentései; a Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatóság társadalmi kérdésekről – mint például az elöregedés hatása az állami kiadásokra – szóló elemzései; az Oktatási és Kulturális Főigazgatóság által az oktatási rendszerek összehasonlításának eredményeiről kiadott jelentések; az Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Főigazgatóság egészségügyi kérdésekről szóló tanulmányai; az Eurobarométer felmérései és az OECD tanulmányai, úgymint Dióhéjban a társadalomról, Dióhéjban az egészségről, és Dióhéjban a nyugdíjról. Lehetőség szerint igyekeztünk e mérvadó források Bizottságon belüli alkalmazását ellenőrizni. A források megnevezésére csak akkor kerül sor, ha a dokumentum egyes tudósok, kutatócsoportok vagy tagállami intézetek vizsgálataira hivatkozik.

A téma átfogó jellegéből – és a vita és megbeszélés ösztönzésére vonatkozó célkitűzésből – adódóan az elemzés során a dokumentum nem törekedhet a teljességre. Kénytelenek vagyunk általánosítani. Bár a terjedelmi kötöttségek miatt nem adhatunk részletes képet az egyes tagállamok helyzetéről, ugyanakkor az EU-s átlagok elrejtik Európa sokféleségének társadalmi valóságát, ezért a dokumentum bizonyos tagállamokat mégis részletesen tárgyal – nem is annyira azért, mert ezek helyzete kivételes vagy akár kevésbé kritizálható volna, hanem inkább olyan tényekre kívánjuk felhívni a figyelmet, melyek az Európai Szakpolitikai Tanácsadói Iroda (BEPA) szerint az olvasó számára érdekesnek bizonyulhatnak.

Az Európai Szakpolitikai Tanácsadói Iroda az Európai Bizottság főigazgatóságai közé tartozik, és az a feladata, hogy a megfelelő időben tájékozott szakpolitikai és politikai tanácsokkal segítse az elnök és a Bizottság szolgálatainak munkáját az elnök napirendjével és az Unió jövőbeli szakpolitikáival kapcsolatos kérdésekben. A BEPA szakmailag magas színvonalú kutatásra és politikai elemzésre törekszik, és hozzájárul mind a Bizottságon és az uniós intézményeken belüli, mind az egyetemi körökkel, az egyes piacokkal és a közvéleménnyel folytatott a hatékony kommunikációhoz. Munkája a politikai ciklus első (stratégiai) szakaszára irányul, ezáltal közép- és hosszútávon hozzájárul a szakpolitikai lehetőségek kialakításához.

TARTALOMJEGYZÉK

1.	TENDENCIÁK: HOGYAN VÁLTOZNAK AZ EURÓPAI TÁRSADALMAK?.....	6
1.1.	Átmenet a posztindusztriális tudás- és a szolgáltatásalapú gazdaság felé	9
1.2.	A jóléti állam hatásai.....	12
1.3.	A tömeges jómód hatása	14
1.4.	A polgár mint fogyasztó.....	14
1.5.	A nemek egyenlősége és a demográfiai változás.....	15
1.6.	Az individualizációs tendencia	16
2.	AZ EURÓPAIAK JÓLÉTÉNEK MÉRÉSE A POSZTINDUSZTRIÁLIS KORBAN ¹⁹	
3.	A TÁRSADALMI MINŐSÉG JAVÍTÁSÁNAK KÉRDÉSEI	22
3.1.	Foglalkoztatási lehetőség	22
3.2.	Elégedettek az emberek a munkájukkal?	23
3.3.	Hozzáférés az oktatási lehetőségekhez	25
3.4.	Társadalmi mobilitás: az élettel kapcsolatos esélyek átadása a következő generációknak	27
3.5.	Demográfia és az „előregedő társadalom”	29
3.6.	Családi élet és jólét.....	30
3.7.	A szegénység és annak az élettel kapcsolatos esélyekhez való hozzáférésre gyakorolt hatása.....	31
3.8.	Számít-e az egyenlőtlenség?	33
3.9.	Hozzáférés a jó egészséghez	35
3.10.	Életminőség.....	37
3.11.	A bűnözés és a bizonytalanság növekedése	40
3.12.	Migráció, etnikai sokféleség és integráció	42
4.	VITAKÉRDÉSEK	46
4.1.	Tendenciák	46
4.2.	Jólét	46
4.3.	Esély és hozzáférés	46
	Irodalom és hivatkozások.....	48
	MELLÉKLET: Ábrák és táblázatok	54

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra: Foglalkoztatási szerkezet az EU egyes tagállamaiban (a főbb foglalkoztatási ágazatok szerint) 2005.
2. ábra: Az étellel való elégedettség az EU-ban.
3. ábra: Harmadfokú oktatásban részt vevő népesség (2003).
4. ábra: Felső középfokú oktatásban részt vevő népesség (2003).
5. ábra: Iskolázott szülők harmadfokú oktatásban részt vevő gyermekei, 1994–95.
6. ábra: A 25–64 éves dolgozók részvétele munkához kapcsolódó, kötetlen folyamatos oktatásban és képzésben, iskolai végzettség szerint, 2003.

1. táblázat: A foglalkoztatás változásai 1995 és 2005 között.
2. táblázat: Várható függőségi arányok (%-ban).
3. táblázat: Nemzedékek közötti mobilitás összehasonlítható nemzetközi becslések alapján.
4. táblázat: A szegénység általi veszélyeztetettség háztartási típusonként, 2003.

BEVEZETÉS

Hogyan mozdíthatjuk elő a leginkább Európa valamennyi polgárának társadalmi jólétét a globalizálódó világban?

Ez a kérdés kell, hogy irányítsa az EU és a tagállamok valamennyi lépését. Az olyan fontos általános szakpolitikai célkitűzések, mint a növekedési és foglalkoztatási program, a lisszaboni stratégia és a fokozottabb versenyképesség iránti elkötelezettség önmagukban nem célok, hanem egy cél elérésének eszközei, ez pedig az európai polgárok jóléte. A polgárok nem feltétlenül tudják, hogy pontosan mit is értenek jólét alatt, azonban nyilvánvaló, hogy a jólét fogalma általában többet foglal magában a társadalom egésze által élvezett anyagi életszínvonalnál.

A hagyományos felfogás szerint a gazdasági nyitottság ösztönzi az innovációt és a termelékenységi növekedést, ezáltal munkahelyeket és fellendülést teremt, ami pedig végső soron a jólét és a jobb életminőség előfeltétele. Az elmúlt években azonban világossá vált, hogy az európai polgárok jelentős része szerint a globalizáció, a liberalizáció és a versenyképesség fokozott ösztönzése legalább annyira veszélyezteti a jólétet, mint amennyire elősegíti. Miért van ez így? Miben gyökerezik az a bizonytalanság az emberek körében, amely ellenállást eredményez a nyitottsággal szemben, és amelynek következtében vonakodnak bizakodással szembenézni a gazdasági változásokkal?

E kérdéseket látva az Európai Bizottság 2006 első felében arra a következtetésre jutott, hogy ismét elemezni kell a társadalmakon belüli társadalmi változás komplex dinamikáját ahhoz, hogy Európa a globalizáció jelentette kihívásra határozottabb választ adhasson. Az *Európai Bizottság* 2006. májusi, „*Program Európa polgárai számára*” című közleményében a társadalmi valóság annak érdekében történő vizsgálatára tett *javaslatot*, hogy a hozzáférés és a szolidaritás jegyében előrettekintő programot alakíthassanak ki. Az Európai Tanács 2006 júniusában támogatta ezt a megközelítést, és arra kérte a Bizottságot, hogy *tekintse át az Unió társadalmi helyzetét, különös hangsúllyal a hozzáférés és az esélyek kérdésére*. Mindez azon egyre elfogadottabb nézet jegyében történik, hogy bár a társadalom nem garantálhat polgárai számára egyenlő eredményeket, az esélyegyenlőség önmagában igen gyenge célkitűzés, hacsak nem társulnak hozzá erőteljes erőfeszítések annak biztosítása érdekében, hogy valamennyi polgár rendelkezésére álljanak azon források, feltételek és készségek, melyek révén az esélyegyenlőség elvont fogalma valóssá és tartalmassá válhat.

Ez a BEPA által készített konzultációs dokumentum a Bizottság első válaszlépése a Tanácsnak az Európa társadalmi valóságáról szóló vita indítására vonatkozó felkérésére. Nem szokásos szakmai konzultációról van szó, és nem az a cél, hogy egy adott szakpolitikai vagy szabályozási kezdeményezésre vonatkozóan foglaljuk össze a nézeteket. Nem a „szociális vívmányokról”, vagyis a hatályos szociálpolitikai jogszabályokról kívánunk vitát folytatni. E munka nem egy testületi megállapodást tükröző formális bizottsági dokumentum: célja inkább a megbeszélésre ösztönzés és átfogó vita megindítása számos kérdést illetően.

Nem számítunk arra, hogy előíró jellegű politikai következtetéseket vonhatunk le. A munkánk kiindulásául szolgáló egyetlen előfeltevés az, hogy Európa sokfélesége ellenére társadalmaink alapvetően hasonló kihívásokkal szembesülnek, ezért érdemes európai szintű vitát kezdeni ezekről, az egyes tagállamok tapasztalatait összevetve.

E dokumentum először azt vizsgálja meg, hogy mely tényezők mozgatták az európai társadalmak társadalmi változásait az előző generáció idején. A háborút követő „harminc

dicsőséges év (les trentes glorieuses)¹ lezárultával ez az az időszak, amikor az alapító tagállamokban lelassult a növekedés, és számos tagállamban jelentős problémává vált a munkanélküliség. Az EU-hoz 2004-ben csatlakozó tíz új tagállam számára – különösen a nyolc korábbi kommunista ország (e dokumentumban röviden: EU-8), valamint a 2007 januárjában csatlakozó Bulgária és Románia és (a tíz tagállam együttesen: EU-10) számára – ez az átmenet és a bővülés drámai, sokszor pedig traumatikus időszaka. Az úgynevezett „négy kohéziós tagállam” (Írország, Spanyolország, Portugália és Görögország) számára ez a viszonylagos hátrányos helyzetből a gyors modernizálódás felé történő átalakulás időszaka. Az Egyesült Királyság számára ez az időszak azzal vette kezdetét, hogy a háború utáni konszenzus az 1980-as évek elején hirtelen felbomlott, és véget ért Nagy-Britannia gazdasági hanyatlása – igaz, a társadalom azóta is fizeti ennek az árát. Az észak-európai országok számára az 1980-as évek végének gazdasági válsága után kiemelkedő mértékű növekedés következett, és megélénkült a skandináv társadalmi modell iránti érdeklődés.

A dokumentum az említett eltérő tapasztalatok közös vonásait vizsgálja és azt, hogy a társadalmi változások hogyan értékelhetők a jólét mutatóihoz viszonyítva. Ezután vitát kíván kezdeményezni azt illetően, hogy milyen szerepet játszhatnak a jólétet illetően a következő kulcsfontosságú tényezők: a gazdasági esélyek, a munka jellegének megváltozása, az előregedő társadalom kihívásai, a családi élet demográfiaja és új modelljei, a szegénység és az egyenlőtlenség, az egészség és a társadalmi mobilitás akadályai, az életminőség, a bűnözés és a társadalomellenes magatartás, a sokféleség és a multikulturalizmus.

E munka célja Európa társadalmi valóságának feltárása annak érdekében, hogy új konszenzus alakulhasson ki az európaiak előtt álló közös társadalmi kihívásokat illetően. Célja az, hogy megerősítse az Európai Unió és a tagállamok közötti partnerséget a lisszaboni növekedési és munkahely-teremtési stratégia megvalósítása során. A megközelítés azonban szándékosan társadalmi, nem szocioökonómiai jellegű. Az e dokumentumban tárgyalt területek többségén való fellépési hatáskör és felelősség a tagállamokhoz, nem az EU-hoz tartozik. A társadalmi tendenciák tág körű elemzése és a társadalmi problémák katalogizálása nyomán természetesen elvárhatók az átfogó fellépések. Ezért nem tekinthetünk el olyan kérdések tárgyalásától, mint a polgárok fizetési hajlandósága, a versenyképesség és a pénzügyi fegyelem követelményei és az általános politikai eredményeket illető megkövetések.

A Bizottság mindenestre valóban a tág körű elemzés szellemében várja a társadalmi tendenciák következményeire és az európai jólét főbb tényezőinek meghatározására és értékelésére vonatkozó véleményeket e BEPA-dokumentum közzétételével.

1. TENDENCIÁK: HOGYAN VÁLTOZNAK AZ EURÓPAI TÁRSADALMAK?

Észrevehető-e általános tendenciák az európai társadalmak fejlődésében? Jelent valamilyen ütem- vagy irányváltást a globalizáció? A változások révén a polgárok jobban vagy rosszabbul férhetnek hozzá olyan lehetőségekhez, melyek révén kiteljesíthetik a bennük rejlő potenciált? Milyen módon történik mindez?

Természetesen a helyzet meglehetősen változatos, gyakran a tagállamokon *belül* ugyanannyira, mint azok *között*. Azonban valamennyi tagállam ugyanolyan kihívásokkal szembesül a demográfia, a fokozódó etnikai és kulturális sokféleség és az értékek individualizálódása miatt. Valamennyi EU-tagállamban viszonylag nyílt társadalom működik,

¹ Jean Fourastié: Les trentes glorieuses: ou La Révolution invisible de 1946 à 1975. Paris, Fayard. (1979)

amelyet a modern kapitalizmus globális erői és a világszintű kulturális tendenciák formálnak. Az EU-15 viszonylag fejlett társadalmainak is szembe kell nézniük a jómód jelentette számos kihívással, a posztkommunista új tagállamokban azonban még nagyobb gazdasági és társadalmi átalakulás van folyamatban az átmenet drámai valósága miatt. Minden európai társadalomban – ideértve a posztkommunista társadalmakat is – nő a kulturális szakadék az aktuális gazdasági, társadalmi és kulturális tendenciák győzteseinek tekinthető „kozmpoliták” és azok között, akik lemaradtak a gazdasági változás és az ipari szerkezetváltás során, illetve akik gyakran érzik fenyegetve hagyományos közösségeiket, értékeiket és életmódjukat.

A globalizáció az a referenciakeret, amelyben meghatározható, hogy mi is újabban az Európai Unió célja. A globalizáció olyan kritikus kérdésekre hívja fel a figyelmet, mint a kereskedelempolitika, Ázsia előretörése és az éghajlatváltozás, továbbá arra, hogy egy a tömeges migráció, a határon átnyúló bűnözés és terrorizmus jellemezte világban Európa hogyan kombinálhatja a nyitottságot a biztonsággal. Az Európai Unió ezeken a területeken kulcsszerepet játszhat abban, hogy Európa eredményesen reagáljon.

Az Európai Unió sok tapasztalattal rendelkezik az ilyen kihívások kezelésében. A Közös Piacról az egységes piacon át az egységes valutáig vezető úton az EU megerősítette a gazdasági változás és a szerkezetváltás dinamikus erőit. Ugyanakkor sok tekintetben az európai életminőséget is jelentős mértékben megváltoztatta. Az EU foglalkoztatási jogokra, társadalmi párbeszédre, a nemek egyenlőségére és a megkülönböztetés bármilyen formája elleni fellépésre vonatkozó társadalmi kötelezettségvállalásai, továbbá az, hogy a környezeti kérdések és a fogyasztóvédelem terén mindig is vezető szerepet játszott, egyrészt következménye, másrészt oka Európa társadalmi átalakulásának. Az EU a bővítés révén Európa-szerte megszilárdította a demokráciát, és ezzel életünket legalább olyan drámai módon átalakította, ahogyan az előző nemzedék életét a német-francia megbékélés megváltoztatta. Nagymértékben bővültek az egyének szabad életet, munkát és utazást illető lehetőségei. Ennek illusztrálásaként megemlíthetjük, hogy a becslések szerint mára megnövekedett a Nagy-Britanniában élő francia állampolgárok száma (mintegy 3-400 000), míg körülbelül 300 000 brit állampolgár él Franciaországban (a második otthonnal rendelkezőket nem számítva). Sokakat a munkalehetőség vonz Londonba, ami az EU vezető pénzügyi központjaként legalább annyira vált európai, mint kozmpolitá várossá. Egy 2005. évi, az EU-n belüli mobilitásról szóló Eurobarométer-vizsgálat szerint az európai polgárok majdnem 15 %-a, különösen az észak-európaiak nyugdíjas éveiket saját országuktól eltérő tagállamban szeretnék eltölteni.²

Pontatlan állítás lenne azonban az, hogy az európai társadalmakat ma elsősorban a globalizáció alakítja. Európa társadalmi valósága jóval összetettebb ennél. Az előző generáció idején valóban gyors változáson estek át a társadalmak, de az csupán mítosz, hogy időtlen „európai társadalmi modellről” volt szó, melyet most „globalizációs sokk” ért. A globalizáció felerősíthet bizonyos alapvető tendenciákat: a hagyományos ipari munkakörök eltűnését (összefüggésben az új technológiák hatásával és a társadalmaink gazdagodásának eredményeként kialakuló új fogyasztói igényekkel)³; egy olyan, magas szinten képzett társadalom igényét, mely képes valamennyi polgára képességeinek teljes mértékű

² Barbara Gerstenberger, *The Growth Potential of the Silver Economy*. Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért, (2005).

³ „Belessiotis Tassos, Mattias Levin, Reinhilde Veugelers: *Az EU versenyképességi és ipari helyzete*, BEPA, (2005. szeptember). E tanulmány szerint a kiszervezés bemeneti hatása korlátozottnak tűnik, különösen az európai gazdaságra ható egyéb traumákkal, mint a technológiai változással összevetve.

fejlesztésére; új, kirívó földrajzi és jövedelmi egyenlőtlenségek kialakulását, melyek oka, hogy a „nyertesek” és a „vesztesek” sorsa eltér; annak sürgető szükségességét, hogy környezetvédelmi szempontból fenntarthatóbb gazdaságot alakítsunk ki Európa hosszú távú energiaszükségleteinek fedezésére és az éghajlatváltozással jelentkező veszélyek elhárítása érdekében; és a nyitottság előnyeit illetően a rosszul kezelt migrációból és a sikertelen integrációból adódó problémákat. A hagyományos közösségek megszűnésével és társadalmaink sokféleségének növekedésével egyre nagyobb a bizonytalanságérzet, fokozódik a bűnözéstől való félelem, és megkérdőjeleződnek az identitás és az állampolgárság fogalmai.

A társadalmi változást azonban alapvetően belső erők mozgatják. Az a tény, hogy Európa gyors pályát futott be a **posztindusztriális tudás- és szolgáltatásalapú gazdaság** irányába, átalakítja a munka jellegét és a társadalmi osztályok határait, továbbá a gazdasági esélyekhez való hozzáférés feltételeit, a társadalmi mobilitás mértékét és a szegénység és egyenlőtlenség előfordulási arányait. A **tömeges jómód elérése és a gazdasági modernizáció folyamata** mélyen átformálta az értékrendet, és ennek szembeötlő jelei vannak: az individualizáció tendenciája, a családi élet új mintái, a nők társadalmon belüli helyzetének változása, a posztmateriális problémák felmerülése és a demokratikus elkötelezettséggel kapcsolatos új kihívások. Ez az individualizáció azonban gyakran együtt jár egy erősebb társadalmi kohézióval jellemzett és szociálisan felelősebb társadalom iránti fokozottabb igényvel, valamint azzal, hogy az emberek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az életminőséggel kapcsolatos kérdéseknek – például a tiszta levegő, a tiszta víz és a környezetvédelmi biztonság kérdésének –, amelyeket legalább annyira alapvető, ha nem még alapvetőbb kérdéseknek tekintenek, mint az anyagi bőséget. Radikális **demográfiai változást** mutat a termékenység csökkenése és a várható élettartam meghosszabbodása, amelynek eredményeként problémák merülnek fel a társadalmi és a gazdasági fenntarthatóság, az új, egyre különfélebb lakhatási igények, a két keresővel rendelkező háztartásokban a munka és a családi élet összeegyeztetése, a gyermeknevelési feladatok megosztása terén a nemek egyenlősége és a generációk közötti méltányosság terén. A **polgár mint fogyasztó egyre fokozódó szerepe** megváltoztatja gondolkodásunkat olyan kérdésekről, mint a lakhatási és közszolgáltatási lehetőségek megválasztása, az egészség iránti egyéni felelősségünk, a hulladékkezelés és az újrahasznosítás, az élelmiszerbiztonság és élelmiszerminőség, miközben újabb aggályok merülnek fel az etikus fogyasztás és a közösségi felelősségteremtés területén. Nincs arra bizonyíték, hogy a polgárok kevésbé törődjenek a közügyekkel, mégis megrendülni látszik a hagyományos politizálásban való részvétel és a politizálás iránti bizalom, illetve a polgárok elkötelezettsége. A **jóléti állam**, amely az iparosodott korra adott társadalmi és politikai válaszként **alakult ki**, társadalmunk több tízmillió tagjának életfeltételeit alakította át, ugyanakkor kétségkívül megváltoztatta az ösztönzőket, és olyan új függőségeket teremtett, amelyektől az egyén csak nehezen szabadulhat. Kiderült, hogy a jóléti államok a maguk összetett dinamikája szerint működnek, amelyet társadalmaink csak lassan dolgoznak fel, és nehezen változtatnak meg.

Korunk társadalmi kihívásaiért tehát az európaiak nem hibáztathatják a globalizációt. Ugyanakkor egyesek attól tartanak, hogy a globalizáció eredményeként a tagállamok kevésbé lesznek képesek egyedül megadni a választ ezen kihívásokra, aminek oka lehet úgy az adóverseny, mint a potenciálisan racionalizáló tényezők. Egyes kérdéseket egyértelműen az Európai Unió társadalmi kihívásokkal kapcsolatos szerepvállalásával, az európai szintű jogalkotással, költségvetési beavatkozással és szociális párbeszéddel lehet megoldani. E kérdéseknek mindenképpen szerepelniük kell a következő vitában.

1.1. Átmenet a posztindusztriális tudás- és a szolgáltatásalapú gazdaság felé

A második világháború végén az európai társadalmak nagy része – bár az ipari termelés jelentős kibocsátást eredményezett és nagyszámú alkalmazottat foglalkoztatott – még mindig preindusztriális korszakát élte⁴. 2006-ban a legfejlettebb tagállamok gyorsan válnak posztindusztriálissá, amint az 1. ábra mutatja, és a feldolgozóiparban az EU-25 egészében már csak a foglalkoztatottak kevesebb mint egyötöde dolgozik. A szolgáltatások területén a foglalkoztatottak több mint kétharmada dolgozik. 2000 és 2004 között több mint nyolcmillió új munkahely jött létre a szolgáltató szektorban az EU-25-ben, míg csökkent a foglalkoztatottak száma az iparban (1,7 millióval) és a mezőgazdaságban (1,1 millióval). Ez a tendencia az új tagállamokban éppúgy megfigyelhető, mint a régiókban: Lengyelországban a foglalkoztatottak száma leginkább az ingatlanágazatban, illetve az üzleti szolgáltatások területén nőtt.

2005-ben az EU-15-ben a foglalkoztatottak valamivel több mint 40 %-át alkalmazták az Eurostat által „tudásalapúnak” nevezett ágazatokban (csúcs- és középtechnológias feldolgozóipar, illetve tudásalapú szolgáltatások), ahol a legnagyobb arányt Svédország (54 %), a legalacsonyabbat Portugália (26 %) mutatja. Az EU-15 átlagához képest Spanyolország 32 %-os, Olaszország 37 %-os, Franciaország 43 %-os, Németország 44 %-os, az Egyesült Királyság pedig 50 %-os arányt mutat.

A tudás- és szolgáltatásalapú gazdaság felé történő elmozdulás az utóbbi évtizedben felgyorsult, ahogy azt az 1. táblázat mutatja. Az EU-15-ben az elmúlt tíz évben a tudásalapú ágazatokban a foglalkoztatás mértékének (23,9 %-os) növekedése könnyedén maga mögött hagyta a gazdaság további ágazatainak növekedését (5,7 %) ⁵.

A gazdasági szerkezet ezen változásainak eredményeként új foglalkoztatási megoszlások alakulnak ki ⁶.

- A jelenlegi munkakörök legalább felének betöltéséhez magas szintű kognitív és/vagy személyes adottságok szükségesek. Az összes munkakör egynegyedéhez magasabb szintű informatikai ismeretek szükségesek, és ez az arány gyorsan növekszik. A jelenlegi munkaerő egyharmada azonban még mindig meglehetősen képzetlen, és hat fiatalból egy szakképesítés nélkül fejezi be iskolai tanulmányait.
- Az újfajta, szakképzettséget igénylő munkakörök növekedéséhez társul, hogy egyre több szolgáltató jellegű munkakör betöltésére van igény a kávézóknak, szállodákban, üzletekben, szupermarketekben és benzinkutakon, továbbá egyre több közszolgálati munkakör is kínálkozik, pl. kórházi betegszállítói vagy ápolói munka. A nők aránya jelentős az alacsonyabb képzettséget igénylő munkakörökben, továbbá az irodai rutinmunkákban, és több mint egynegyedük részmunkaidőben dolgozik. Bár a részmunkaidőben dolgozó nők körében magas a munkával való elégedettség mértéke (amit sokuknál különösen az okoz, hogy értékelik a munkával járó társadalmi kapcsolatokat és a munka és a magánélet megfelelőbb kiegyensúlyozásának lehetőségét), egyes – a fizetés tekintetében a nemek között fennálló eltérésekre, a kevesebb képzési és szakmai előmeneteli

⁴ Lásd: Tony Judt, Post War. A History of Europe Since 1945. Penguin Books, 2006. Franciaországban még az emberek egyharmada a földeken dolgozott. Dél-Európában ez az arány jóval magasabb volt.

⁵ A tudásalapú európai gazdaság. The Work Foundation, London. (2006. október).

⁶ Lásd: Anthony Giddens, Europe in the Global Age. Polity Press. (2006. október).

lehetősége, a munkakör megtartásának kisebb mértékű lehetőségére és a szociális ellátásokhoz való csekélyebb mértékű hozzáférésre vonatkozó – problémák a munkaerőpiac nemi alapon történő szegmentálódását eredményezik, ami ellentmond az esélyegyenlőségnek.

- A szakképzettséggel nem rendelkezők – főleg a férfiak – helyzete általában rosszabbodik, elsősorban azokban a régiókban, ahol hanyatlóban van a feldolgozóipar. Van munka a szakképzetlen munkaerő számára is, de sokszor nem a megfelelő helyen, nem ugyanolyan mértékű védelem mellett, vagy ezek egyesek számára nem tűnnek megoldhatónak, vagy kényelmetlenséget jelentenek számukra, mivel közvetlen környezetük hagyományos tapasztalatain túlmutató személyes társadalmi készségeket igényelnek. A munkanélküliség aránya a körökben magasabb, mint az iskolázottabbak esetében. Ez alól valószínűleg csak néhány nehezen átjárható helyi munkaerőpiac kivétel, ahol még mindig nagy kereslet mutatkozik a szakképzetlen munkaerő iránt, és ahol azt fontolgatják, hogy mivel járna a munkaerő migráció útján történő pótlása. Még itt is nagy azonban annak a kockázata, hogy az alacsonyán képzett egyén folyamatosan egyik rossz minőségű munkakörből a másikba kerül, és közben nem sok lehetősége kínálkozik újabb képesítések megszerzésére, ugyanakkor pedig időről-időre munkanélkülivé válhat⁷.

E változások nagyrészt a technológiai fejlődést tükrözik és azt, hogy hogyan alakul át a kereslet a gazdagodó társadalmakban. Egyesek szerint azonban a strukturális változások a modern kapitalizmus olyan változásaira is utalnak, amelyek jóval kevésbé üdvösek, és társadalmilag nem semlegesek. Egyesek aggályosnak tartják az üzleti élet változásait, és azt, hogy a vállalkozások mekkora felelősséget vállalnak az alkalmazottaiért⁸. Kétségtelen, hogy a tömegtermelés tetőpontján a kapitalizmus korporatív formái, leginkább a rajnai modell működött a legsikeresebben. Némi egyszerűsítéssel elmondható, hogy a munka többé-kevésbé társadalmi békét, a tőke pedig életre szóló munkahelyeket teremtett. Azok a cégek, amelyek kompetitív előnye a termékminőség folyamatos javulásától függött, az alkalmazottak szakképzése révén beruháztak a humántőkébe. A vezetés és az ellenőrzés különválasztása lehetővé tette, hogy a vállalkozások ne a rövid távú haszon elérését tűzzék ki célul, hanem hosszú távon gondolkodjanak.

A modern világban azonban a tőke ismét mobilis lett, mint az 1914 előtti globalizációs hullám idején. A tőkemobilitás mellett azonban egyre bővülnek a globális hírközlés, technológiai transzfer és főként az információs technológia lehetőségei is, és ez lehetővé teszi, hogy a vezetők globális ellátási láncokat szervezzenek, és bizonyos feladatokat kiszervezzenek. Nem csupán a rutin- és félig képesített feladatok delokalizációjáról van itt szó: a globalizációval és az információs technológia fejlődésével lehetővé vált a feladatok elválasztása, és ma már magas szakképzettséget igénylő feladatokat is ki lehet szervezni, mivel azokat a világ más

7M. Eliason és D. Storrie, "Lasting or latent scars? Swedish evidence on the long term effects of job displacement". *Journal of Labour Economics* (2006. október). A svédországi gyárbezárások által érintett munkavállalók elemzése alapján a szerzők megállapítják, hogy az elbocsátott munkavállalók jelentős jövedelmi veszteséget szenvednek el, ugyanakkor másokhoz képest rosszabbodik munkaerőpiaci helyzetük, nagyobb a valószínűsége, hogy újból elveszítik majd a munkájukat, és a legrosszabb helyzetben az idős munkavállalók vannak. Idézte: Az EU szerkezetének átalakulása és a foglalkoztatás: Fogalmak, mérés és adatok. Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért (2006).

⁸ Lásd például: John Monks, az ESZSZ főtitkára, Aneurin Bevan Memorial Lecture: The Challenge of New Capitalism (2006. november)

részein olcsón és hatékonyan el tudják végezni⁹. E lehetőségek ellenére is előfordulhat azonban, hogy a vállalkozások továbbra is indokoltan tartják hosszú távú kapacitásukat és termelésüket a „hazai” piacok közelébe helyezni.

A tőke mobilitásának fokozódásával és az ellátási láncok ezzel együtt járó globalizációjával párhuzamosan az utóbbi időben Európa nagy részén megnyílik a vállalatok ellenőrzésének piaca, és a vezetők egyre inkább a profitcélokra összpontosítanak. Igyekeznek hedge alapokat bevonni olyan helyzetekben, ahol a jelenlegi jövedelmezőség nem tükrözi a cég eszközeinek megfelelő értéket, és az új, feszesebb és pénzügyileg motiváltabb vezetői csapatok gyorsabb eredményeket hozhatnak. Ugyanakkor a kompetitív előny sok ágazatban már nem a termék vagy szolgáltatás fokozatos javításának biztosítását jelenti, hanem azt, hogy a technológiai és tudásfronton végzett innovációból kovácsolnak kereskedelmi sikert. A tőkebefektetések időtartama is lerövidült. E borús kilátások szerint az új szükségletek által vezérelt kapitalizmus egyre inkább haszonelvű, a munkahelyek biztonságának és az alkalmazottak iránti hosszú távú elkötelezettség kárára. Nem arról van szó, hogy nincs alternatíva, hanem arról, hogy lehetővé vált, hogy a pénzügyi teljesítmény és a személyes gazdagodás kiszorítsa a kölcsönös elkötelezettség és a társadalmi partnerség értékeit a vállalkozási tevékenységben.

A legújabb változások azonban nemcsak veszélyeket, hanem bizonyos értelemben lehetőségeket is hordoznak magukban. Például az ellátási láncok diverzifikációja az EU-8-ban új munkahelyeket teremtett, és megerősítette az európai vállalatok versenyképességét a globális piacokon, ahol sokan kiváló sikereket értek el. Ami az összefonódásokat és a felvásárlásokat illeti, sem hatékonysági, sem bármely társadalmi igazságossági érv nem védi azoknak az érdektelen vezetőknek a kiváltságait, akik némelykor olyan családi vállalkozásokban működnek, amelyekben a fiatalabb nemzedék már nem érdeklődik aktívan a vállalatvezetés iránt. Teljesen logikus az a kijelentés, miszerint a kereskedelmi siker a tudás- és szolgáltatás alapú gazdaságban sok ember munkáját gazdagítja, mivel a versenyképesség nem annyira a hierarchián, mint sokkal inkább a csapatmunkán, illetve a magasabb színvonalon és rugalmasabban képzett munkaerőn múlik, ellentétben a régi, feldolgozóiparon alapuló gazdasággal. Sok múlik a biztonsággal és a kockázatvállalással kapcsolatos egyedi hozzáálláson, az pedig attól függ, hogy az egyén mennyire bízik saját képességeiben és foglalkoztathatóságában.

A gazdasági szerkezetváltozás nyomán átalakulnak az EU-n belül a regionális egyenlőtlenségek is. A nagyvárosok sikeresen alakítják át jövőjüket a tudásalapú gazdaság központjaiként. Gazdaságilag igen gyakran alapulnak a pénzügyi és üzleti szolgáltatásokra, a felsőoktatásra és a kulturális és sporttevékenységekre. Némelyik nagyvárosban sikeres csúcstechnológiás klaszterek jöttek létre. Richard Florida amerikai szociológus szerint a modern nagyvárosok sikerének kulcsa az, hogy képesek-e olyan, úgynevezett „kreatív osztályt” létrehozni, amely nem rutin- vagy előre meghatározott feladat végzéséből, hanem a tudás különféle módokon történő alakításából él. Az egykor virágzó iparvárosok története azonban – még az ilyen nagyvárosok viszonylagos közelségében is – gyakran máshogy alakult. Olyan régiók városai, mint Franciaországban Lotaringia, Németországban a Ruhr-vidék és az Egyesült Királyságban Lancashire és Dél-Yorkshire, elvesztették korábbi gazdasági háttérüket, és komoly kihívást jelent számukra az átalakulás, mellyel az új háttér kialakítása jár. Míg az EU-15 gazdagabb és szegényebb *országai* közötti jövedelmi különbség lényegesen *csökkent* (Írország esetében látványosan meg is szűnt), a leggazdagabb és a

⁹ Ez kérdést talán Richard Baldwin finn elnökség ideje alatt készült tanulmánya fejt ki a legjobban. Globalizáció: a nagy kibontakozás (2006. szeptember), megtalálható a finn elnökség honlapján.

legszegényebb régiók közötti szakadék viszont nőtt, még az EU-15-ön belül is. A növekvő regionális egyenlőtlenségek ellenére az egyéni egyenlőtlenségek természetesen elvileg csökkenhetnek, amennyiben az emberek a szegényebb régiókból a gazdagabbakba vándorolnak, azonban az Európai Unió a strukturális alapok létrehozásával már régen elismerte a regionális különbségek közelítésének és ezáltal a szociális kohézió fokozásának jelentőségét.

A bővítés egészen új dimenzióval bővíti a regionális egyenlőtlenségeket. Az életszínvonal itt jóval alacsonyabb. Az EU-10 kétharmada olyan régiókban él, ahol az egy főre jutó GDP az EU-15 átlagának fele vagy annál is kevesebb. Bulgária és Románia egészét tekintve az átlag kevesebb mint egyharmad. 2003-ban a háztartások átlagos nettó jövedelme Bulgáriában és Romániában még mindig havi 300 EUR alatt maradt a vásárlóerő-paritás tekintetében. A legalacsonyabb kvartilis tekintetében mindössze kb. 100 EUR, ami azt mutatja, hogy ezen új tagállamokban nagymértékű a jövedelmek egyenlőtlensége¹⁰.

Az EU-8 gazdasági struktúrái azonban nem különböznek annyira, mint amennyire az éles jövedelmi szakadék ezt sugallná. Számos új tagállamban jellemezte a háború utáni időszakot a gyors és radikális iparosodás, és ezen tagállamok fájdalmasan élték meg a nehézipar irányából az utóbbi tizenöt évben lezajló átmenetet. Az oktatási és képzési normák általában magasak – magasabbak, mint Dél-Európában –, és ez az alacsonyabb bérekkel együtt vonzóvá tette ezeket az országokat a gyártásra irányuló beruházások tekintetében. A szolgáltató szektorban foglalkoztatottak száma valamivel alacsonyabb, mint az EU-15-ben, azonban gyorsan növekszik a szállodaiiparban és a vendéglátásban. Még mindig sokan élnek azonban a mezőgazdaságból, különösen a népesebb Lengyelországban és Romániában, létfenntartás céljából folytatva gazdálkodást: sokak számára ez volt az egyetlen módja annak, hogy túléljék az átmenet gazdasági traumáját.

1.2. A jóléti állam hatásai

Ismert, hogy a jóléti államokban az embereket biztosították az iparosodás korának kockázatai ellen. A fizikai és anyagi szükségletek kielégítése mellett azonban alapvetően hozzájárultak ahhoz is, hogy társadalmainkban szélesebb körű lehetőségeket biztosítsanak az életben. Ahogy az Európai Bizottság már jó ideje hangsúlyozza, a szociális politika kedvező termelékenységi tényező lehet. A társadalmi kockázatok elleni biztosítás megkönnyíti a gazdasági változásokat. Úgy tartják, hogy az Egyesült Államokban tapasztalható protekcionista nyomások egyik legfontosabb oka az, hogy a munkahely elvesztése igen gyakran a családok egészségbiztosítási jogosultságának elvesztését is jelenti.

A felsőoktatás kibővülése jól tettenérhető előnyökkel jár a megnövekedő keresőképesség tekintetében, azonban mély nyomokat hagy a középosztály hozzáállásán is. A nők inkább akkor döntenek szakmai karrier mellett, ha oklevelet szereznek felsőoktatási intézményben. Mindez azonban szellemi és kulturális horizontokat is nyit, ami hozzájárul a társadalmainkban lejátszódó „értékváltás” folyamatához.

A szélsőséges szegénység felszámolása és az általános egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetősége szerepet játszik a hosszabb élettartamban. A nyugdíj és a társadalombiztosítás bevezetése nagymértékben enyhített az egykor ínséggel, méltatlan körülményekkel sújtott idős koron, bár hat idős emberből egy még mindig szegénységben él,

10 Az első európai életminőségre vonatkozó felmérés Bulgáriában és Romániában. Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért. (2006)

és ez elsősorban a nőket sújtja. Az idősök ma nagyobb arányban osztoznak az általános gazdagságon és jövedelmen, mint korábban. Az EU-15-ben az „előregedő társadalom” jelenleg sokak számára hosszú, kényelmes nyugdíjas éveket jelent.

Ennek eredményeként merült fel fontos kérdésként a generációk közötti méltányosság és fenntarthatóság kérdése. Az első szociális biztonsági rendszerek kialakításakor kevesen kérdőjelezték meg a felosztó-kirovó minta fenntarthatóságát. Úgy tűnt, hogy a növekvő fiatal munkaerő, a teljes foglalkoztatás és a korlátozott várható élettartam biztosítja a rendszer hosszú távú életképességét. A politikai viták a gazdagok és a szegények közötti újraelosztás mértéke körül folytak a fizetendő hozzájárulások és a kapott juttatások kapcsán. A demográfiai feltételek változásával a piaci liberálisok kezdték a „támogatott” rendszerekre és egyedi számlákra való átállás értékeit hangoztatni. Azokban a tagállamokban azonban, amelyek ilyen kísérleteket vezettek be, problémákat okozott a nyugdíjak „félrevezető eladása”, a tőzsdei fluktuáció és a kockázatmentesség. A tagállamok többsége a fokozatos reformok folyamata helyett a felosztó-kirovó rendszereket választotta, azaz a nyugdíjkorhatár emelését, a juttatások korlátozását és a járulékok növelését. Az ilyen reformokhoz szükséges politikai támogatás elnyerése érdekében ezek az intézkedések a nyugdíjasokat és a nyugdíjkorhatárhoz közelítőket alig érintették. Az érthető politikai célszerűség érdekében feláldozták az igazságosságot és a méltányosságot: egyes tagállamokban azonban még mindig nagyobb reformokra van szükség a hosszú távú fenntarthatóság biztosítása érdekében.

A nagyjából egyetemes szociális ellátás (bár nyilvánvalóak a hiányosságok, például Olaszországban az egyedülálló, munkanélküli fiatalok esetében a szociális gondoskodás hiánya) megkönnyítette a személyes függetlenséget, de a függőség terjedéséhez is hozzájárult. Például a gyermekek részére nyújtott szociális ellátásokkal csökkent a kapcsolatok megszakításának gazdasági költsége, különösen a nők esetében. Immár foglalkoznak az egyedülálló szülők problémáival, és megfelelőbb módon elégítik ki a gyermekek alapvető szükségleteit, hiszen ők nem választhatják meg szüleiket.

Ugyanakkor a családok, bármi is legyen a fogalom definíciója, kevésbé „erősek”. Nagylelkű jóléti államaink sikerrel mérsékeltek a szegénységet, de az új esélyekhez való hozzáférés biztosításában már kevésbé sikeresek: ezt sugallja a tartós munkanélküliek, tartós betegek és fogyatékkal élők, illetve a gyakorlatilag nyugdíjkorhatár előtt nyugdíjazottak száma. Egyesek szerint Európában a jóléti rendszer olyan függőségbe zárja az embereket, amelyből nehéz, sokszor pedig lehetetlen számukra kiszabadulni.

Mindez elkerülhetetlenül befolyásolta a munkahelyi ösztönzőket is. A skandináv példa azt mutatja, hogy a jóléti államok csak addig képesek nagylelkűen bánni a munkanélküliekkel, amíg a juttatások valódi feltételekhez kapcsolódnak, ez pedig két dolgon múlik: a közigazgatás mennyire képes aktív munkaerő-piaci politikát folytatni, illetve az egyén részéről milyen a munkakeresés iránti szociális elkötelezettség kultúrája.

Sok tagállamban¹¹ a nagylelkű jóléti állam sikerrel mérsékelte a szegénységet, ám az új esélyekhez való hozzáférés biztosításában már nem ennyire sikeres. A jóléti intézményrendszert nem sikerült az olyan biztonsági hálóból, melynek köszönhetően akkor is puhára esünk, ha elhibázzuk a trambulint, átalakítani olyan trambulinná, mely segít visszapattanni az életben olykor előforduló bukások esetén is. Az ipari szerkezetátalakítás társadalmi következményeit régebben túlságosan is gyakran oldották meg előnyugdíjazással,

¹¹ André Sapir: A globalizáció és az európai társadalmi modellek reformja. Az ECOFIN nem hivatalos manchesteri ülésén elhangzott előadás háttérdokumentuma, 2005. szeptember.

ahelyett, hogy az idősebb dolgozókat újraintegrálták volna a munkaerőpiacon, ami hatékony megoldás lett volna mind az európai növekedéssel és munkahelyekkel, mind a demográfiával kapcsolatos kihívásra. Néhány tagállam sikeresen adott prioritást a jogok és kötelezettségek következetes rendszerén alapuló aktív munkaerő-piaci politikáknak: ez a „dán modell” fő erőssége, ehhez azonban jelentős költségvetési támogatás és széles körű állami beavatkozás szükséges. A jogok megállapítása mellett egyértelmű kötelezettségeket ki nem rovíó jóléti rendszer azt a benyomást keltheti, hogy visszaélnék vele, melynek eredményeként az európai szociális modellek biztosította szolidaritás alapjául szolgáló „méltányosság” fogalma megkérdőjeleződik. A méltányosság fogalmát megkérdőjelezi továbbá az a tény, hogy társadalmaink egyre sokfélebbé válnak, és az egyes csoportok munkára való hajlandóságára vagy a szociális ellátásokkal való állítólagos visszaélésre vonatkozó (gyakran téves vagy részleges) benyomásaink is.

1.3. A tömeges jómód hatása

A legtöbb középosztálybeli EU-polgár jómódúnak számít szülei és nagyszülei életszínvonalához viszonyítva. Ez néhány új tagállamban is igaz, ahogy gazdaságaiknak sikerül túllépniük a rendszerváltás eredményeként az életszínvonalban jelentkező drasztikus, bár átmeneti hanyatláson. Európa legnagyobb része sikeresnek mondható a háború utáni jóléti társadalmak által kitűzött célok – lakás, autó birtoklása, központi fűtés, televízió, hűtőszekrény, fagyasztó, mosógép és mosogatógép a lakásban, külföldi nyaralás – elérése tekintetében.

A tömeges jómód kiszélesítette a látókört és bővítette az életben kínálkozó lehetőségek körét. A televízió, majd a videotechnológiák, az utóbbi tizenöt évben pedig a mobiltelefon és az internet előretörése, továbbá az a tény, hogy egyre többet utazhatunk szabadon, megszüntette az egykori zárt vidéki és ipari közösségek kulturális elszigeteltségét, hatalmas mennyiségű információt és élményt bocsátott rendelkezésre, és az embereket globális hatásoknak tette ki.

Amint a jómódban élők alapvető fogyasztási szükségletei teljesültek, a növekvő jövedelmekkel újabb igények teremtődtek az egyre inkább posztmaterialistának mondható társadalomban: a fogyasztók számára új hobbik, bioélelmiszerek, edzőtermek, személyi edzők (ebben az ágazatban rohamosan nő a foglalkoztatottság) és személyes tanácsadás; az üzleti világban minden területre kiterjedő tanácsadás; a politikában környezetvédelmi aggályok. Ez maradéktalanul összhangban van Maslow amerikai szociológus előrejelzésével, akinek az elmélete szerint az emberek egy „szükségleti hierarchián” haladnak tovább felfelé, mielőtt alapvető szükségleteiket kielégítették¹². Mindezen fejlemények mozgatják a tudásalapú gazdaság keresleti oldalát. E háttér ellenére azonban még a gazdagabb tagállamokban is létező valóság a szegények relatív anyagi nélkülözése. 1999-ben például (bár a helyzet azóta javult) az Egyesült Királyságban 12 egyedülálló szülő közül 1 nem engedhetett meg magának minden nap főétkezést vagy minden gyermekének esőkabátot, 4-ből 1 megfelelő játékokat és sporteszközöket a gyermekeinek, 4-ből 3 pedig egyheti nyaralást¹³.

1.4. A polgár mint fogyasztó

A tömeges jómód korában a magánszemélyek inkább fogyasztói döntéseik, mint termelői szerepük alapján határozzák meg önmagukat. Egyrészt ugyan igényesebbek – például az

¹² Abraham Maslow: Az emberi motiváció elmélete, 1943.

¹³ Idézi John Hills, Inequality and the State, London School of Economics, Ralph Miliband, „Lecture on Inequalities”. 2004. október

egészségesebb ételek vagy a környezetbarát termékek iránti elvárásaikat tekintve –, ugyanakkor mégis törekednek arra, hogy fogyasztási szokásaik révén demonstrálják helyzetüket és státuszukat. A fogyasztás annyira fontos az emberek számára, hogy inkább jelentős fogyasztói hitelekkel vesznek fel, csak hogy fenntarthassák. Az EU-15 közül 12 államban az eladósodás egyénekre levetített mértéke a 2002. évi 14 322 EUR-ról 2004-ben 16 337 EUR-ra nőtt. A háztartások számára évente rendelkezésre álló jövedelem százalékában az eladósodás meghaladja a 90 %-ot. Van arra bizonyíték, hogy legtöbbször végső soron nem találja kielégítőnek a hedonista taposómalmot, és azok számára, akik a fogyasztási versenyben nem tudnak lépést tartani, ez állandó stressz és önbizalmi problémák forrása. Így hiába terjednek robbanásszerűen az egészséges étkezéssel kapcsolatos szeszélyek, az étrendek, az edzőtermek, a kocogás, a túlzott mértékű ivást, az elhízást és a mentális betegségeket jelentős mértékben valószínűleg pszichoszociális tényezők váltják ki.

A családi életet tekintve a gyermekvállalás általában tudatos döntéssé vált. Európa a „kivételezett gyermekek” időszakát éli, ugyanakkor aggályokat vet fel a gyermekek biztonsága és a szexuális visszaélések. A jómód a gyermekeknek szóló játékszerek, játékok és oktatási tevékenységek széles választékát hozta magával. Ezek miatt súlyos társadalmi probléma a gyermekszegénységgel járó relatív nélkülözés, még ha az alapvető szükségletek – élelmiszer, lakhatás, ruházkodás és cipő – teljesülnek is. Ugyanakkor újabb problémák jelentkeztek, például a gyermekkori elhízás és a figyelemhiányos rendellenesség.

A média, a marketing és a reklám meghatározó szerepet játszik az emberek környezetét, döntését és tájékozottságát formáló társadalmi változásokban. Egyre behálózottabb világunkban a média egyre jobban behatol az emberek életébe, és egyre jobban áthat mindent. Az egyének, a szülők és a fiatalok arra vonatkozó szabadságát, hogy információ alapján döntéseket hozhassanak arról, mit kívánnak látni, csinálni vagy vásárolni, elhomályosítja és módosítja a folyamatos és egyre erőszakosabb kereskedelmi kommunikáció világa. A szülők ugyanakkor el kívánják dönteni, mit lássanak és nézzenek meg a gyermekeik; az egyének dönteni akarnak a rendelkezésükre álló információ minőségét, forrását és kiválasztását illetően; a marketing a fogyasztó életében egy láthatatlan kéz. Felmerül az elszámoltathatóság kérdése.

1.5. A nemek egyenlősége és a demográfiai változás

A jómód egyik legjelentősebb következménye a nők helyzetének változása. A nemek közötti egyenlőség ideálja még messze nem valósult meg – ez a férfiak és a nők közötti egyenlő munkalehetőségeket és a gyermeknevelés felelősségének megosztását jelentené –, azonban jelentős előrehaladás történt. Az 1950-es években az új technológiáknak köszönhetően enyhültek a házimunka nőkre nehezedő hagyományos terhei. Mára radikálisan csökkent a főzéssel és a háztartás ellátásával töltött idő, és több férfi veszi ki a részét kismértékben a feladatokból, bár a nők számára még mindig hatalmas terhet jelent a háztartás ellátása, a gyermekgondozás és az idősek gondozása, illetve a munkahelyi feladatok. Mindenesetre a munkaképes életkorú nők nagy részének (55,7 %) van fizetett munkája valamennyi tagállamban, kivéve Olaszországot, Lengyelországot, Spanyolországot és Máltát: Dániában és Svédországban a nők foglalkoztatottsági mértéke 70 % felett van. A nemek közötti foglalkoztatottsági különbségek EU-szerte egyre csökkennek, és jelenleg 15 % körül vannak. A nők több mint egynegyede dolgozik részmunkaidőben, de ez inkább e gyakorlat elterjedtségére, mint a foglalkoztatás mértékére mérvadó (a legmagasabb az arány, 53 %

Hollandiában, a legalacsonyabb arányt pedig 10 %-kal Portugália, illetve 11 %-kal Finnország mutatja)¹⁴.

A jelenlegi norma a kétkeresős háztartás. A család jövedelmi és státuszbeli helyzete immár nem a „kenyérkereső férfi” jövedelmétől függ, hanem a két partner keresőképességétől és viszonyuk hosszú távú stabilitásától.

A termékenység csökkenése EU-szerte egyetemes jelenség, bár gyakran tesznek különbséget az északi és a déli társadalmak között: az északi egykor alapvetően protestáns, ma gyakorlatilag elvilágiasodott és individualista, a déli azonban katolikus, vallásos és családis. Mégis az utóbbi csoportba tartozó országokban lázadtak fel a nők a legélesebben a gyermekvállalás és a hagyományos anyaszerep ellen – és itt a legerősebbek a munkavállalás és a családalapítás közötti konfliktusok.

Az 1960-as évek óta 45 %-kal csökkent a termékenységi ráta. Az EU-15 termékenységi rátája 1960-ban 2,69 volt. 1980-ra ez 1,82-re csökkent. 2000-ben pedig már csak 1,53 volt. Írországban a termékenységi ráta például az 1980. évi 3,2-ről 1,9-re esett vissza 2000-re. Ugyanebben az évben mindössze 1,3 volt Görögországban, Olaszországban és Spanyolországban. Az új tagállamok a dél-európaihoz hasonló drámai változásokkal szembesültek, függetlenül attól, hogy mennyire világiasodtak. Itt a jövőbe vetett bizalmat megrázták a rendszerváltás gazdasági és társadalmi változásai. Az EU-25 termékenységi rátája 2003-ban átlagosan 1,48 volt, ami jóval alacsonyabb a jelenlegi népességi adatok fenntartásához szükséges 2,1-nél (migráció nélkül).

Az utóbbi húsz évben öt évvel növekedve 28-ra emelkedett az az életkor, amikor a nők első házasságukat megkötik. A hatékony fogamzásgátlási módszerek révén a szülők felelős döntéseket hozhatnak arról, hogy vállalnak-e gyermeket, és ha igen, mikor, bár bizonyos jelek arra utalnak, hogy a nők gazdasági okokból nem szülnek annyi gyermeket, amennyit ideális esetben kívánnának¹⁵.

Társadalmainkat kevesebb gyermek és fiatal és jóval több nyugdíjas jelenléte jellemzi. 1950-ben az EU-25 népességének 40 %-a volt 25 év alatt. E számadat 2000-re 30 %-ra csökkent, és 2025-re a várakozások szerint egynegyednél is kevesebb lesz. Ezzel szemben 1950-ben a népesség kevesebb mint egytizede volt 65 év felett. 2000-ben ez az arány már egyhatod. 2025-re jócskán egynegyed lesz. Ezek az adatok jóval túlmutatnak a számokon. Fontos hatással vannak a fogyasztói tendenciákra, a lakhatási és ellátási szükségletekre, a társadalmi attitűdökre és a politikai prioritásokra. Valamennyi demokráciánkban elsősorban az idősebbek gyakorolják választójogukat.

1.6. Az individualizációs tendencia

A legtöbb szociológus egyetértene abban, hogy a tömeges jólét eredményeként megnőtt az európai társadalmak individualizálódása. A tendencia az 1950-es és 1960-as években az ifjúsági tömegkultúra első alkalommal történő kialakulásával kezdődött. Ez változtatta meg az államrenddel, a családdal és az átlagember élettel szembeni elvárásaival kapcsolatos hozzáállást. Az életet többé nem lehetett úgy felfogni, hogy azt abban a kollektív közegben

¹⁴ „The Part Time Pay Penalty, UK Women’s Equality Unit”. Alan Manning és Barbara Petronoglo, Gazdasági Teljesítőképességet Vizsgáló Központ, London School of Economics.

¹⁵ Az Eurobarométer termékeny koruk végére ért nőkről szóló felmérése szerint míg ezeknek átlagosan 2,1 gyermekük van, 2,3-at szerettek volna.

kell elfogadni és megélni, amelybe születünk, legyen az munkásosztály vagy paraszti osztály, falu vagy város, vallás vagy vallási szekta. Személyes önmegvalósítással kapcsolatos elvárások alakultak ki. Ma többen látják úgy, hogy életük egy olyan önéletrajz, melyet maguk írnak maguknak. Ez nem azt jelenti, hogy az embereket már nem érdekli a „társadalmi kohézió”, sőt a felmérések szerint sokakat igen, de sokan nem kívánnak a családra, társadalmi osztályra vagy vallásra vonatkozó, egykor bevett normákhoz visszatérni.

Európa, és különösen – de nem kizárólag – Észak-Európa jóval kevésbé vallásos, mint az Egyesült Államok. Az európaiak mindössze 30 %-a jár rendszeresen egyházi szertartásokra; 40 %-uk csak bizonyos alkalmakkor; azonban háromnegyedük még mindig vallási szertartást vesz igénybe gyermekszületés, házasságkötés vagy haláleset alkalmával. A lengyelek több mint háromnegyede, az írek kb. kétharmada és az olaszok és portugálok több mint fele jár legalább havonta egyszer templomba; a britek, finnek és lettek kevesebb mint egynegyede, és a csehek, dánok, észtek, franciák és svédek kevesebb mint egynyolcada. Európa azonban nem világiasodott el, mint azt többen állítják. Számos, nem vallásos európai tekinti önmagát egyházhoz tartozónak, különösen ha állami egyházakról van szó – ez a „vallási hovatartozás hit nélkül” jelensége. Számos európai azonban vallásosnak tekinti magát, bár nem jár templomba.

Egyesek szerint „az 1960-as évek óta egyre kevesebben járnak templomba, nemcsak a világiasodásnak köszönhető, hanem összefügg az olyan világi intézmények – mint például politikai pártok, szakszervezetek és szervezett szabadidős tevékenységek – jóval általánosabb hanyatlásával is, melyek rendszeres »összejövetelt« várnak el a hozzájuk csatlakozóktól”¹⁶. Másfelől viszont országonkénti összehasonlításban némi összefüggés mutatkozik a továbbra is magas templomba járással jellemezhető országok, illetve a civil elkötelezettségek egyéb mutatói között. A „társadalmi tőke” kérdését európai összefüggésben vizsgáló szociológusok szerint a civil társadalom erősebb az észak–dél, nyugat–kelet tengelyen. A lengyelek járnak legrendszeresebben templomba Európában, de a civil elkötelezettség mértéke a demokratizálódás óta gyenge, és akár hanyatlott is 1990 óta. A skandinávok nemigen járnak templomba, de a hollandokkal és britekkel együtt a legaktívabb résztvevői az Európában található önkéntes szerveződéseknek. Ez hívja fel a figyelmet egy újabb paradoxonra: az önkéntes tevékenység nyilván mellékesebb jelentőségű egy jól fejlett jóléti államban, annak ellátásait nem helyettesíti¹⁷.

Az individualizáció nagy kihívást jelent a demokratikus kötelezettségvállalásra nézve. Az osztályok és a vallások mentén fennálló régi politikai választóvonalak megszűnőben vannak. Sok tagállamban csökken a választási részvétel, érdekes ellentét figyelhető meg azonban a dél-európai új demokráciák és a volt kommunista tagállamok között: míg az előbbieken viszonylag magas a részvétel, az utóbbiakban általánosan alacsony a választási részvétel és a polgári szerepvállalás. Különösen aggasztó a fiatalok és az alacsonyabb társadalmi-gazdasági csoportokba tartozók választási részvétele, amely nehéz kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy politikai rendszereink képesek-e reagálni az új korszak társadalmi kihívásaira. Sok tagállamban fokozódik a szélsőséges jobboldali és baloldali politikai erők támogatottsága, ami a fennálló politikai renddel és annak a népszerű ügyek megoldására való képességével szembeni növekvő elégedetlenség mutatója. A szélsőségesek támogatói elsősorban a gazdasági rendszerváltás vesztesei közül kerülnek ki, amelynek során a régi ipari gazdaság

¹⁶ Theo Schepens, Tilburgi Egyetem. Európai értékek atlasza. Szerk. Loek Halman, Ruud Luijckx és Marga van Zundert.(2005).

¹⁷ Jerzy Bartkowski és Aleksandra Jasinka-Kania, “Voluntary Organisations and the Development of Civil Society”. In: “European Values at the Turn of the Millennium”, szerk. Arts és Halman (2004).

átalakult a mai tudás- és szolgáltatásalapú gazdasággá. Az individualizálódás folyamata nyilvánvalóan bővítette a személyes szabadságot, de némelyek felteszik a kérdést, hogy erre az értékek szempontjából milyen áron került sor.

A válási ráta gyakorlatilag egyetlen generációban megkétszereződött. Az 1960-ban kötött házasságok 15 %-a végződött eddig válással, de ez az 1980-ban kötött házasságok 28 %-ára igaz. A válások száma közötti eltérések „vallási kontra világi” szempontokra vezethetők vissza, mint a termékenységre. 2003-ban a legalacsonyabb válási rátával rendelkező tagállamok sorrendje a következő volt: Írország, Olaszország, Görögország, Spanyolország, Lengyelország és Szlovénia, a legmagasabb válási ráta pedig a Cseh Köztársaságban, Litvániában, Észtországban, Belgiumban, Dániában és az Egyesült Királyságban volt kimutatható.

A házasság már nem valós fokmérője egy kapcsolat stabilitásának (ha egyáltalán valaha az volt). A legtöbb ember egy ideig házasság nélkül él együtt egy partnerrel. Az 1960-as évek generációját tekintve a ma 50-es éveikben lévő dánok és svédek 60 %-a nyilatkozott úgy az európai társadalmi felmérés során, hogy egy ideig együtt élt valakivel, ezzel szemben a görögök, portugálok, lengyelek és spanyolok kevesebb mint egynolcada és a britek és németek körülbelül egynegyede állította ugyanezt.

A ma együtt élő párok egyre hajlamosabbak anélkül gyermeket vállalni, hogy először összeházasodnának. A gyermekek több mint egynegyede házasságon kívül születik: ez az arány Svédországban a legmagasabb, 56 % (40 % felett van Dániában, Franciaországban, Finnországban és az Egyesült Királyságban), és Olaszországban a legalacsonyabb, kevesebb mint egytized. Azonban a házasságon kívüli gyermekszületek aránya Olaszországban 1960 óta megkétszereződött.

Sok vita folyt arról, hogyan kellene ezeket a tendenciákat értelmezni. Egyes tudósok nézete szerint „a növekvő válási ráta nem a házasságtól való menekülésre utal, inkább a házasságon belüli elégedettségre vonatkozó elvárások növekedésére”.¹⁸ Márpedig vannak arra utaló jelek, hogy az emberek többet várnak a házasságtól a partnerkapcsolat minőségét tekintve, mint korábban.

Az individualizálódás, továbbá a nagyobb mértékű foglalkozási és földrajzi mobilitás meggyengíti a nagycsalád összetartó erejét egész Európában:

- Az, hogy a gyermekek mennyi ideig függenek szüleiktől, a nemzeti felsőoktatási rendszerektől és munkalehetőségektől függ, és a tanulmányok egyes esetekben akár a harmincas évek elejéig is elhúzódhatnak. Mindössze a gyermekek fele él szüleivel 25 éves koráig, és csak egyötöde 30 évesen az EU-25 egységében.
- A felnőttek egynolcada egyedül él, nagyon fiatal korában is, mely arány két évtized alatt duplázódott meg.
- Emellett ahogy a családi struktúrák meggyengülnek, és a válás egyre gyakoribb lesz, számos nagyszülő veszíti el a kapcsolatot unokáival. A nagyszülők mindössze egynegyede gondoskodik rendszeresen unokáiról, és a nagyszülők fele tizenkét hónapnyi időszak alatt egyszer sem gondoskodott az unokákról.

¹⁸ Ez A. Skolnick nézete: „Change of Heart: Family dynamics in historical perspective”. In: Cowan and alii „Family, Self and Society”. Laurence Erlbaum Associates, 1993.

Egyre több európai válik toleránssá más szexuális beállítódás és életstílus iránt. Például az 1960-as években felnőtté vált dánok majdnem fele „határozottan egyetért abban, hogy a meleg és a leszbikusok jogában áll, hogy szabadon megválasszák, kivel élnek együtt.” Egyre hajlamosabbak az ezzel való egyetértésre a belgák, csehek, hollandok, finnek, franciák és svédok. A dél-európaiak és a lengyelek jelentős hányada azonban nem ért egyet ezzel.

Az európai értékekre vonatkozó tanulmány célja, hogy számos szempontból mérje az emberek toleranciáját. A homoszexualitás jóval ellentmondásosabb kérdés, mint a válás, az eutanázia vagy az abortusz, azonban ezzel kapcsolatosan jóval toleránsabbak az emberek, mint a házassági hűtlenség, az adócsalás vagy járulékcsalás, kábítószer-fogyasztás vagy ittas vezetés esetén. Az európai értékek atlasza szerint sokkal kevésbé elterjedt a toleráns hozzáállás, mint azt többek hinnék, és semmi sem utal arra, hogy ez széles körű morális hanyatláshoz vezetne¹⁹.

Az európai értékek atlaszának általános következtetése az, hogy „az USA nem a kulturális modernizáció prototípusa, sőt, sokkal hagyományosabb értékrenddel bír, mint más fejlett ipari társadalmak”. A vizsgálat inkább arra a következtetésre jut, hogy a személyes fejlődés és autonómia tekintetében Svédország és Hollandia vezet: ezek az országok jutottak a legmesszebbre a modernizálódás és a posztmaterializmus tekintetében. „Európa a jövőt nem az óceánon túl, hanem északon kell, hogy keresse”.²⁰

2. AZ EURÓPAIAK JÓLÉTÉNEK MÉRÉSE A POSZTINDUSZTRIÁLIS KORBAN

Szubjektív elemzések szerint Európában magas az étellel való megelégedés mértéke, amint azt a 2. ábra mutatja. A 2006. áprilisi Eurobarométer szerint az EU-25 polgárainak 81 %-a azt állítja, hogy elégedett életével, míg mindössze 19 % nem az. Az étellel való elégedettségre vonatkozó felmérések rendszeresen azt mutatják, hogy az emberek leginkább családjukkal, otthonukkal, társadalmi életükkel, illetve barátaikkal és kollégáikkal való viszonyukkal elégedettek. Azonban a szomszédokkal, az egészséggel és a munkával való elégedettség is csak kis mértékben marad el ettől.

Az étellel való elégedettség Dániában, Luxemburgban, Svédországban, Hollandiában és Írországból a legmagasabb. Az EU-15-öt tekintve ennek mértéke Görögországban, Olaszországban és Portugáliában a legalacsonyabb. Lényegesen alacsonyabb az egykori Kelet-Németországban az ország nyugati részéhez képest; továbbá az új tagállamokban tizenhárom százalékponttal alacsonyabb átlagosan, mint az EU-15-ben. Bulgária és Románia sajátos jellemzője az, hogy az új tagállamok körében egyedül itt van több olyan ember, aki elégedetlen az életével, mint olyan, aki elégedett.

Az Európa társadalmi helyzete című vizsgálat szerint az egyetlen olyan szignifikáns mutató, mellyel párhuzamosan az étellel való megelégedettség mértéke csökken, az egyén „pénzügyi helyzete”. Ezt illetően mindössze 68 % állítja azt, hogy elégedett. Ez az adat szignifikánsan csökken 17 %-ra azok körében, akik azt állítják, hogy elégedetlenek életükkel. Minél szegényebb egy ország, annál valószínűbb, hogy az egyén „pénzügyi helyzete” hatással lesz az étellel való elégedettségre.

¹⁹ Európai értékek atlasza, id. mű, 108. o.

²⁰ Id. mű, 128. o.

Az étellel való megelégedettség nem ugyanaz, mint a boldogság. A világ további részéhez képest azonban az európaiak általában boldognak tekinthetők. Mi jellemzi a boldog embereket? Az európai értékek atlaszának adatai szerint a házások, élettársi kapcsolatban élők vagy soha nem házasodottak jelentős mértékben boldogabbak, mint a külön élők, elváltak vagy özvegyek; továbbá hogy a 45 év alattiak valamivel boldogabbak, mint az ennél idősebbek; és a gyermektelen nők valamivel boldogabbak, mint a gyermekesek, míg a férfiakra az ellenkezője igaz. Ezek az ellentétek általában igazak, függetlenül attól, hogy az adott ország gazdag vagy szegény.

Másfelől viszont a jelek szerint számít a pénz. Az általában „boldognak” mondható Benelux-országokban a jól keresők 53 %-a állítja azt, hogy boldog, az alacsony keresetűeknek azonban csak 32 %-a. A tagállamok összehasonlítása során kiderül, hogy az önmagukat igen boldognak állító aránya – mely összességében 40 % felett van – Észak-Írországban, Hollandiában, Dániában, Írországban és Belgiumban a legmagasabb (és ezek általában virágzó, kis jóléti államok), míg Közép- és Kelet-Európa egészét tekintve kevesebb, mint 20 %, de emellett érdekes módon hasonló a helyzet Németországban, Spanyolországban és Portugáliában is²¹.

Az étellel való megelégedettségre és a boldogságra vonatkozó szubjektív felmérések azonban a társadalmi elemzés tekintetében nem teljesen meggyőző eszközök. A boldogságra való képesség ugyanolyan mértékben születési adottság, amit a „génjeinkben hordozunk”, mint a társadalmi helyzet, és ez részben megmagyarázhatja, hogy a gazdag országokban a szubjektív mutatók mindenestre igen keveset változnak az idők folyamán. A boldogságra és a megelégedettségre vonatkozó egyéni elvárásokat befolyásolja a társadalom is, amelyben az emberek élnek: megfelelőbb társadalmi berendezkedés mellett az emberek elégedettebbek és boldogabbak, mint aminek adott esetben tudatában vannak. Mint arra Amartya Sen közgazdász-szociológus rámutatott, néhány rabszolga boldog volt, mert nem tudta, milyen a szabadság, de ez nemigen szólhat a rabszolgaság mellett.

A jólét és a „társadalom minőségének” mérésére vonatkozóan jelentős mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre, és ezt a munkát olyan nemzetközi szervezetek is támogatják, mint az ENSZ, a Világbank és az OECD²². A felvetett kérdéseket a BEPA részletesebb vizsgálat keretében fogja tanulmányozni.

A közgazdászok a jólét mérése érdekében megpróbálták kiigazítani a GDP-adatokat. Gyakran rámutatnak, hogy az, hogy az Egyesült Államokban magasabb szintű a GDP, nem feltétlenül utal arra, hogy ott magasabb a jólét szintje is. Az USA GDP-jének lefelé történő kiigazítását tipikusan a következők indokolják: a központi fűtésre és a légkondicionálásra a nagyobb időjárási szélsőségek miatt fordított nagyobb mértékű kiadás; a tömegközlekedési alternatívák hiánya miatt szükséges autós utazások; a börtönökre, a rendőrségre és a nagyon ellentmondásos (egyések szerint nem működő) bünyügyi igazságszolgáltatási rendszerre fordított, az európainál jóval magasabb kiadások; a bírósági perekre a kisebb mértékű bizalom

²¹ Európai értékek atlasza, id. mű, 116–118. o.

²² Stefan Bergheim a Deutsche Bank kutatási részlege részéről készített hasznos összefoglaló tanulmányt „Measures of Well-being” címen (2006. szeptember). Lásd még: Romina Boarini, Asa Johannson és Marco Mira d’Ercole: “Alternative Measures of Wellbeing”. Az OECD társadalmi, foglalkoztatási és migrációval foglalkozó munkadokumentumai, 33. (2006).

jellemezte emberi kapcsolatok miatt fordított nagyobb mértékű kiadások; és az USA egészségügyi rendszerének hiányosságai²³.

A társadalmpolitikai elemzők a társadalmi előrejutás mérhető jellemzőit keresik. Hasznos eszköz például a fejlődő országok relatív fejlődésének mérésében az ENSZ emberi fejlődési indexe, mely a GDP, az iskoláztatás és az egészségügy mutatóiból áll össze. A fejlődő országok összehasonlításában azonban ez nemigen értékelhető.

Az EU-n belül indikátor alapú megközelítést fogadtak el a tagállamok a társadalmi integráció nyomán követésének részeként. A Bizottságon belül a Kutatási Főigazgatóság támogatta a Társadalmi Minőséggel Foglalkozó Európai Alapítvány projektjét a társadalmi minőség indikátorai létrehozása megvalósíthatóságának megvizsgálása céljából. Ennek eredménye mostanáig az volt, hogy a kutatók átfogó listát készítettek az indikátorokról a szocioökonómiai biztonság, a társadalmi kohézió, a társadalmi integráció és a társadalmi részvétel négy kategóriáján belül²⁴. Az indikátorok pontos definíciója azonban nyilvánvalóan nagymértékben vitatható. Például a szocioökonómiai biztonság és az ezzel kapcsolatosan releváns foglalkoztatási aspektus értékelése során az egyén aktuális munkájához kötődő jogbiztonság számít vagy a jövőbeli munkákra vonatkozó foglalkoztathatóság? A fenntarthatóság kérdései sem kerülhetők meg.

Ez a dokumentum szubjektívabb, szelektív megközelítést alkalmaz. Az emberek jólétének egyszerű mutatója lehet az, hogy hány „boldog életévet” tölthetnek el a polgárok²⁵: az élet szubjektív élvezésének és az élet objektív hosszának kombinálása.

Az európaiaknak van okuk az optimizmusra mind a boldogság szubjektív értékelése, mind a várható élettartamra vonatkozó objektív tények tekintetében. Legfejlettebb tagállamainkban magas értékek jellemzik a boldogságra vonatkozó mutatót. Az EU-15-ben a huszadik század során a várható élettartam az emberiség történetében ismert legmagasabb mértéket érte el:

- A születéskor várható élettartam az előző századfordulón a férfiak tekintetében 43,5 életről és a nők tekintetében 46,0 életről a mostani századfordulóra 75,4, illetve 81,4 évre emelkedett.
- A várható élettartam egyenletes mértékben nőtt 8 évvel 1960 óta.
- 2050-re az előrejelzések 82,3 várható életévet jósolnak a férfiaknak, illetve 87,4 évet a nőknek.

A várható élettartam növekedése a huszadik századi Nyugat-Európában különleges társadalmi eredmény volt. A század legkorábbi éveiben mutatkozó fejlődés a csecsemő- és gyermekhalandóság leküzdését mutatta elsősorban. A század közepén fedezték fel a penicillint, és küszöbölték ki a jóléti államnak köszönhetően a szélsőséges szegénységet, jobb

²³ Lásd Andrea Boltho: “What is wrong with Europe?” (1993), ahol a szerző az USA GDP-jét 7-8 %-kal igazítja ki lefelé. Lásd még: Robert J. Gordon, “Issues in the Comparison of Welfare between Europe and the United States” (Velencei Nyári Egyetem, 2006. július), mely szerint az egy főre jutó GDP az USA-hoz viszonyítva az EU és az USA közötti különbségek kb. 44 %-át jelentő mértékben alulbecsüli az európai jólétet.

²⁴ “Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network”, Laurent J. G. van der Maesen és Alan C. Walker, European Journal of Social Quality, 5. évfolyam.

²⁵ E gondolat forrása számos Ruut Veenhoven, holland szakértő által írt tanulmány, különösen a “Subjective Measures of Wellbeing”. Az ENSZ Egyeteme. 2004/07. számú vitadokumentum (2004. április).

élelmiszerek és étrend álltak rendelkezésre, és gyakorlatilag eltűntek az olyan tömegpusztító betegségek, mint a tuberkulózis. Mostanában jelentős mértékben csökkent a szívroham, az agyvérzés és a rák okozta idő előtti halálozások száma.

Mit jelent mindez? A tizenkilencedik századi Európával szemben a halál ma már nincs jelen otthonainkban. Jóval kevesebb felnőtt hal meg fiatalon. Az özvegység vagy az árvaság okozta, egykor jól ismert érzelmi és anyagi sebek ma már jóval ritkábbak.

Az USA azonban minden gazdagsága ellenére alacsony várható élettartamot ígér, a helyzet nem jobb, mint az EU-25 tekintetében, amit az új tagállamokban várható viszonylag alacsonyabb élettartam csökkent. Az USA 1980-ban a tizenhatodik helyen, 2000-ben pedig a huszonhetedik helyen állt a világrangsorban, Görögország és Costa Rica mögött, a fejlődési indikátorok 1980. évi (173 országra vonatkozó) és 2000. évi (191 országra vonatkozó) világbanki értékelése alapján.

Mely tényezők teszik azonban életünket mégis hosszabbá és boldogabbá? E dokumentum további részében ezeket a kérdéseket vizsgáljuk.

3. A TÁRSADALMI MINŐSÉG JAVÍTÁSÁNAK KÉRDÉSEI

3.1. Foglalkoztatási lehetőség

Az étellel való megelégedettséghez a sikeres hosszú távú kapcsolat mellett lényeges mértékben hozzájárul a munka is, ha az ember dolgozni kíván vagy kénytelen. Európa e téren most jobban teljesít, mint a közelmúltban. A foglalkoztatási ráta az ezredfordulót követően kb. 4 %-kal nőtt, különösen az idősebb munkavállalók körében, de 64,7 %-os mértéke még mindig alatta marad a lisszaboni stratégia által 2010-re kitűzött 70 %-os célnak. Általában javult az idősebb munkavállalók helyzete Olaszországban és Spanyolországban, továbbá Franciaországban.

A munkanélküliség azonban a tagállamok legnagyobb részében elsődleges politikai kérdés: ezzel éles ellentétben áll az Egyesült Királyság helyzete, ahol egy nemrég MORI-felmérés szerint a 21 %-os munkanélküliség a 10. helyet foglalta el azon kérdések rangsorában, amelyek alapján az emberek eldöntik, hogy melyik pártra szavazzanak a következő választáson. Az Eurobarométer adatai azonban folyamatosan azt mutatják, hogy az európai polgárok körülbelül fele tartja a munkanélküliséget az országa számára nehézséget jelentő két legfontosabb probléma egyikének, és több mint kétszer annyian választják ezt, mint olyan egyéb problémákat, mint a bűnözés, az egészségügy vagy a bevándorlás.

Egyes régiókat és csoportokat különösen keményen sújt a munkanélküliség:

- A fiatalok EU-szerte jellemző 18,7 %-os munkanélkülisége kétszerese az általános munkanélküliségi rátának. Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban meghaladja a 20 %-ot, és Lengyelországban 40 % körül van. Franciaországban és Dél-Európában szignifikánsan magasabb a nők, mint a férfiak körében.
- A munkanélküliségi ráta inkább eltér a legtöbb tagállamon *belül*, mint azok között. 2003-ban az EU-15 munkaerejének 11 %-a – több mint 19 millió személy – élt a több mint 15 %-os munkanélküliséggel jellemzett régiókban. Ezzel szemben az Egyesült Államokban kevesebb mint egymillióan élnek hasonló

munkanélküliségi ráta jellemezte megyékben: ez az ellentét szembeszökő módon illusztrálja az egyes jóléti rendszerek és attitűdök által a mobilitásra gyakorolt hatást.²⁶

- Az 55–64 évesek körében a férfiak több mint 40 %-a és a nők majdnem 60 %-a került ki a munkaerőpiacról. 1971-et 1999-cel összehasonlítva a foglalkoztatási ráta az 55–64 éves férfiak esetében 73 %-ról 39 %-ra esett vissza Franciaország, 77 %-ról 48 %-ra Németország, 79 %-ról 49 %-ra Hollandia, 82 %-ról 62 %-ra Portugália, 83 %-ról 52 %-ra Spanyolország, 83 %-ról 67 %-ra Svédország és 83 %-ról 59 %-ra az Egyesült Királyság esetében: összefoglalva tehát, a legtöbb EU-15 tagállamban nagymértékben esett vissza, némelyikben pedig drámai módon²⁷.

A magas munkanélküliség és az alacsony aktivitás mindkét szélső korosztály tekintetében egyes régiókba történő koncentrálódása arra utal, hogy erős intézményi korlátok szabnak határt a foglalkoztatási esélyekhez való egyenlő hozzáférésnek számos tagállamban. E határok leküzdése és a foglalkoztatottsági ráta növelése terén elért haladás továbbra is alapvető fontosságú a társadalmi igazságosság szempontjából. A munkahely megléte bizonyítottan szereppel bír abban, ahogy az egyén az élettel való megelégedettségét és boldogságát megítéli. Mozgósítja továbbá a társadalom számára a tétlen gazdagságot (*és jólétet*), olyan potenciált teremtve, mellyel az e dokumentumban vázolt néhány további társadalmi kihívás is kezelhető.

3.2. Elégedettek az emberek a munkájukkal?

A felmérés adatai szerint a legtöbben elégedettek a munkájukkal még akkor is, ha kevés a pénzük. 84 %-uk nagyon vagy meglehetősen elégedettnek vallja magát munkafeltételeit tekintve.

Az európai hírek arról, hogy rövid a munkaidejük. Az egy munkavállalóra jutó éves munkaórák száma 2004-ben átlagosan 1552 volt, szemben az USA-ra jellemző 1817-tel: évente hat héttel kevesebb, ha 36 munkaórás héttel számolunk. 1960-ban a helyzet épp ellenkező volt: az európaiak évente 2082 órát dolgoztak, az amerikaiak pedig 2033-at²⁸.

A munkafeltételek az EU-ban ugyanakkor folyamatosan javulnak. 1994 és 2004 között a halálos balesetek előfordulásának aránya 38 %-kal csökkent, a több mint 3 napos munkahelyi távollétet eredményező baleseteké pedig 29 %-kal. Az európai munkaerőnek mégis kb. 28 %-a érzi úgy, hogy egészsége kockázatnak van kitéve, vagy állítja azt, hogy olyan nem baleseti jellegű egészségügyi problémákkal küzdenek, amelyeket vagy a munka okozott, vagy amelyek jelenlegi vagy korábbi munkájuk miatt rosszabbodnak²⁹. Számos munkavállaló érzi úgy, hogy munkája értelmetlenebbé vált, veszélyezteti egészségét, vagy nem kielégítő. Mely tényezők okozzák az ilyesfajta stresszt?

²⁶ J. F. Kierkegaard, "Outsourcing and Offshoring: Pushing the European Model over the Hill, rather than over the Cliff", International Institute of Economics (2005. március).

²⁷ Anne-Marie Guillemard, "Continental Welfare States confronted with the end of career inactivity trap". Németország és Európa vizsgálati programja. 01.5. munkadokumentum, Harvard University (2001. január).

²⁸ Robert J. Gordon, id. mű

²⁹ „Work and health in the EU: a statistical portrait”. ISBN 92-894-7006-2.

Az Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért elnevezésű szervezet szerint egyre növekszik a munka intenzitásának mértéke, a hát- és izomfájdalmakra vonatkozó panaszok száma és a stressz mértéke. A munkahelyi egészségre és biztonságra vonatkozó munkavállalói aggályok erőssége és azon munkavállalók aránya, akik szerint munkaidejük összeegyeztethetetlen családi és társadalmi életükkel, erősen összefügg a munkával való elégedetlenséggel.³⁰ A munkahelyi stressz eredményeként nagy lehet a betegszabadságok előfordulásának aránya, ami számos tagállamban jelent problémát, ideértve Svédországot is.

Mi magyarázza a tényt, hogy ezek a munkával kapcsolatos negatív észleletek annak ellenére nem változtak, hogy rövidebb lett a munkaidő, nagyobb lett a biztonság és csökkent a kétkezi munka aránya? A strukturális gazdasági változás eredményeként jobban képzett, hozzáértőbb munkaerő iránti igény alakul ki; ez a munka szervezését, tartalmát és ritmusát illetően változásokat tehet szükségessé, és a vállalatok folyamatos átszervezését igényli. Az ilyen nyomások mögöttes tényezőit jobban meg kell érteni.

Az egyik ilyen tényező a munkahelyekkel kapcsolatos növekvő bizonytalanság. Az európai munkaerő kb. 16 %-a önfoglalkoztató, ideértve a kisebb gazdálkodókat is: a mezőgazdaságon kívül ez az arány 13 % körül van, ami nagyjából kétszerese az Egyesült Államokban tapasztalt aránynak. Az önfoglalkoztatás népszerű az „egyéni vállalkozóként” nagy- és kiskereskedelemmel, javítással, építőipari és üzleti szolgáltató tevékenységekkel foglalkozó idősebb férfiak körében. Ez az arány stabil, és nem szükségszerűen jelzésértékű a stressz vagy a bizonytalanság tekintetében.

A részmunkaidős munka valamennyi európai munka 18 %-át teszi ki EU-szerte, és erősebben jellemző a nők körében. A részmunkaidős munkák ott népszerűek, ahol közrejátszhatnak a „kétkeresős” háztartásoknak a gyermekgondozással kapcsolatos igényekkel való összeegyeztetésében, ám ez a népszerűség társadalomfüggő, mivel a részmunkaidő sokkal kevésbé elterjedt például a skandináv országokban, ahol a gyermekgondozás elterjedtebb, és ahol a munkavállalói jogok családbarátabbak. Az EU-15-ben a részmunkaidőben dolgozóknak csak 18 %-a állítja, hogy önként vállalta a részmunkaidőt, bár Franciaországban többen panaszkodnak: mivel Franciaországban jobb gyermekgondozási lehetőségek állnak rendelkezésre, nem tekintik automatikusan úgy, hogy a munka és a családi élet összeegyeztetésére a legjobb megoldás a részmunkaidő. A részmunkaidő jóval kevésbé elterjedt Dél-Európa egyes részein, ahol emiatt növekedhet a munka és a családi élet összeegyeztetésével járó stressz, és csökkenhet a jólét.

A bizonytalanság nyilvánvalóbb oka, hogy egyre több munkavállalót – kb. 14 % – alkalmaznak határozott idejű szerződésekkel. Ezek az egész foglalkoztatásban elterjedtek, és nem csak az alacsony bérezésű munkaköröket jellemzik. A határozott idejű szerződéssel rendelkező munkavállalók több mint fele előnyben részesítene egy állandó munkát, ha lenne erre lehetőség. A határozott idejű szerződések a foglalkoztatás egyötödét teszik ki Portugáliában, egyharmadát Spanyolországban, és néhány új tagállamban rohamos növekedést mutatnak, Lengyelországban például a foglalkoztatás egynegyedét jelentik. Németországban is megnövekedett az olyan részmunkaidős, nem szokványos munkák aránya, amelyek a szociális biztonsági rendszer rendes szabályain kívül esnek.

³⁰ Ágazati kapcsolatok Európában. 166. o.

A nem szokványos munkák elterjedése, továbbá a fiatalok és az idősebbek körében jellemző magas szintű munkanélküliség arra utal, hogy a munkaerőpiacot „duális”, és erős „belső/külső” megoszlás jellemzi. A számos tagállamban szükségessé váló munkaerő-piaci reform esetén a meg nem válaszolt kérdés az, hogyan alakítható át a munkaerő-piaci védelem oly módon, hogy ahelyett, hogy csupán a munkaerő magjának garantálnak biztonságot, valódi esélyeket kínáljanak mindenki számára, rugalmas szociális biztonsággal, ahogy azt a munkajog korszerűsítéséről szóló nemrégiben készült bizottsági dokumentum kifejtette.

A tudásalapú gazdaságra való áttérés általánosságban növelheti a bizonytalanságérzetet. Elvesznek a régi munkahelyek, és jóval gyorsabban teremődnek újak. Az Eurobarométer felmérése szerint míg a nyugdíjasok 23 %-a és az 55 év felettiak 21 %-a sosem változtatott munkahelyet, ez az arány az összes fiatalabb korosztály tekintetében mindössze 16 %³¹ – holott logikusan ez az arány magasabb kellene, hogy legyen, ha a nagyobb mértékű munkahely-változtatás tendenciája idővel nem változik. Egyes becslések szerint évente a meglévő munkahelyek 10–15 %-a megszűnik. A munkásosztálynak kínált „jó” ipari munkahelyek még a szakszervezetekkel rendelkező nagy cégeknél is eltűnőben vannak, és helyükbe „Big Mac” jellegű szolgáltatási munkakörök lépnek, melyekről azt tartják, hogy alacsony státuszt vagy kevés előrelépést kínálnak. Meg kell változtatni ezeket a nézeteket, és meg kell mutatni, hogy a munkaerőpiac alján elhelyezkedő munkák elvállalása lehet az első lépés a valóságos felemelkedési lehetőségek irányába.

Az utóbbi évben csökkent a szakszervezetek aránya – Nagy-Britanniában és Németországban egynegyedével; Olaszországban és Hollandiában több mint 10 %-kal. Az új tagállamokban több mint felére csökkent a számuk. A szakszervezetek aránya csak a skandináv országokban maradt meg. Jelentős probléma a szakszervezetek számára annak kérdése, hogy hogyan maradhatnak fontosak a munkavállalók számára a magánszektor szolgáltatásaiban, a kis- és középvállalatokban és a fiatal munkavállalók körében.

Ahogy Európát egyre inkább a tudásalapú gazdaság jellemzi, és nő a munkaerő oktatási és képzettségi szintje, a munkahelyek legtöbbször kielégítőbbé, önállóbbá és kevésbé rutinszerűvé kellene válnia, nagyobb hangsúllyal a csapatmunkára és kisebb hangsúllyal a hierarchiára. Mindezek eredményeként a munka motivációjának forrását illetően fokozatos váltásra van szükség a külsőtől a belső motiváció felé. A felmérések szerint a magasabb képzettségű, nagyobb jövedelmű emberek valóban inkább belülről motiváltak, bár a külső motiváció egyre fontosabbá válik a karrier és az otthon kiépítésén munkálkodó fiatalok számára. Nem minden munka ad azonban belső elégedettséget. Problémás lehet társadalminkban a rossz minőségű munkakörökben foglalkoztatottak iránti „tisztélet” kérdése. Emellett ha az oktatás egyre inkább biztosítja a tisztességes munkához való hozzáférést, ennek üzenete különösen fenyegető lehet azon társadalmi csoportok számára, melyek hagyományosan elbuknak az oktatási rendszerben.

3.3. Hozzáférés az oktatási lehetőségekhez

A tudás- és szolgáltatásalapú gazdaságban az oktatás jelentős szerepet játszik a foglalkoztatási kilátásokban.

- Minél képzetten valaki, annál kisebb annak az esélye, hogy munkanélkülivé válik. 2004-ben a felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–64 évesek körében a munkanélküliség aránya mindössze 4,7 % volt, szemben a formális oktatást a

³¹ Eurobarométer különkiadás, 261 (2005).

középiskola felsőbb évfolyamain befejező személyekre vonatkozó 8,3 %-kal, illetve a középiskola alsóbb évfolyamait elvégzőkre vonatkozó 11,2 %-kal.

- A felsőfokú végzettségű személyek a keresetek nemzeti átlagának 120 %-át keresik meg. Mindössze 7 %-ukat fenyegeti a szegénység, szemben az alacsonyabb végzettségűeket jellemző 20 %-kal.

A korábbi gazdaságban boldogulhattak azok, akik korán abbahagyták az iskolát: a modern gazdaságban ez gyakorlatilag garantálja a kudarcot. Bár a helyzet javult az utóbbi időben, a 18–24 évesek egyhatoda még mindig nem vesz részt semmilyen oktatási vagy képzési formában, és korán befejezte az iskolát. Íme néhány szembeötlő kontraszt a tagállamok között:

- Az iskola korai befejezésének aránya fele az EU-s átlagnak Ausztriában, Dániában, Finnországban és Svédországban.
- Nagy-Britannia az átlagos szinten van Franciaországgal és Németországgal együtt, az EU-25 további 16 tagja pedig ez alatt.
- Az átlagot Dél-Európa igen gyenge teljesítménye növeli: Olaszországé (22 %), Spanyolországé (32 %) és Portugáliáé (39 %).
- Az új tagállamok különösen jól teljesítenek: ezekben a 20–24 évesek 88 %-a legalább egy középfokú végzettséggel rendelkezik, szemben Spanyolországgal, ahol csak 63 %, Németországgal és Olaszországgal, ahol 73 %, az Egyesült Királysággal, ahol 76 % és Franciaországgal, ahol 80 %.
- A fiúk az EU-25 mindegyikében hamarabb befejezik az iskolát, mint a lányok.

Elterjedt nézet, hogy a fiatalok képzetebbek, mint elődeik: az EU-ban a 20–24 évesek 77 %-a legalább a középiskola felsőbb évfolyamait elvégezte, szemben az 50–64 éveseknél erre vonatkozó 57 %-os aránnyal. Továbbra is problémás azonban a fennmaradó egynegyed helyzete.

Bár még van hova fejlődnie, Dél-Európa fejlődött a leggyorsabban. Vegyük a középiskola felsőbb évfolyamainak elvégzésére vonatkozó adatokat. Ha összevetjük az 50–54 és a 25–29 éveseket, a portugál adatok 12 %-ról 32 %-ra, a spanyolok 19 %-ról 58 %-ra, az olaszok 30 %-ról 58 %-ra és a görögök 32 %-ról 70 %-ra emelkedtek.

Egyes tagállamokban az oktatás teljesítménye statikus, sőt hanyatlik³². Az 1990-es években kevesebb fiatal fejezte be a középiskola felsőbb évfolyamait Franciaországban és Svédországban, mint az 1980-as években. Dánia, Németország, Írország, Lengyelország és az Egyesült Királyság adatai nem sok fejlődésre utalnak, amint azt a 3. ábra mutatja.

Az egyetemi végzettségre vonatkozó adatok a legtöbb tagállamban nőnek, de a két évtized között a felsőfokú végzettséget szerzők száma ténylegesen csökkent három tagállamban, Ausztriában, a Cseh Köztársaságban és Németországban, ahogy az a 4. ábrán látható.

³² Frans van Vught, "Youth, Education and the Labour Market" Cheps (Center for Higher education Policy Studies), University of Twente, Enschede, Hollandia, 2006. szeptember).

Aggodalomra ad okot továbbá néhány arra mutató jel, hogy az egyetemre menő fiatal európaiak kerülnek az olyan nehezebb technikai tárgyakat, mint a matematika, fizika, mérnöki tudományok, talán mivel látják, hogy a tudásalapú gazdaságban egyes kevésbé nehéz területeken könnyebben elérhető az anyagi megbecsülés.

Az oktatásra fordított erőforrások több tagállamban jelenthetnek gondot. Ez különösen igaz olyan egyetemre, ahol robbanásszerűen emelkedett a hallgatói létszám, elmaradt az állami finanszírozás, a tandíjjal szemben pedig jelentős az ellenállás. A csökkenő születésszámmal párhuzamosan nőhet az egy főre jutó oktatási kiadás mértéke, de Európa számára rendkívül kockázatos, hogy az előregedő társadalom közkiadásainak nyomása kiszorítja a tudásalapú társadalomhoz való hozzáférést és abban esélyeket garantáló oktatási beruházásokat.

Az európai iskolarendszereket viszonylagos homogenitásra és a háború utáni ipari társadalom jellemezte társadalmi berendezkedésre tervezték. Számos városnak most az etnikai és nyelvi sokféleség kihívásaival kell megküzdenie, ugyanakkor egyes tagállamokban a fehér lakosság városból való kiköltözésével is, amit Hollandia nyíltan jelentős problémaként ismer el³³. Az iskolák emellett ma már a társadalom számos problémájának tárházává váltak: egyes környékeken ezek viselik leginkább a hiányos szülői gondoskodás, a diszfunkciókkal küzdő gyermekek, a tekintélytől való kulturális elidegenedés és a tisztelet hiánya okozta terheket. Mivel az oktatás sokat számít, a szülők természetesen a legjobb iskolát keresik gyermekeiknek, de a választás törvényes jogának gyakorlása jelentős kihívást jelent a jó általános színvonal elérését illetően.

Egyes pesszimista vélemények szerint a tudásalapú társadalomban a népesség jelentős hányada az egyre kevesebb szakképzetlen munka elvégzésére ítéltetett, mivel nincsenek meg a képességeik a képzettség megszerzésére. Ez igaz lehet egy valódi tanulási nehézségekkel küzdő apróbb kisebbségre (hacsak a társadalom nem tesz határozott erőfeszítéseket, hogy számukra célzott támogatást nyújtson, és megkönnyítse a munkaerőpiacra történő beilleszkedésüket). A tények azonban nem adnak okot a borúlátásra. Tekintsük a tagállamoknak az alapvető olvasáskészség megszerzése tekintetében egymáshoz viszonyított teljesítményét a nemzetközi összehasonlításra alkalmas PISA-skálán. Miért tudták a finnek az alapvető olvasáskészség nélküli tanulók számát 5,7 %-ra (lányok esetében pedig mindössze 2,4 %-ra) csökkenteni, a hollandok és írek pedig 11 %-ra, míg az EU egészében ez az arány elfogadhatatlan módon még mindig 19,8? E számokat nem lehet az intelligencia eltéréseivel magyarázni, csak a nemzeti oktatási rendszerek eltérései magyarázhatják, amelyeknek elvileg képeseknek kellene lenniük mind a tanulás levonására, mind a helyzet orvoslására³⁴.

3.4. Társadalmi mobilitás: az élettel kapcsolatos esélyek átadása a következő generációknak

Legtöbbünk úgy véli, hogy társadalmainkban az oktatás tömeges kiterjesztése és a foglalkoztatási struktúra változásai eredményeként az elmúlt két generációban hatalmas társadalmi mobilitás alakult ki. A kérdés az, hogy a társadalmi mobilitás csökken-e a következő generációban.

³³ Lásd: "Choosing Segregation or Integration: the Extent and Effects of Ethnic Segregation in Dutch Cities". Sjoerd Karsten, Charles Felix, Guusve Ledoux, Wim Meijnen, Japp Rooleveld és Erik Van Schooten. Education and Society, 38. évfolyam, 2. szám (2006. február). Kutatásuk szerint az amszterdami iskolák egynegyede etnikai szempontból nem reprezentatív az általuk kiszolgálni kívánt terület tekintetében.

³⁴ Figyelmünket erre Gosta Esping Andersen kiváló tanulmánya hívta fel: "Families, Government and the Distribution of Skills". NETSPAR-CPB Konferencia (2006. április).

A társadalmi mobilitást megnyitó kapu az oktatás. A kutatások szerint azonban a családi háttér igen nagy hatással van az iskolai eredményekre. És ez inkább a család kulturális tőkéjétől, mint jövedelmi szintjétől függ. Az az ország, ahol a matematika és a természettudományok terén az összehasonlítható teljesítményt leginkább az otthon található könyvek befolyásolják, Anglia, ahol pedig legkevésbé, az Franciaország, ami elismerés a francia iskolarendszernek, hiszen ellensúlyozni tudta a családi háttér hatását.³⁵

Ez azonban annál kevésbé igaz, minél magasabb szinten vizsgáljuk az oktatási rendszert. Ha összevetjük az egyetemi háttérrel rendelkező szülők egyetemre menő gyermekeinek arányát a végzettség nélküli szülők egyetemre menő gyermekeinek arányával, jelentős eltérés mutatkozik, ami nem írható az intelligencia számlájára³⁶. Franciaországban az 1994–95-re vonatkozó adat 66 % volt szemben 20 %-kal; Olaszországban 60 % 18 % ellenében; Hollandiában 40 % 18 % ellenében, Svédországban pedig 55 % 15 % ellenében. A harmadfokú oktatásban részt vevő fiatalok megoszlását szülei végzettsége szerint az 5. ábra mutatja.

Az élethosszig tartó tanulás folyamata ugyanígy azoknak kedvez, akik rendelkeznek már valamilyen végzettséggel, és felerősíti az oktatási egyenlőtlenségek hatását, amint az 6. ábrán látható.

Egyes tanulmányokban az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején született fiúgyermek életútját hasonlítják össze. Az apa keresetével Európában az Egyesült Királyság mutatja a legmagasabb mértékű összefüggést, a skandináv országok a legkisebket, Németország pedig az átlagot³⁷. A 3. táblázatban a nemzedékek közötti mobilitás nemzetközileg összehasonlítható becslési adatai találhatók.

Az Egyesült Királyságban utalnak arra jelek, hogy idővel hanyatlak a generációk közötti mobilitás. Az 1958-ban a jövedelmi szint felső negyedébe tartozó apák gyermekeként született fiúk 35 %-os eséllyel rendelkeztek arra, hogy maguk is a felső negyedbe kerüljenek 30 éves korukra. Azonban az 1970-ben született fiúknak 42 %-os esélyük volt ugyanerre 30 éves korukra. Ha pedig megvizsgáljuk a jövedelmi szint alsó negyedét, azt látjuk, hogy az 1958-ban a jövedelmi szint alsó negyedébe tartozó apák gyermekeként született fiúk 31 %-os eséllyel rendelkeztek arra, hogy maguk is ugyanoda kerüljenek 33 éves korukra. Azonban az 1970-ben születettek tekintetében az esély 38 %-ra nőtt³⁸. Fontos megállapítani, hogy más tagállamokban is utalnak-e jelek a generációk közötti mobilitás csökkenésére.

Egyes szociológusok szerint az ilyen csökkenés a modern társadalmak vonása, és oka az, hogy az étellel kapcsolatos esélyekben az oktatás egyre nagyobb szerepet játszik, a magasan képzett emberek inkább egymással házasodnak és egymást választják partnerként, és a jobban képzett apák többet foglalkoznak gyermekeikkel³⁹. Önmagában egyik ilyen tendencia sem

³⁵ G. Scheutz, H. Ursprung, L. Woessman, "Education Policy and Equality of Opportunity" CESifo 1518. munkadokumentum (2005).

³⁶ Stephen Machin, "Social Disadvantage and Educational Experiences", az OECD társadalmi, foglalkoztatási és migrációs dokumentumai (2006), 2. ábra, 12. o.

³⁷ Jo Blanden, Paul Gregg és Stephen Machin, „Intergenerational Mobility in Europe and North America”, a LSE Gazdasági Teljesítmőképességet Vizsgáló Központja (2005. április)

³⁸ Blanden, Gregg és Machin, id. mű, 8. o.

³⁹ Gosta Esping Andersen (id. mű, 13. o.) e pontot S. Bianchi írásával támasztja alá. In: Demography, 37. szám (2000) és "Social Inequality", szerk. K. Neckerman (2004) és M. Deding, illetve M. Lausten "Choosing between his and her time". Dán Társadalomkutató Intézet (2004. március).

rossz, de ezek arra utalnak, hogy a tudásalapú gazdaságban társadalmunk egyenlőtlené és polarizálttá válhat korrekciós mechanizmusok nélkül.

3.5. Demográfia és az „előregedő társadalom”

A demográfiáról szóló legutóbbi bizottsági közlemény megállapítja az Európa előtt álló háromszoros kihívást: a „baby boom” generáció a nyugdíjkorhatár felé közelít, megnőtt a várható élettartam, és csökkent a születések száma, és mindezzel tovább nyúlik az aktívak és a nyugdíjasok között a függőség aránya.

Az EU-25 népességében a 65 éven felüliek aránya az előrejelzések szerint a 2000. év szerinti 15,7 %-ról 2025-re 22,5 %-ra nő, 2050-re pedig 29,9 %-ra, szemben az 1950. év szerinti (száz évvel korábbi) 9,1 %-kal. A 80 év feletiek aránya 2050-re várhatóan megháromszorozódik, és 11,4 % lesz. A várható függőségi arányok változása a 2. táblázatban látható. Az előregedő népesség fontos politikai kérdéseket vet fel a nyugdíjak fenntarthatóságát, az idősök egészségügyi ellátásának és gondozásának növekvő költségeit és az Európa potenciális növekedésére a szociális terhek várható növekedése miatt háruló terhet illetően. A gazdaságpolitikai bizottság és a Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatóság legjobb általános becslései szerint a jelenleg a GDP 17,9 %-át jelentő nyugdíj-, egészségügyi és hosszú távú gondozási közkiadások 20,4 %-ra növekednek az EU-25-ben, és 20,7 %-ra az EU-15-ben. 2050-re ez az arány további 1,8 %-kal növekszik. A tagállamok körében különféle előrejelzések vannak. Változatlan politikai irány mellett a nyugdíjakra vonatkozó közkiadások robbanásszerűen növekednek majd Spanyolországban, és zuhannak Lengyelországban. Olaszországban az idősekre fordított állami kiadások mértéke várhatóan mérsékeltebb marad a GDP további 2,4 %-ával, mint Franciaországban (3,8 %), Németországban (3,9 %) és az Egyesült Királyságban (4,7 %).

E látható gazdasági kihívások mellett a jelen társadalmi valósága az, hogy az idősök, legalábbis az EU-15-ben, hosszú és viszonylag kényelmes nyugdíjas évekre számíthatnak. De a kisebbségek, főleg a nők esetében felmerül a szegénység kérdése. A 65 év feletiek egyharmada még mindig szegénynek számít, kb. 12 millió egyedül élő személy – az idősök egynegyede – szegény. Ha a szegénységgel mint az egyes tagállamok relatív mutatójával számolunk, az időskori szegénység előfordulása néhány új tagállamban kisebb (Lengyelországban pl. csak 6 %), mint Írországban (44 %), Görögországban (33 %), Portugáliában (30 %), Belgiumban (26 %) és az Egyesült Királyságban (24 %).

Jóval többeket érint a magány és a gondozásra szorulás problémája. A 70 évesek 28 %-a él egyedül, és ez az arány meghaladja a 40 %-ot a 80-as éveikben járóknál. A 75 év feletiek egyharmada–kétharmada már valamilyen informális gondozástól függ – ez az arány eltér a tagállamok között.

Ez a nagycsaládra ró terheket, és a család lehet, hogy nem tudja elviselni a feszültséget. A gondozási igény növekedésével együtt a nagyon idősök gyermekeitől (aki maguk is 50-es és 60-as éveikben járnak, és kevesebb testvérük van, akikkel megoszthatnák az ápolás terhét) ugyanakkor elvárják, hogy tovább dolgozzanak, a nyugdíjaik fenntarthatóságának növelése érdekében. Ez újabb forrása lehet a főleg a középkorú évek végén járó nőkre nehezedő

nyomásnak. A gondozás díjazás ellenében történő nyújtása azonban nem elégíti ki a gondozottak és a gondozó érzelmi szükségleteit⁴⁰.

A nagycsalád még mindig erős Dél-Európában, ahol a háztartások egyötödében még mindig három generáció él, míg Finnországban és Svédországban ugyanez az arány alig haladja meg az 1 %-ot. Azonban ellenállhat ez még sokáig a hosszabb ideig tartó foglalkoztatottságra és mobilitásra irányuló nyomásnak, a nemek egyenlőségére vonatkozó igénynek és az értékek individualizálódásának? Az idősök gondozásának terén kiterjedt vitát kell folytatni a család, a helyi közösség és az állam megfelelő felelősségét és szerepét illetően.

3.6. Családi élet és jólét

Az EU-15-ben ott a legmagasabb a születések aránya és a nők munkaerő-piaci részvétele, ahol a leginkább rendelkezésre áll a gyermekgondozás.

- Franciaországban, Belgiumban és az Egyesült Királyságban a termékenységi ráta elenyésző mértékben csökkent, Luxemburgban és Hollandiában pedig valamelyest emelkedett.
- A skandináv országokat tekintve a termékenységi ráta növekedett Dániában és Finnországban, de kis mértékben csökkent Svédországban.

E tagállamokban különféle gyermekeknek járó ellátások, gyermekgondozási formák és rugalmas biztonsági formák léteznek, amelyek ösztönzik a részmunkaidős munkák meglétét, melyeknek köszönhetően a nők könnyebben vállalhatnak több gyermeket. Hollandiában a legmagasabb a részmunkaidőben dolgozó nők aránya Unió-szerte. A 0 és 3 év közötti gyermekek tekintetében a legmagasabb gyermekgondozási ellátási arányt mutató tagállamok Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia és Svédország – összesen 35 %-kal. A legnagyobb mértékben a következők tagállamok költenek az állami forrásokból napi gondozásra: Dánia (a GDP 1,7 %-a), Svédország (1,3 %), Finnország (1,2 %), Franciaország (0,7 %), majd Ausztria, Németország és Görögország következik (0,4 %). A legtöbb további tagállamban egyetlen az ellátottság, és az állami kiadások mértéke minimális.⁴¹ Ez azt jelzi, hogy az állami politika igencsak változtathat a termékenységen.

A „kétkeresős” háztartás egyre inkább társadalmi normának tekinthető, amely meghatározza az arra vonatkozó döntéseket, hogy vállaljanak-e gyermekeket, s ha igen, mikor. A „kétkeresős” modell sikere és az ezzel kapcsolatos kérdések jelenleg központi szerepet játszanak az európai családpolitikában. Minden ezzel kapcsolatos kérdés – mint például a munka és a családi élet egyensúlya és a felelőségek otthoni megosztása – számít a kapcsolatok stabilitása, a nemek közötti egyenlőség és a gyermekszegénység mérséklése tekintetében. A kérdés emellett felveti az európai társadalmak gazdasági és demográfiai fenntarthatóságának igen jelentős kérdését is.

⁴⁰ Susy Giullari és Jane Lewis, „The Adult Worker Model, Gender Equality and Care”. Social Policy and Development Programme Paper, 19. szám, az ENSZ Társadalomfejlesztési Kutatóintézete (2005. április).

⁴¹ Foglalkoztatási Főigazgatóság, „A munka és a családi élet összeegyeztetése” (2005. szeptember)

3.7. A szegénység és annak az élettel kapcsolatos esélyekhez való hozzáférésre gyakorolt hatása

Paradox módon a fenntarthatóság e dokumentumban vázolt és az egész EU-t érintő kihívásainak köszönhetően a gyermekekkel rendelkező háztartások általában rosszabb körülmények között élnek, mint a gyermektelenek. Ekvivalizálva az adatokat: két együtt élő 65 év alatti gyermektelen felnőtt átlagos jövedelme kb. 25 %-kal haladja meg a középértéket.

A szegénység pedig minden más csoportnál jobban sújtja a gyermekeket. Természetesen vitatott kérdés, hogy mit értünk szegénység alatt, és így az is, hogyan kívánjuk kialakítani a szegénység kérdését kezelő politikáinkat. Sokak szemében a szegénység a kifejezett nélkülözéssel azonos. Tudjuk, mi a szegénység, hiszen látjuk az életben és a televízió képernyőjén, Afrikában és Indiában. Az EU-ban azonban nincs valamennyi tagállamra érvényes abszolút szegénységi norma – bár egyes tagállamokban, különösen Bulgáriában és Romániában a nélkülözés szintje köztudottan magas: legalább a lakosság egynegyedét érinti. Az EU relatív mértékkel méri a szegénységet: valamennyi tagállamban az átlagjövedelem 60 %-át veszi alapul a család méretével kiegyenlítve. Előfordulhat, hogy aki Svédországban szegénységben élőnek számít, abszolút mértékben jobban él, mint aki Észtországban közepes keresetű. Sőt az sem kizárt, hogy aki olyan gyors életszínvonal-növekedésű országban tartozik a statisztikailag szegények közé, mint Írország, kevésbé érzi magát szegénynek, mert a korábnál sokkal jobban él.

Mindezek ellenére a relatív szegénység jelentős kérdés, különösen abban az esetben, ha tartós. Ilyenkor az egyén nem képes úgy részt venni a társadalomban, ahogyan azt a társadalom többsége természetesnek veszi. Egy szülő esetében ez azt jelentheti, hogy nem képes a gyermekének mindazt biztosítani, amit a társai természetesnek vesznek. Továbbá azzal járhat, hogy a „relatív szegénységben” élők elszigetelődnek a társadalom mindennapos normáitól és szokásaitól.

Mindezek alapján a statisztikák szerint Európában a szegénység problémája súlyos. Összességében az EU-25-ök lakosságának 15 %-át, azaz 72 millió polgárt fenyeget a szegénység, és további 36 millió áll közel e kockázathoz⁴². Az alacsony jövedelmű háztartásokban élők legalább felének a jövedelme több mint 23 %-kal elmarad a szegénységi küszöbtől. A 4. ábra a „szegénységi küszöb közelében” élők háztartástípusonkénti megoszlását mutatja.

- A 72 millió szegényből 12 millió idős ember.
- Jelentős továbbá a szegénység a jövedelmi statisztikák alapján az egyedül és nem párkapcsolatban élő 30 év alattiak körében. Ez Észak-Európában igen jelentős – például a 30 év alattiak 37 %-a számít szegénynek az Egyesült Királyságban, 42 % Németországban és 49 % Hollandiában. Ez azonban csak pillanatfelvétel a szegénységről, és annak dinamikájáról nem mond sokat. Ha a szegénység rövid távú, kevésbé számít, mint ha hosszabb távú. Az egyedülálló fiatalok körében a szegénység gyakran olyan diákokat és frissen végzetteket érint, akik elhagyták a szülői otthont, és legtöbbször végül megtalálják majd helyét a világban.

⁴² Szegénységi küszöbnek az átlagjövedelem 60 %-át vettük. Amennyiben a küszöböt 70 %-ra emeljük, 15 %-os arány 24 %-ra emelkedik. Szociális helyzet Európában (2004).

- Az EU népességének 9 %-a – azaz 35 millió személy – élt alacsony jövedelmű háztartásban legalább két éven át az elmúlt három évben. Idetartozik sok szegény sorsú idősebb ember.
- A szegénység kockázata azonban elsősorban a gyermeces családokat érinti. Az EU 94 millió 18 év alatti lakosának majdnem 20 %-át fenyegeti a szegénység, és ehhez szüleiket is hozzá kell vennünk. Az utóbbi három évtizedben egyre nőtt a gyermekszegénységi ráta, mely minden tagállamban magasabb, mint a népesség egészének szegénységi mutatója.

A szegénységnek leginkább kitett gyermekek *egyszülős családokban* élnek. Ez az EU valamennyi háztartásának mindössze 4,4 %-át jelenti, de egyharmadukat szegénység fenyegeti. Európában messze a legtöbb egyszülős háztartás az Egyesült Királyságban található (8,4 %). Az Egyesült Királyságban az egyszülős háztartások kockázatához járul a tizenévesek terhességének magas aránya, ami nagymértékben rontja az étellel kapcsolatos esélyeket, és azzal jár, hogy sokan kimaradnak az iskolából. A tizenéves anyáknak csak 10 %-a vesz részt tankötelezettségén túl is oktatásban, míg a további tizenéves lányoknak 50 %-a⁴³.

A gyermekszegénység jelen van a *munkanélküliek háztartásaiban is*. A gyermekek összesen 10 %-a él munkanélküli háztartásokban EU-szerte. Ismét az Egyesült Királyságban jegyzik a legmagasabb adatokat a tagállamok között. Minden hatodik gyermek munkanélküli háztartásban nő fel. Az EU-15 egészében az ilyen gyermekek 60 %-át fenyegeti a szegénység. Ugyanez az arány azonban Belgiumban, Németországban, Írországon, Portugáliában és az Egyesült Királyságban több mint 70 %.

A gyermekszegénység aránya az olyan *nagycsaládokban* is magas, ahol az anyák teljes munkaidőben dolgoznak, és a kenyérkereső férfi bére alacsony. Az EU-25 valamennyi munkavállalójának 6 %-át fenyegeti szegénység. A nagycsaládok szegénysége ott a leggyakoribb, ahol a nagycsalád ma a legkevésbé népszerű: Görögországban, Portugáliában, Szlovákiában és Spanyolországban. A gyermekek szegénysége ezenkívül inkább olyan háztartásokra jellemző, ahol a szülők bizonytalan, ideiglenes és rosszul fizetett munkát vállalnak, vagy ahol a gyermekek migránsok vagy etnikai kisebbségből származnak, főként romák.

A szegény gyermekek aránytalan mértékben szembesülnek a nélkülözéssel, a hátrányokkal, a rossz egészségi helyzettel és a rossz iskolai eredményekkel. Felnőttként nagyobb eséllyel lesznek munkanélküliek, kapnak rosszabbul fizetett munkát, élnek szociális bérlakásban, keverednek rendőrségi ügyekbe és fiatal felnőttként jobban ki vannak téve az alkohollal és a kábítószerrel való visszaélés kockázatának. Emellett a legtöbb országban hajlamosak továbbadni a szűkös lehetőségeket gyermekeiknek. Ennek olyan gazdasági, társadalmi és politikai költsége van, amelyet egy racionális világban ellensúlyozni kellene a korai beavatkozásra fordított állami kiadásokkal (feltételezve, hogy ezek hatékonyak), annak érdekében, hogy csökkenjenek a későbbi negatív eredmények és a társadalmi kirekesztés kockázata⁴⁴.

Az EU-25-ben túl sok európai él szegénységben, annak szélén vagy tartós szegénységben. A közvélemény-kutatások szerint van igény a változásra. Az európaiak 40 %-a szerint a szegénység elkerülhetetlen, vagy oka a rossz szerencse, és 18 % szerint okozza lustaság, 31 %

⁴³ National Child Development Survey.

⁴⁴ Lásd a BEPA nemrégii tanulmányát: „Befektetés az ifjúságba: gyermekkortól felnőttkorig” (2006. október)

szerint azonban igazságtalanság áll mögötte (ez az arány 10 %-kal magasabb Franciaországban és Svédországban, és 10 %-kal alacsonyabb az Egyesült Királyságban). A gyermekszegénységet illetően bizonyított az összefüggés az étellel kapcsolatos esélyek és a generációkon átívelő hátrányos helyzet egyre fokozódó kockázata között. A kérdés az, hogy a klasszikus jövedelem-újraelosztás és a célzott beavatkozás milyen mértékű kombinálásával fordítható meg e tendencia.

3.8. Számít-e az egyenlőtlenség?

Amíg az átlagjövedelmekhez viszonyított relatív szegénység csökken, számít, hogy a legmagasabb jövedelmek kiugróak? Más szavakkal: számít önmagában az egyenlőtlenség?

A magas fokú egyenlőtlenség együtt jár a szegénységgel. Európa leegyenlőbb társadalmában a legkisebb a szegények száma: a leegyenlőtlenebbekben jobban koncentrálódik a szegénység kockázata. Ha az egyenlőtlenséget a legfelső és a legalsó egyötöd jövedelmének arányában mérjük, a legnagyobb egyenlőtlenséget mutató tagállam az EU-15-ben Portugália (7,2 %-kal, szemben az EU 4,4 %-os átlagával), melyet Görögország, Spanyolország, Írország, Olaszország és az Egyesült Királyság követ, és egyúttal ezek azok a tagállamok, ahol a társadalmi transzfert követően a legnagyobb a „szegénység kockázatának való kitettség” aránya is⁴⁵. Az új tagállamok közül a legnagyobb szegénységet mutató országokban – Észtország, Lettország és Szlovákia – egyúttal az egyenlőtlenség mutatói is meghaladják az átlagot.

Mit tudunk az egyenlőtlenség tendenciáiról? Egyértelmű és vitathatatlan, hogy az Egyesült Államokban tömeges mértékben nő az egyenlőtlenség. Európában azonban kiválasztott adatokból⁴⁶ megállapítható, hogy a jövedelemkülönbségek (a jövedelem eloszlásának felső és alsó egytizedének arányában mérve) kiszélesedtek az 1980 körüli évek, illetve az 1990-es évek vége között az Egyesült Királyságban, Németországban, Hollandiában és Svédországban. Csökkentek azonban Franciaországban és Finnországban. Ha megnézzük a Gini-együtthatókat, amelyek azt vizsgálják, hogy a jövedelem eloszlása mennyiben tér el az elméletben létező abszolút egyenlőségtől, bizonyos EU-országokban az 1980-as évek és az 1990-es évek közepének összehasonlítása az egyenlőtlenség szignifikáns bővülését mutatja Nagy-Britanniában, Olaszországban, Ausztriában és Belgiumban; kisebb mértékűt Írországban, Dániában, Németországban, Svédországban és Finnországban; viszont bizonyos mértékű csökkenést Franciaországban, Hollandiában és Luxemburgban.

Gosta Esping Andersen szerint a fiatalok viselik az egyenlőtlenség e növekedésének legtöbb terhét, „mivel minden képzettségi szinten a relatív bérek csökkenésével kell számolniuk, és emellett nagy az arányuk a munkanélküliek és a bizonytalan, rövid távú munkaszerződéssel foglalkoztatottak körében”. Az OECD adatai szerint 7 %-kal csökken a fiatalok számára rendelkezésre álló relatív jövedelem, és 60 %-uk van alulfizetve Hollandiában, az Egyesült Királyságban és az USA-ban, illetve 40 %-uk Franciaországban és Németországban⁴⁷.

Az európai egyenlőtlenségre vonatkozó ezen adatok nem átfogóak, nem standardizáltak, és nem mutatnak következetességet. Az azonban mindenképp csak legenda, hogy az

⁴⁵ A szegénység kockázatának való kitettség számadatai az EU-ban átlagosan 16 %, azonban Portugáliában és Görögországban 20 %, Spanyolországban 19 %, Írországban 21 %, Olaszországban 19 % és az Egyesült Királyságban 17 %.

⁴⁶ John Hills, a LSE Társadalmi Kirekesztés Elemzésével Foglalkozó Központja, Ralph Miliband, „Lecture on Inequalities”. (2004. október)

⁴⁷ Gosta Esping Andersen, id. mű, 6. o.

egyenlőtlenségek csak az angolszász világban növekednek. Felmérések szerint a legtöbb európai országban a polgárok egyértelmű többsége úgy véli, hogy túl nagy a szakadék a gazdagok és a szegények között.

Nem ellenőrzött vizsgálati eredmények szerint a legfelsőbb jövedelmek jelentősen megugrottak egyes tagállamokban⁴⁸. Egy nagy brit vállalat vezérigazgatóját jelenleg százszor jobban megfizetik, mint a kétkezi dolgozót. Húsz éve az eltérés még harmincszoros volt. E tények vitára adnak okot, és kérdéseket vetnek fel: alátámasztja mindezt az a tény, hogy a legtehetségesebbek számára ma nemzetközi piac kínálkozik? Veszítenek más tagállamok vállalatai azzal, ha nem fizetik meg eléggé vezérigazgatóikat?

A klasszikus rawlsi érvelés szerint az egyenlőtlenségek mindaddig tolerálhatók, amíg a társadalom legrosszabbul élő tagjai részesülnek a javak fokozottabb, azaz az egyenlőtlenség által feltételezhetően biztosítottnál nagyobb termelését biztosító ösztönzőkben. Ez a bizonyos mértékű egyenlőtlenség klasszikus progresszista indoklása. A konzervatívabb szociológusok kiemelnék azt is, hogy a gazdagság fennálló rendje előnyös a szociális kohézió és a kultúra szempontjából is.

Ha azonban a rawlsi érvelést vesszük mértékadónak, az egyenlőtlenség addig indokolható, ameddig nagyobb jómód létrehozásához segít hozzá, ami javíthatja a legszegényebbek társadalmi helyzetét. A Nagy-Britannia gazdagjairól szóló tanulmányok (amelyek e kérdésben valószínűleg más tagállamokra nem jellemzők), azt mutatják, hogy 1979 óta megváltozott a nagy vagyonok forrása. Akkoriban a nagy vagyonok elsősorban örökségből származtak, ma már háromnegyedük a Cityben zajló ügyletek során keletkezik, a saját vállalkozásukat működtető emberek teremtik, valamint az Egyesült Királyságban letelepedő gazdag külföldiek hozzá⁴⁹. Ez azt sugallja, hogy az előnyök átvednek a társadalom szélesebb körébe is – és ez növeli annak lehetőségét, hogy emelkedjenek a szegényeknek biztosított közvetlen juttatások, hiszen a nagyobb fokú adóztathatóság révén több alkalom nyílik az újraelosztó közkiadásokkal kapcsolatos politikai választásokra.

Az Európában fennálló egyenlőtlenségek növekedése azonban több szempontból is aggaszthatja Rawls követőit. Egyrészt élénk vita folyik a vagyonok „elszivárgásának” mértékéről. Az Egyesült Államokban bebizonyosodott, hogy az utóbbi időben a gazdasági növekedés előnyei nagyrészt a jómódúakhoz kerülnek, különösen a leggazdagabb 1 %-hoz. Nem egyértelmű, hogy ez a minta Európában is így alakul-e, és ennek mekkora a valószínűsége. Aligha kétséges azonban, hogy egyes tagállamokban, például Németországban leginkább az átlagbéreket sújtották adókkal az elmúlt évtizedben.

Másrészt ha a meglévő egyenlőtlenségek eredményeként a generációk átörökítik hátrányos helyzetüket, a társadalom veszíteni fog a társadalmi mobilitás csökkenése és amiatt, hogy az emberekben rejlő képességeket nem lehet kiteljesíteni. Ez különösen fontos a tudásalapú gazdaságban, ahol döntő fontosságú a szülők arra vonatkozó képessége, hogy oktatási előnyöket szerezzenek gyermekeik számára, például azzal, hogy jó iskolákkal rendelkező környékre költöznek.

⁴⁸ Ennek alátámasztására empirikus bizonyíték található a következőkben: L. Katz és D. Autor, “Changes in the Wage Structure and earnings inequality”, Handbook of Labour Economics, szerk. Ashenfelter és Card (1999) és P. Gottschalk és T. Smeeding, “Cross national comparisons of earnings and income inequality”, Journal of Economic Literature, XXXV. (1997).

⁴⁹ The Economist, 2006. október 21., az idézett munka Philip Beresfordtól származik.

Harmadrészt számos szociológus véli úgy⁵⁰ (eltérő egyenlőtlenségi mutatókkal rendelkező USA-tagállamok összehasonlítására alapozva például), hogy minél egyenlőtlenebb egy társadalom, annál nagyobb szociálpszichológiai feszültségek keletkeznek majd a növekvő személyes bizonytalanság és az önbecsülés elvesztése miatt, mellyel az embereknek a pozícióharcban való alulmaradás miatt kell szembesülniük. Így az egyenlőtlenebb társadalmakban több probléma adódik a kapcsolatok instabilitását illetően a gyermekek ételtel kapcsolatos esélyeinek vonatkozásában; a kábítószer-fogyasztás és a mentális betegségek kockázatával kapcsolatosan; az emberek bűnözési hajlandóságát illetően és a viszonylagos jómóddal összefüggő betegségek – alkoholizmus és elhízás – terjedésével kapcsolatban.

3.9. Hozzáférés a jó egészséghez

A növekvő várható élettartam a jó egészség egyik mutatója, de talán jobb mutató az emberek várható „egészséges” élettartama. A várható „egészséges” élettartam függ mind a várható élettartamtól, mind attól, hogy hány életév teljes mértékű élvezését rontja komoly betegség.

Az EU-n belül tagállamonként és társadalmi kategóriánként eltér a várható élettartam. A tagállamok körében a férfiakat tekintve Svédországban a legjobb a helyzet 77,9 évvel, a nők számára Spanyolországban, 83,7 évvel. Meglehetősen szoros a kapcsolat a növekvő nemzeti jövedelem és a várható élettartam között. Spanyolország jobban teljesít, mint GDP-szintjéből arra következtetni lehetne, Dánia pedig lényegesen rosszabbul. Mind a férfiak, mind a nők tekintetében Magyarország eredményei a legrosszabbak, a várható élettartam itt 68,4, illetve 76,7 év. Magyarországon a férfiak elhalálozásának 40 %-ára 65 év alatt kerül sor, a romák várható élettartama pedig tíz évvel kevesebb a nemzeti átlagnál.

Az egészséges életévek tekintetében Olaszország jár az élen: 92,2 % az arány a férfiak élettartamát és 89,7 % a nőket tekintve. Itt Finnország teljesít a legrosszabbul 76,3, illetve 69,1 %-kal. Az egészségben töltött évek számának maximumra növelése érdekében az egészségtelen magatartás csökkentése egyértelműen igen fontos. A dánok például sokkal többet dohányoznak, mint a svédek: 34 %-uk dohányzik napi szinten, míg a svédeknek 18 %-a.

Az egészségügyi ellátásra fordított kiadás egyenesen nőtt az egész Unióban az elmúlt években, bár egy időre a növekedés lelassult az 1980-as években. Az EU teljes egészségügyi kiadásának mértéke most a GDP 5,0 %-ától (Lettország) 10,9 %-ig (Németország) ível, de a kiadás arányának országok közötti különbségei csökkennek, talán az „elvárások harmonizálása” miatt.

Több elemző kételyeit fejezi ki azt illetően, hogy az EU-országok fenn tudják-e tartani egészségügyi ellátó rendszereiket a demográfiai öregedés jelentette nyomás alatt is. Az egészségügyre fordított állami kiadás előregedés miatti növekedése az előrejelzések szerint mégis mindössze 1-2 százalékpont lesz a GDP-hez képest a legtöbb tagállamban mostantól 2050-ig, ami viszonylag kis összeg az 1950 óta bekövetkezett teljes emelkedéshez képest. Ha pedig az egészségben töltött életévek aránya a várható élettartam növekedése mellett is tartható, e további költségek megfelelőek, ami szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy fontos az egészséges életévekre összpontosítani.

⁵⁰ E nézeteket kiválóan foglalja össze: Richard Wilkinson, “The Impact of Inequality” (Routledge. 2005) és Avner Offer: “The Challenge of Affluence” (OUP 2006).

Emellett az egészségügyi ellátás javuló minősége fejlődési potenciállal kecsegtet, melynek mértéke az elöregedés miatt előrejelzett növekedéséhez fogható. Az egészségügyi ellátás eredményeit illetően az egyes EU-s tagállamok helyzete eltér egymástól – például húgyhólyagrak öt éves túlélési aránya Ausztriában 78 %, Lengyelországban és Észtországban 47 %. E potenciális előnyök kiaknázásához azonban az EU-országok egészségügyi rendszerei részéről a mostaninál nagyobb nyitottságra és nagyobb mértékű együttműködésre van szükség.

A fejlődés további potenciálját jelenti a társadalmi egyenlőtlenségek által az egészségre gyakorolt hatás csökkentése. A várható élettartamra vonatkozóan nemrég Olaszországban elvégzett vizsgálat szerint szignifikánsan alacsonyabb a várható élettartam olyan régiókban, ahol nagyok a jövedelmi különbségek, például Campaniában és Szicíliában, mint ott, ahol viszonylag alacsonyak, például Marchéban és Umbriában. A szerzők emellett megállapítják, hogy a jövedelmek egyenlőtlensége sajátos és jóval erősebb hatással bír a várható élettartamra, mint az egy főre jutó jövedelem és az oktatás⁵¹.

Hasonlóan ahhoz, ahogyan az emberek egészsége a tizenkilencedik században a közegészségügy és a higiénia következtében drámai javulásnak indult, ma a környezet és az egészség közötti összefüggés kap egyre nagyobb figyelmet – nemcsak a levegő- és vízminőség kérdése, hanem a vegyszerek felhalmozódásnak következményei, azok együttes hatásai és más környezeti kockázatok. Az utóbbi években megugrott az úgynevezett „jóléti megbetegedések” aránya. Egy Eurobarométer-felmérés szerint az európaiak 7 %-a szedett orvos által felírt gyógyszereket az elmúlt 12 hónap során pszichológiai vagy érzelmi problémák miatt, és 3 %-a részesült pszichoterápiában az említett időszakban (Hollandiában 7 %)⁵². Richard Layard professzor szerint a jobb mentális egészségre fordított szerény mértékű kiadás (különösen a kognitív viselkedésterápia terjedése) nagymértékben kifizetődő az emberi boldogság tekintetében⁵³.

Az elhízás ugyanakkora egészségügyi kockázatokkal járhat, mint a dohányzás. Egy Eurobarométer-felmérés szerint azonban a 15–44 évesek fele nem fejtett ki komolyabb fizikai tevékenységet az elmúlt hét napban, és 40 %-uk mérsékelt fizikai tevékenységet sem – pl. 30 percesnél hosszabb sétát⁵⁴. A dohányzás és az elhízás, illetve az egészségügyi rendszerekre háruló költségek esetén milyen szerepet kell a személyes felelősségnek játszania?

Egyes szakértők szerint ezen egészségügyi problémák növekedése azon szociálpszichológiai feszültségek következménye, melyek az alsó társadalmi osztályokat jellemzik a modern társadalmakban. Például háromszor annyi szegény gyermek szenved az Egyesült Királyságban mentális zavaroktól, mint ahány a legnagyobb jövedelemmel jellemzett egyötödbe tartozó családok gyermekei közül⁵⁵. Milyen mértékben okolhatók ezen úgynevezett jóléti betegségekért a modern társadalmakban fennálló egyenlőtlenségek?

⁵¹ Roberto de Vogli, Ritesh Mistry, Roberto Gnesotto és Giovanni Andrea Cornia: “Has the relation between income and inequality and life expectancy disappeared?” J. Epidemiol. Community Health (2005).

⁵² Eurobarométer különkiadás a mentális jólétről, (2006. június).

⁵³ Richard Layard, “Happiness” (2004).

⁵⁴ Eurobarométer különkiadás a fizikai aktivitásról (2003. december).

⁵⁵ Mental Health of Children, az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatala (1999).

3.10. Életminőség

Ha megkérdeztük volna a nyugat-európaiakat közvetlenül 1945 után, hogy mi aggasztja őket a legjobban az életük minőségével kapcsolatban, sokan – főleg a városiak – valószínűleg a lakáskérdést említették volna. (Vidéken a válasz valószínűleg a víz- és a villamosenergia-ellátás hiánya lett volna, amelyet a következő évtizedekben a közszolgáltatások diadalmasan leküzdöttek). A háborús pusztítás, majd a születések számának hirtelen megnövekedése lakáshiányhoz vezetett. A megmaradt lakások nagy része pedig egészségtelen és komfort nélküli volt. A következő negyed évszázadban tulajdonképpen egész Európában tömegesen elterjedtek a szociális bérlakások, ami meglehetősen egységes megoldást nyújtott a lakásproblémára. Ezzel biztosították a megfizethető árú rendes otthont a családi élet megalapításához, ami pedig jelentős társadalmi eredmény volt annak ellenére, hogy később igen sok gondot okoztak az elhanyagolt lakótelepek és külvárosok.

Ma az életminőség szempontjából sokkal kisebb a lakáskérdés fontossága, bár egyes tagországokban vagy azok gyorsan növekvő régióiban, ahol az elmúlt években nagyarányú bevándorlásra került sor (például London és Délkelet-Anglia vagy Spanyolországban a madridi régió esetében) továbbra is súlyos problémák merülnek fel. A lakásárak gyors emelkedése még mindig súlyos szociális kérdést jelenthet.

Az európaiak 75 %-a városi térségekben él, és ez az arány 2020-ra várhatóan 80 %-ra emelkedik. Az urbanizáció gyorsabban terjed, mint amilyen ütemben a városi lakosság növekedik. Becslések szerint az elmúlt húsz évben a beépített területek aránya egyötödével nőtt, miközben az EU lakossága csak 6 %-kal növekedett⁵⁶. Az elmúlt fél évszázadban megkétszereződött az egy főre jutó lakóterület annak következtében, hogy emelkedett az életszínvonal, csökkent a családméret és egyre több európai lakik egyedül. A földterületek csökkenését elvileg kiegyensúlyozhatja, hogy nagy lakássűrűségű, tömörebb lakótelepek és magasabb épületek épülnek. A városok elterjedése mindazonáltal csak az elmúlt évtizedben Luxemburg területének háromszorosát tette ki. Ez a tendencia különösen a négy kohéziós tagállamban markáns. Az új infrastruktúra kiépítése – utak és alapvető szolgáltatások – amelyeket részben a strukturális alapokból finanszíroztak, teret nyitott a városon kívüli fejlesztések virágzásának. Valószínűleg az új tagállamokban ugyanez fog bekövetkezni.

A városokon kívüli lakótelepek jobb életminőséget és zöldebb, tágasabb, biztonságosabb környezetet kínálnak a családoknak. A britekről köztudott, hogy kedvelik az elővárosokat, de a hosszú ingázás a munkahelyekre sok európai városhalmazt körülvevő, a város és vidék közötti átmenetet képező kisvárosra, falura, és erdőségre is jellemző. Az ilyen privilégiumok birtokosai gyakran szerencsésnek érzik magukat, ám ezek a trendek nem szükségszerűen javítják a társadalom egészének életminőségét. A városok kiterjedésével egyre többen viszik gyermeküket autóval iskolába, járnak autóval munkába, a városon kívüli bevásárlóközpontokba vagy távoli családtagokhoz és barátokhoz. Ez pedig több forgalmi dugót jelent, ami gazdasági veszteséget okoz, megnő az energiafelhasználás, emelkedik a levegő minőségét károsító kibocsátás és nő a CO₂ szintje, ami felgyorsítja az éghajlatváltozást. A növekvő gazdagság ezenkívül újabb gépkocsik vásárlására ösztönöz, és várhatóan az új tagállamok nagymértékben felzárkóznak társaikhoz. Következésképpen az EU városi térségeiben a közlekedés iránti kereslet várhatóan legalább 40 %-kal megnő 1995 és 2030 között⁵⁷.

⁵⁶ Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség tájékoztatója: Urban Sprawl in Europe, 2006. április

⁵⁷ Idézet az Európai Környezetvédelmi Ügynökség fent említett 04/2006 tájékoztatójából

Az urbanizációval és a közlekedés növekedésével párhuzamosan ugyanakkor „elbetonosodnak” Európa tengerpartjai. Ha megnézzük, hogy 10 km tengerpartból mennyit építettek be mesterséges épületekkel, és mennyi a természetes élőhely vagy mezőgazdasági terület, az arány (abban a 17 tagállamban, amelyek esetében rendelkezésre állnak adatok) csak az 1990-es években 17 %-kal nőtt⁵⁸.

Az európai életminőségről szóló vita ellentmondásokkal és paradoxonokkal teli. Az emberek érthető módon jobb környezetet kívánnak maguknak és családjuknak, így a városok terjeszkedése és a környezetkárosítás eléri a tengerpartjainkat. Emellett a közvéleményben valójában egyre nagyobb aggályok merülnek fel a környezetvédelem és az életminőség kérdéseivel kapcsolatban. E posztmaterális aggodalmak az 1970-es évek végén kerültek először igazán a politika látóterébe. Az egyes tagállamokban időről időre más és más események és kérdések foglalkoztatták a közvéleményt. A leggyakoribb témák azonban a következők voltak: a „Római Klub” elmélete, amely szerint Földünk közelít a természetes ásványi és energiaforrások kimerítéséhez; annak elismerése, hogy a világ élővilága, erdei és természetes élőhelyei eltűnőben vannak; annak felismerése, hogy elkerülhetők lettek volna a gazdasági növekedés korábbi környezeti externáliái (a szennyezés és a hulladékok); a tudományba vetett hit eltűnése és annak megkérdőjelezése, hogy az új felfedezés automatikusan haladást jelent-e, valamint a növekedő atomenergia-ellenes tiltakozások.

Miközben a tagállamokra belföldi politikai nyomás nehezedett, hogy tegyenek lépéseket az életminőséggel kapcsolatos problémák növekedése ellen, uniós szinten az 1980-as évektől kezdődően politikai konszenzus jött létre az európai környezetvédelmi fellépések nagyarányú kibővítése mögött. Az eredmény hevesen rácsafol az EU-t illető kritikákra. Vegyük példaként az 1980-as évek két legnagyobb környezetvédelmi kérdését: a savas esőt és az ózonlyukat. 1990 és 2002 között az EU-15-ben 43 %-kal, az EU-10-ben pedig 58 %-kal csökkent a savasító gázok kibocsátása, és ennek fele az energiatermelők kibocsátáscsökkentésének köszönhető: az átlag felett csökkentette a kibocsátásait az EU-15-ben Németország, az Egyesült Királyság és Finnország, az EU-10-ben pedig a Cseh Köztársaság, Szlovákia és a balti államok. A sztratoszférikus ózonréteget károsító anyagok, főként a CFC-gázok tekintetében Európa az 1985. évi bécsi egyezményt és az 1987. évi montreáli jegyzőkönyvet követően drámaian csökkentette az éves CFC-kibocsátását: míg 1989-ben a mérőszám 460 volt, az 1990-es évek közepén 50 körül stabilizálódott⁵⁹.

Ugyanez a sikertörténet figyelhető meg a környezet és az életminőség javításának sok más területén is: az ivóvíz minősége, a folyók és vízpartok tisztasága, a szennyvízkezelés, a hulladék újrahasznosítása és kezelése és a légszennyezés. Egyik esetben sincs arról szó, hogy ne lehetne további haladást elérni. A vízminőség például javult a városi szennyvíz hatékonyabb kezelése, a foszfátmentes mosószerek bevezetése és a foszfáttartalmú trágyák csökkentése következtében, ám a nitrát intenzív gazdálkodásban való használata még mindig súlyos problémát jelent. Amennyiben bekövetkezik az éghajlatváltozás, Dél-Európában sürgető kérdés lehet a vízforrásokhoz való hozzáférés és a vízforrások kezelése is. Ezenkívül Európa még mindig túlzott mennyiségű hulladékot termel, és ezzel együtt jár a hulladék a világ kevésbé kiváltságos térségeibe való kivitelének problémája.

A Bizottság legújabb, levegőről készített tanulmánya szerint Európában 2030-ig 311 000 ember hal meg idő előtt a levegőszennyezés – elsősorban a levegőben található nitrogén-

⁵⁸ Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség tájékoztatója: Európa tengerpartjai. 2006. március.

⁵⁹ Az e bekezdésben idézett adatok forrása az Európai Környezetvédelmi Ügynökség 2005. évi kiadványa: Európa környezete – harmadik értékelés.

oxidok, kén-dioxidok és szilárd részecskék – következtében. A javasolt fellépés évente mintegy 20 000-rel csökkentené a korai elhalálozások számát az egyre növekvő tendencia szerinti aktuális mérőszámhoz képest. A kibocsátások növekedése következtében a szennyezések miatti halálozás várhatóan továbbra is emelkedik. Ez a növekedés csak akkor fordítható vissza, ha az EU tartja magát a globális felmelegedés megfékezésére kitűzött célokhoz, és ezzel párhuzamosan csökkenti a szénkibocsátást kísérő levegőszennyező anyagokat, különösen a közúti közlekedés esetén.

A következő évtizedek egyik legfontosabb gazdasági és szociális kihívása Európa számára a globális felmelegedés lesz. Egyesek azzal áltatják magukat, hogy az éghajlatváltozás Európát csak közvetetten befolyásolja majd, miközben más földrészek, például Afrika, elsivatagosodnak, és az óceán emelkedése alacsonyan fekvő szigetek és országok egzisztenciáját veszélyezteti (például Bangladesét). Sokan úgy gondolhatják, hogy az éghajlatváltozás éppúgy fejlesztési kérdés, akárcsak a világszerte előforduló szegénység, és az uniós fellépésre annak érdekében van szükség, hogy elhárítsák a világ többi részén a vízellátás miatt felmerülő politikai és katonai konfliktusok veszélyét, valamint a tömeges migráció okozta nyomást és a gazdasági diszlokáció következményeit, amelynek bizonyosan hatással lennének Európára. Pedig az éghajlatváltozás közvetlen következményei Európára nézve ha katasztrofálisak nem is lehetnek, súlyosnak mindenképp tekinthetők: a kevésbé kiszámítható alpesi hóhelyzet nyomán csökkenhet a téli turizmus, elviselhetetlen hóhullámok jelenhetnek meg, Dél-Európában megnőhet az erdőtüzek veszélye, Európa „napos övezetében” csökkenhet a turizmus és a lakások vonzereje, a balti-, földközi-tengeri és fekete-tengeri tengerpartjai problémákkal szembesülhetnek, Észak-Európában elszaporodhatnak a nagy esőzések és folyóáradások, eltűnhetnek az uniós vizek hagyományos halászhelyei, egyre több betegséget terjeszhetnek a kullancsok, és délen megnőhet az energiafogyasztás a légkondicionáló használata iránti igény következtében⁶⁰.

A jelenlegi politikai helyzetben mindenesetre valószínű, hogy amennyiben az EU nem vállal vezető szerepet a világon az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, senki más sem fog. Igaz, hogy ez a vezető szerep azzal járhat, hogy Európának ismét olyan jelentős gazdasági szerkezetátalakítást kell vállalnia, mint amilyen a tömegtermelésről a tudás- és szolgáltatás alapú gazdaságra való áttérés volt. Például, ha a szénkibocsátás korlátozására a kibocsátáskereskedelem során árjeleket határoznak meg, ez idővel alaposan befolyásolná a vállalati és fogyasztói viselkedést. Az energiaintenzív termelést folytató ágazatokban emelkednének a relatív árak, aminek messzeható következményei lennének mind a keresletre, mind a kínálatra nézve. Mint más jelentős gazdasági kiigazítás esetén, mindez ugyanakkor jelentős társadalmi következményekkel járhat.

A szénkibocsátás-kereskedelem elvileg megkülönböztetésmentes beavatkozás, amely egyrészt biztosítja a nagyipari szénkibocsátás mennyiségének ellenőrzését és csökkentését, másrészt azt, hogy a szénkibocsátással járó tevékenységeknek legyen a legnagyobb piaci értéke. Az energiapiacra azonban, amelyen ez a kereskedelmi rendszer működik, az árjelzések a támogatott technológiákra irányuló állami beavatkozások következtében már súlyosan torzultak. 2001-ben az EU kormányai közvetlenül vagy közvetetten több mint 29 milliárd euro értékű támogatást nyújtottak az energiaszektorra. Ebből az összegből mindössze 5,3 milliárd eurót fordítottak megújuló energiaforrásokra, míg a szilárd fűtőanyagokra 13 milliárd, olajra és gázra 8,7 milliárd euro jutott⁶¹.

⁶⁰ Európai Környezetvédelmi Ügynökség. Európa változó éghajlatának bemenete. 2/2004. EEA jelentés.

⁶¹ Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség tájékoztatója, Energiatámogatások és megújuló energiák 2001-ben.

A CO₂-kibocsátásokhoz az energiatermelés mellett leginkább a közlekedési ágazat járul hozzá. Az EU elhatározta, hogy igyekszik függetleníteni a közlekedési keresletet a gazdasági növekedéstől, ezt a fontos célt azonban még nem sikerült megvalósítania. A közlekedési piacon belül tovább növekszik a közúti és légitözlekedés aránya a vasúti és vízi közlekedés rovására, holott az éghajlatváltozás szempontjából az utóbbiak a viszonylag kedvezőek. A légitözlekedés mértéke évente 5 %-kal növekszik. Az 1990-es években az EU-15-ben 12 000 km új autópálya készült el. Az új tagállamokban 1000 km készült el – ez azonban jócskán megnőhet a 2007–2013 közötti pénzügyi tervben szereplő strukturális alapok növekvő támogatásával. Annak ellenére, hogy az EU radikálisan (mintegy negyedével–harmadával) csökkentette a szabályozott szennyezőanyagokat a járműtervezésnek és a kibocsátás-szabályozásnak köszönhetően, a forgalom általános növekedésével a CO₂-kibocsátások mégis az arány egyötödével növekedtek⁶².

A közgazdászok szerint a túlzott gépkocsihasználat ellen úthasználati díj szedésével lehetne a legmegfelelőbbben fellépni, vagy ennek valamilyen városi változatával, például a dugódíjjal. Az elgondolás remek, és a technológia fejlődésével széles körben is megvalósíthatónak tűnik. Idővel azonban alapos társadalmi módosításokra lehet szükség, nem utolsósorban a gépjárműipari és beszállítói munkahelyek területén, a kiskereskedelmi és a beszállítói lánc szerkezetében és az új generációs infrastrukturális beruházások terén, amelyek lényege, hogy tömegközlekedés alternatívát nyújtson a személygépkocsival szemben. A kialakulóban lévő új térbeli elrendeződéseket figyelembe véve a családokat sújtó gazdasági nehézségek sem lehetnek lebecsülendők. Az „okos”, környezetvédelmi szempontból fenntartható növekedés óriási lehetőség Európa számára, tekintve technológiai előnyeinket és a globális szükségleteket – kétségtelen azonban, hogy ennek a növekedésnek újfajta nyertesei és vesztesei lesznek a társadalomban, amennyiben a kormányok jó előre nem figyelnek a változásokra, és fel nem lépnek.

3.11. A bűnözés és a bizonytalanság növekedése

A bűnözést illetően nehéz elválasztani a tényeket az észleléstől. Mivel a bűnelkövetés meghatározása változhat, nehéz pontos összehasonlítást végezni a tagállamok között. Azonban a jelek szerint a bűnözés általában emelkedik az EU-15-ben 1950 óta. A bűnelkövetési ráta 1970 után felgyorsult, de 1990-et követően a regisztrált bűnesetek száma meglehetősen stabil maradt. Néhány országban esett az általános bűnelkövetési ráta (figyelembe véve olyan gyakori bűncselekményeket is, mint az autólópás vagy a betörés), de egyes erőszakos bűncselekmények előfordulása aggasztó mértékben növekszik.

A világ többi részének normáihoz képest az európai társadalmakban nem ölt súlyos méreteket az erőszak. 1995-ben a gyilkosságok 0,1 évvel csökkentették a várható élettartamot Nyugat-Európában (az EU-15-ben és Norvégiában és Svájcban); 0,4 évvel az EU-8-ban és a Szovjetunió utódállamaiban; viszont 0,3 évvel az Egyesült Államokban (ami háromszorosa az EU-15-re vonatkozó rátának); 0,6 évvel Latin-Amerikában és 0,9 évvel Oroszországban. A várható élettartamra a gyilkosságok Kolumbiában gyakorolták a legnagyobb hatást: 2,2 évvel csökkentik azt⁶³.

Az Eurobarométer szerint azonban a bűnelkövetés a második vagy harmadik legfontosabb probléma általában az európai országokban, legalábbis a felnőttek egynegyede szerint. Általában a nők és az idősek a leginkább bizonytalanságra hajlamos demográfiai csoportok. A

⁶² Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség tájékoztatója: Közlekedés és környezet, 03/2004.

⁶³ Rodrigo Soares, „Welfare Cost of Violence”, University of Maryland (2004. szeptember).

helyzet meglehetősen eltér azonban a tagállamok között. A polgárok a legjobban Írországban aggódnak a bűnelkövetések miatt (54 %), majd Cipruson (49 %), Észtországban (48 %), Lettországban (43 %), az Egyesült Királyságban (34 %), Dániában (34 %), Hollandiában (31 %), Franciaországban (28 %), majd Svédországban (27 %). Az átlagot lehúzza, hogy Németországban a bűnözés miatt igen kismértékű aggodalom tapasztalható csupán (11 %). Másfelől az Unióban a polgárok kilenczede véli úgy, hogy a bűnelkövetés, a terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem együttesen az egyik legnagyobb probléma, és támogatják, hogy az EU játsszon nagyobb szerepet e kérdések kezelésében.

Az EU-ban elkövetett összes bűncselekmény igen nagy aránya függ össze kábítószerrel. Ezeket vagy kábítószer hatása alatt követik el; vagy kábítószer vásárlása érdekében; vagy illegális kábítószerpiac működtetésének keretében; vagy a kábítószerekkel kapcsolatos jogszabályok és büntetés-végrehajtás akadályozása érdekében. A 2003-ig eltelt öt évben a legtöbb tagállamban emelkedett a bejelentett, kábítószerrel összefüggő bűnesetek száma, és megkétszereződött Észtországban és Lengyelországban, ám a 2003-ban bejelentett kábítószerrel összefüggő bűnesetek száma csökkent Ausztriában, Belgiumban, Magyarországon, Olaszországban, Máltán, Szlovéniában és Spanyolországban.

Az erőszakos, gyakran kábítószerrel összefüggő bűnelkövetés fokozódó előfordulási aránya együtt járt az antiszociális viselkedés növekedésével: az olyan kevésbé súlyos cselekmények elkövetésével, mint a lakóingatlanokkal kapcsolatos vandalizmus, a szélsőséges durvaság, mások tiszteletben tartásának és a mások érdekei figyelembe vételének az elmulasztása. A brit kutatás szerint a kérdés alapvetően a társadalmi igazságosság problémája. Az alacsony jövedelemmel rendelkező, szociális lakásokban vagy belvárosban élők egyharmada panaszkodik antiszociális magatartásról, míg a gazdagabb környéken élőknek csak egyhuszada⁶⁴. Az idősebbek számára különösen zavaró az ilyen magatartás. A 65 évesek és az e felettiiek körében az EU-15-ben 31 %, az új tagállamokban 42 % érzi úgy, hogy nem biztonságos éjjel sétálnia lakóhelyén⁶⁵.

Nehéz megbecsülni a bűnelkövetés jövőbeli tendenciáit. A bűnelkövetés a társadalom változásaival párhuzamosan változik. A társadalmi, gazdasági és technológiai változások eredménye mindenesetre sokfélebb, hálózatba szervezett, jobb oktatási helyzetű, sikeresebb és jobban informált társadalom lesz, azonban mindez potenciálisan több ember számára jelent kockázatos helyzetet. A személyek, szolgáltatások, áruk és új technológiák fokozódó mozgásával hatalmas lehetőségek nyílnak a prosperitás és a növekedés előtt, azonban a bűnelkövetés számára is új alkalmak teremthetnek.

A bűnügyi igazságszolgáltatási rendszer megpróbál e problémákkal megküzdeni. Európában létfontosságú kérdés a büntető igazságszolgáltatás rendszere és irányításának minősége, akárcsak más területeké is. A korrupció, amit nagyjából a hatalommal személyes érdekből történő visszaélésként definiálhatunk, aláaknázza a demokráciát és a jogállamiságot, mert bizalmatlanságot kelt az emberekben az állami intézmények iránt. A kihívás abban áll, hogy a polgárok számára be kell bizonyítani, hogy az innovatív büntető igazságszolgáltatási stratégiák sikeresen tudják kezelni a bűnelkövetés „okait” úgy, mint magát a bűnelkövetést is.

⁶⁴ “Social Exclusion in the UK”. A miniszterelnök stratégiai egységének jelentése (2005).

⁶⁵ Robert Anderson, “Quality of Life and Care for older people in Europe”. Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért.

3.12. Migráció, etnikai sokféleség és integráció

A migráció régóta része az európai világnak. Az Újvilágba történő tömeges kivándorlást előidéző okok Európán belül is népességmozgáshoz vezettek. Gondoljunk csak a Nagy-Britanniába költöző írekre vagy az olyan nagyvárosok, mint Prága igen nagy sokféleségére a második világháborút megelőzően. A migráció Európában bonyolult, sokféleséget mutató jelenség.

- A kényszerű népességmozgások egyike volt a második világháború végén a nagy észtszázági és lettországi orosz betelepítési program.
- Az 1950-es évektől az 1974. évi első olajválságig a virágzó nyugat-európai országok csillapíthatatlan munkaerő-szükségletük kielégítése céljából tárt karokkal fogadták a bevándorlókat. Ma gyorsan tűnnek el az olyan alacsony képzettséget igénylő munkák, melyekre egykor őket felvették, bár egyes területeken, még a magas képzettséget igénylő munkáknál is vannak hiányosságok. A második és harmadik generációs bevándorlók tudásalapú gazdaságba történő sikeres integrációja (hasonlóan sok más polgárhoz) legalábbis egyenetlen.
- A migráció a növekvő munkaerőhiány miatt ismét megélenkült az 1990-es években. A menedékkjog iránti kérelmek – melyeket eleinte a volt Jugoszlávia felbomlásának következtében nyújtottak be – száma megnőtt az illegális migráció mértékével együtt. Ezen utóbbi hullámok olyan tagállamokat érintettek, melyek korábban nem sok tapasztalattal rendelkeztek a migráció terén. 2004-ben Svédország népességének 12, Dániáénak 6 %-a volt külföldi születésű.
- Dél-Európa csak az utóbbi időben vált a migránsok népszerű célpontjává: Görögországba a Balkánról és a Közel-Keletről, Olaszországba Albániából és Észak-Afrikából, Spanyolországba és Portugáliába Dél-Amerikából és Afrikából érkeznek bevándorlók. Az EU-ba irányuló legális migráció a 2005-ig eltelt három évben tisztán több mint évi másfél millió személyt jelentett.
- Az új tagállamokból a korábbi kommunista rendszerben sokan szerettek volna távozni, de nem engedték őket. A rendszerváltást követően a népesség egy hanyatlással jellemzett időszakot követően ismét nő, és a 2004. évi EU-csatlakozás óta a migránsok mozgása jóval nagyobb mértékű az előrejelzéseknél, bár egy szignifikáns eleme valószínűleg csak átmeneti.

A legutóbbi migrációs hullámok sok európai várost átalakítanak. Olyan eltérő városok, mint Birmingham, Marseilles és Malmö lakosságának több mint egyharmadát alkotják etnikai kisebbségek⁶⁶. A társadalmi trendek vizsgálatával megbízott hivatalos holland szerv szerint Amsterdam és Rotterdam „nem hollandiai születésű” népességének aránya 6 % volt 1973-ban, ma 34 %, 2020-ra pedig az előrejelzések szerint meghaladja az 50 %-ot. Hollandia két másik nagyvárosában is sok a nem hollandiai születésű: Hágában 30 %, Utrechtben pedig

⁶⁶ Alessandra Buonfino, “Immigration and Integration”, The Young Foundation, London (2006). A jelenlegi birminghami populáció 16 %-a, a marseilles-inek pedig 24 %-a külföldi születésű.

20 %. Ezzel szemben összességében a „nem hollandiai születésű népesség” aránya 9,7 % volt 2003-ban, és az előrejelzések szerint 14,1 % lesz 2020-ra⁶⁷.

A migrációt erős gazdasági szempontok indokolják, de e dokumentumban a társadalmi előnyök kiemelésére érdemes koncentrálni. A sokféleség kulturális gazdagságot kölcsönzött Európának. Elég csak az ételekre, a zenére és az élsportolókra gondolni. És természetesen a migránsok által társadalmaink jólétében vállalt társadalmi szerep is óriási, bár gyakran észrevétlen – az olyan gondozási szolgáltatások és létfontosságú közszolgáltatások elvégzésében, melyek esetleg elvégzetlenül maradnának.

Ha le kívánjuk írni Európa mai társadalmi valóságát, fontos annak elismerése, hogy a teljes jogú EU-s tagállami állampolgárokból is álló migráns közösségekkel való bánásmód sok kívánnivalót hagy maga után társadalmainkban. Annak ellenére, hogy fejlődött a rasszizmus és az intolerancia kezelése, súlyos problémák maradtak a megkülönböztetés, a munkanélküliség és a tisztességes közszolgáltatásokhoz, úgymint lakhatáshoz, egészségügyi ellátáshoz és jó iskolákhoz való hozzáférés terén. Különösen súlyosak a „papír nélküli” bevándorlók problémái, akik nem jelennek meg teljes mértékben a statisztikákban, és akik gyakorlatilag illegálisan élnek az adott országban, és nincs egyetértés a kezelésüket illetően. Mindazonáltal még a megfelelő jogi státusszal rendelkező migráns közösségekben is – ahol sokan európai polgárok – magas lehet a munkanélküliség aránya és alacsonyak a végzettségek⁶⁸. Hollandiában például a teljes felnőtt lakosság kétharmada van foglalkoztatva, de a marokkói hollandoknak csak 40 %-a. A marokkóiak 60 %-a nemigen szerez végzettséget az iskolában, míg a hollandiai születésű hollandoknak csak 10 %-ára jellemző ugyanez⁶⁹. Németországban a török származású németek kevesebb mint egytizede tanul tovább egyetemen, míg a „bennszülött” németeknek négytizede. A migráns közösségek tagjai még Svédországban is nehezen találnak tisztességes munkát, bár ott az oktatási rendszer a második generációs bevándorlókat a „bennszülött” svédekkel azonos alapokon kezeli. Az új tagállamokban pedig legalább 10 millió roma él, akiknek a helyzete tartósan hátrányos. Ezek eléggé meggyőző érvek voltak arra, hogy az EU megkezdje a megkülönböztetés elleni küzdelmet.

Az Európa társadalmi valóságát ábrázoló éremnek még kevésbé tetszetős oldala, amelyet először el kell ismerni, ahhoz, hogy kezelni tudjuk: hogy a befogadó közösségben történő integrálódásnak komoly problémái vannak⁷⁰. Az EU-15 polgárainak 25 %-a utasítja el azt, hogy jó, ha egy társadalmat különböző fajhoz, valláshoz vagy kultúrához tartozó emberek alkotnak; 48 % szerint jobb, ha egy országban szinte mindenki ugyanolyan szokásoknak és

⁶⁷ Merove Gijsberts, „Ethnic Minorities and Integration”. Társadalmi és Kulturális Tervezőhivatal, Hága (2004. szeptember).

⁶⁸ Gosta Esping Andersen (id. mű, 2. táblázat, 10. o.) idéz adatokat az egyes (nem az összes) tagállamok migráns csoportjainak végzettsége terén mutatkozó hiányokat illetően. A nem, az anya végzettsége, a szülők szocioökonómiai helyzete és a család kulturális tőkéje tekintetében mutatkozó „durva” hiány kiigazításával rámutat, hogy a legrosszabbul teljesítő tagállami oktatási rendszer Belgiumé, és ezt sorban Hollandia, Németország, Ausztria, Svédország, Spanyolország, Finnország, az Egyesült Királyság, Franciaország és Dánia követi. Az egyetlen tagállam, ahol ilyen szempontból jobban teljesítenek a bevándorlók, mint a helyi népesség, Írország, mely az Egyesült Államokéhoz hasonló teljesítési szintet mutat.

⁶⁹ Merove Gijsberts, id. mű.

⁷⁰ E kérdéseket átfogóbban tárgyalta a BEPA saját „Migration and public perception” című dokumentuma, melynek szerzői Marcel Canoy, Ricklef Beutin, Horváth Anna, Agnes Hubert, Frederic Lerais, Peter Smith és Myriam Sochacki. (2006. október).

hagyományoknak hódol; 60 % véleménye szerint megvannak a határai annak, hogy egy társadalom hány eltérő fajhoz, valláshoz vagy kultúrához tartozó személyt tud befogadni⁷¹.

Az egyes tagállamok polgárainak konkrét attitűdje eltér egymástól, de a lakosság többsége legalábbis óvatos a migránsokkal szemben, néhányan pedig egyenesen ellenségesek. A „bennszülött” hollandok fele húsz éve óvatos vagy ellenséges állásponton van az eltérő etnikai származású szomszédokat illetően: ez az adat egy százalékponttal esett az 1990-es évek közepén, majd a Pim Fortuynnal kapcsolatos események során 55 % fölé emelkedett⁷². A „bennszülött” hollandok általában negatív képet alkotnak a muzulmánokról. A britek azt állítják, hogy toleránsabbak az iszlámot illetően, azonban véleményük szerint a menedékkérők és más bevándorlók „visszaélnék” a jóléti állammal⁷³.

Az integrációt illetően a legmarkánsabban az idősebbek, a legalacsonyabb végzettségűek, a fizikai dolgozók és az alacsony jövedelműek adnak hangot aggályaiknak Európa-szerte. Ezen csoportok úgy látják, hogy a migráció igen kedvezőtlenül befolyásolja jólétüket: az alacsony képzettségű munkavállalók új versenytársakkal szembesülnek, ami csökkentheti a béreket; a belvárosi bérlakást kereső fiatal párok nehézségekkel szembesülnek; a szülők azt látják, hogy gyermekeiket olyan osztályban tanítják, ahol sok különféle nyelvet beszélnek; az orvosi rendelők túlszűfoltak; az egyedül élő idősök gyakran nemigen boldogulnak új, más kultúrából érkező szomszédaikkal.

A lakosság aggályai gyakran a jelenség elterjedtségéből és üteméből adódnak, illetve abból, hogy személyesen mennyire érintettek. Az etnikailag sokszínűbb vidékeken pozitívabb kép alakulhat ki a bevándorlókról, mint ott, ahol kevés bevándorló él. Fontos annak felismerése, hogy ezek létező attitűdök, akkor is, ha félreértésen vagy hamis észleleteken alapulnak, de nem adhatnak okot előítéletre, és nem vezethetnek oda, hogy tovább fokozódjon a migrációnak a korábbi társadalmi problémákra gyakorolt hatása. A tényeket el kell ismerni, a problémákat pedig hisztériakeltés nélkül, megfelelően kezelni kell. Például az olyan országok tapasztalatai szerint, mint Dánia, a jó gazdasági teljesítmény és a jól működő jóléti modell önmagában még nem garancia a bevándorlók és etnikai kisebbségek azonnali integrációjára. Célzott integrációs programokra van szükség a fiatal bevándorlók tekintetében az iskolákban, illetve a megkülönböztetés elleni küzdelem érdekében. Az „etnikai kisebbségek” már nem kezelhetők homogén egészként. Az indiai származású gyermekek például ma átlagosan a fehéreknél jobban teljesítenek a brit iskolákban, a pakisztániak és bangladesiek azonban nem.

Ennél jóval nagyobb a kulturális kihívás mértéke. Számos tagállamban egyre nagyobb egyetértés látszik kialakulni azt illetően, hogy a befogadó ország nyelvét társadalmi kötelesség elsajátítani. Az értékek és a szokások is sok lehetséges gyulladásponttal szolgálnak. A dán karikatúrák esete mutatja, hogy milyen fokú érzékenység forog szóban. Potenciális konfliktusforrás lehet a nőekkel szembeni hozzáállás, a szülők által eldöntött házasságok, a fejkendők, a homoszexuálisok egyenlősége, melyek mind ellenzést és megosztottságot válthatnak ki. Sürgős szükség van párbeszédre és kölcsönös megértésre, különösen az egyéni elképzelések és az általános jogok közötti elhatárolást, továbbá az alapvető értékek és a jogállamiság tiszteletben tartását illetően.

A július 7-i londoni bombamerénylők a felszínen megfelelően beilleszkedett brit állampolgárok voltak. A befogadó társadalom elutasításának érzése különösen bonyolult

⁷¹ Eurobarométer 138., Rasszizmus és idegengyűlölet Európában.

⁷² Lásd a grafikont Merove Gijsberts id. művének 34. oldalán.

⁷³ MORI-közvéleménykutatás az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma számára (2006).

kérdés, de megértése létfontosságú. Nem bevándorlási problémákról, hanem a polgárok között felmerülő társadalmi kérdésekről van szó. A legtöbb európai társadalom mindmáig elzárkózott attól, hogy vitát folytasson a polgárok kötelezettségeiről, legyenek ezek akár a migránsok és etnikai kisebbségek, akár a „bennszülött” népesség kötelezettségei. A jelenségek messziről történő szemlélése helyett megértésre, a másság iránti toleranciára és a párbeszédre van szükség.

A megoldatlan feszültségek tovább gyűlnek, az európaiak mellett élők iránt pedig sok a negatív érzelmek, és mindez jelentős kihívás a társadalmi kohézió és az erős közösség eszméit illetően, melyek hagyományos részei értékeinknek és a politikai diskurzusnak. A migrációnak a faji, etnikai és vallási kérdésekkel való összekapcsolása Európa hajdani démonait idézi, amelyek több történész szerint is jelen voltak sok európai kultúrában, ám amelyeket az EU ma egyértelműen elutasít.

Összefoglaló megjegyzések

Egy ilyesfajta kísérlet mindenképpen problémákat kell, hogy feltárjon, hiszen ha ezeket el kívánná kerülni, nem lenne hiteles. Az európai társadalmak jelentős társadalmi kihívásokkal néznek szembe. A tudásalapú gazdaság fenyegetést jelenthet az alacsony képzettségűek és az oktatás iránt kevés ambícióval rendelkezők számára. A munkanélküliség és az inaktivitás még mindig túl sok ember életét keseríti meg, ahogyan a széles körben elterjedt szegénység megoldatlan problémái is. A generációs hátrány átöröklésének mértéke növekedhet, a társadalmi mobilitás pedig problémásabbá válhat. Egyenlőtlen társadalmunkban a bukás érzetének társadalmi következményei folytán újabb feszültségek és problémák alakulhatnak ki a diszfunkcionális család, a bűnelkövetés és az antiszociális viselkedés, a mentális betegségek és az új jóléti betegségek kapcsán. Elkophatnak az európai társadalmi modellt megalapozó szolidaritási kötelek, különösen a jóléti szolgáltatásoktól való függés és a kisebbségi közösségek társadalmunkba történő integrációjával kapcsolatos problémák eredményeként.

Azonban optimizmusra is bőven van ok. Az élettel való megelégedettség és a boldogság nagyobb mértékű Európában, mint a világ egyéb tájain. A születéskor várható élettartam megnövekedett, és tovább nőhet, és ugyanez igaz az egészségesebb és hosszabb élet esélyére is. Az emberek a tudásalapú gazdaságban potenciálisan kielégítőbb munkákat végezhetnek. Bővülnek az oktatási esélyek. A nők függetlenebbek, és maguk irányítják az életüket. A sokféleség jelentős kreatív energiaforrás lehet. A sikeresen kezelt migrációval kielégíthetők Európa gazdasági és társadalmi szükségletei.

Az európaiak új lehetőségeket kínáló világra számíthatnak. A tagállami és európai döntéshozók feladata, hogy polgáraik számára a lehető legszélesebb körű hozzáférést biztosítsák.

4. VITAKÉRDÉSEK

4.1. Tendenciák

Ez a dokumentum számos tendenciát állapít meg a következő területeken:

- Átmenet a posztindusztriális tudás- és szolgáltatásalapú gazdaság felé
- A jóléti állam
- A fogyasztóra helyezett hangsúly – a jómód hatása
- Demográfia
- Értékek – egyén, család, közösség, társadalom.

Egyetért Ön az elemzéssel? Rendelkezésre tud bocsátani további, az elemzést alátámasztó (vagy annak ellentmondó) adatokat?

4.2. Jólét

Ön szerint mi a jólét? Az anyagi javak mellett mi számít igazán abban, hogy boldogan és elégedetten éljünk?

Hogyan rangsorolná a jólétben szerepet játszó legfontosabb tényezőket, például a munkahely meglétét, a munkával való elégedettséget, a megfelelő családi életre való esélyt, a megfelelő lakhatási körülményeket, az egészséget, az oktatási lehetőségekhez való hozzáférést, a társadalmi mobilitás esélyét, a jó szomszédokat és barátokat, az erős helyi közösségi kötődéseket, a biztonságérzet az utcán és otthon? Milyen további tényezők vannak?

Mit gondol, Európában mely tényezők akadályozzák ma a jólétet: pénzhiány, tisztességes munka hiánya, túl nagy nyomás nehezedik a családra és a szabadidőre, szegénység és egyenlőtlenség, nem megfelelő közszolgáltatások az egészségügy és az oktatás terén, a bűnözés terjedése, a tisztelet hiánya, migrációs gondok és multikulturalizmus?

4.3. Esély és hozzáférés

Melyek az esélyek megtartásának és növelésének legfontosabb tényezői korunk társadalmában? (Oktatás, társadalmi státusz, gazdagság, egészség, közszolgáltatások stb.)

- Oktatás

Mit kell tennünk azért, hogy mindenkire kiterjesszük az élethosszig tartó oktatási lehetőségeket? Mit tehetünk azért, hogy kompenzáljuk a korai oktatási hátrányokból származó, később felerősödő következményeket; hogy csökkentsük az iskolát korán elhagyók számát; hogy bővítsük a továbbtanulásba és a felsőoktatásba való bejutás esélyét különösen a társadalmilag hátrányos helyzetben lévők esetén; és hogy mindenkinek hozzáférést biztosítsunk az élethosszig tartó tanulás lehetőségéhez?

- Foglalkoztatás / munkahely

Melyek a fő akadályok a tisztességes munka megtalálása és adott esetben újabb képzés megszerzése előtt? Hogyan lehet hatékonyan leküzdeni ezeket az akadályokat, és növelni a munkahelyekhez való hozzáférést? Mi a biztonság és az esélyek megfelelő egyensúlya a modern munkaerőpiacon?

Nő-e a munkahelyi stressz, és ha igen, mi ennek az oka – például új munkahelyi kihívások, a foglalkoztatás bizonytalansága, a munka és a családi élet közötti nem megfelelő egyensúly?

Mi szükséges ahhoz, hogy a „kétkeresős” párok megtalálják a munka, a családi élet és a pihenés közötti egyensúlyt? Mit tehetünk azért, hogy enyhüljön a feszültség a karrier és annak a tisztességes családi és magánélettel való összehangolása között mind a nők, mind a férfiak tekintetében?

- Társadalom és társadalmi kapcsolatok

Melyek az értékváltozások társadalmi következményei? A nők változó szerepe? A férfiak szerepe? Melyek a boldog családi élet társadalmi akadályai, és kiküszöbölhetik-e ezeket a kormányok? Teljesen magánügy-e a hanyatló születésszám vagy ezt aktívan az államnak kell kezelnie?

Miért van jelen a szegénység, különösen a gyermekszegénység még mindig Európában? Ki a felelős, mennyire komolyak a társadalmi következmények, és mit lehet tenni, ha egyáltalán bármit is lehet?

Számít-e, hogy társadalmaink egyre egyenlőtlenebbek? Hogyan őrizheti meg egy egyre sokfélebbé váló társadalom ugyanakkor a kohéziót? Hogyan hat a sokféleség a szolidaritásra? Hogyan fejleszthető az integráció? Hogyan biztosítható, hogy mindenki hozzáférhessen az olyan közszolgáltatásokhoz mint az igazságszolgáltatás, közigazgatás, kultúra, szociális szolgáltatások (és szociális lakás) és szociális biztonság?

A várható élettartam növekedésével mekkora terhet jelent majd az idősek gondozása, és ez kire hárul – akár pénzügyi költségeket, akár a személyesen ráfordított időt tekintve? Melyek a társadalmi következményei annak, hogy egyre több idős ember él egyedül? Hogyan teremthető meg a felelősségek egyensúlya a család, a közösség és az állam között? Mely társadalmi és gazdasági tényezők akadályozzák, hogy az idősek továbbra is dolgozzanak? Mivel magyarázható, hogy az EU-ban minden hatodik idős ember továbbra is szegény?

Mik a legfontosabb tennivalók annak érdekében, hogy az emberek minél tovább jó egészségnek örvendjenek? Csökkenthetők-e az egészséget illető egyenlőtlenségek? Mit lehet tenni az életmód megválasztásából adódó egészségügyi problémákkal, és hogyan lehet megtalálni a megfelelő egyensúlyt az egyéni és a társadalmi felelősség között? Hogyan biztosítható az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés mindenki számára?

Hogyan változott meg az életminőség felfogása az elmúlt évtizedekben? Mekkora fontosságot hajlandók az európaiak tulajdonítani a környezetvédelmi fenntarthatóságnak más, közelebbi célkitűzésekkel szemben? Milyen gazdasági és társadalmi hatásokkal jár, ha Európa eltökélt vezető szerepet vállal a világban az éghajlatváltozással kapcsolatban?

Mennyire súlyos a bűnözés és az antiszociális viselkedés jólétre gyakorolt hatása, és mit lehet tenni?

Irodalom és hivatkozások

Aldridge Stephen. *Life Chances and Social Mobility: An Overview of the Evidence* Prime Minister's Strategy Unit, Cabinet Office, London. 2004. március

Arte Wil and Loek Halman ed. *European Values at the Turn of the Millennium*. Brill 2004.

Bartkowski Jerzy and Aleksandra Jasinka-Kania. "Voluntary Organisations and the Development of Civil Society" in *European Values at the Turn of the Millennium* ed by Arts and Halman (2004).

Bennett Jim and Mike Dixon. *Single Person Households and Social Policy* Joseph Rowntree Foundation and Institute for Public Policy Research. London 2006.

Bergheim Stefan, Deutsche Bank Research *Measures of Well-being* (2006. szeptember).

Bertola Giuseppa, Torinói Egyetem. *Social and Labour Market Policies in a Growing EU* 2005. november

Blanden Jo, Paul Gregg and Stephen Machin. *Intergenerational Mobility in Europe and North America* Centre for Economic Performance, London School of Economics. 2005. április

Boarini Romina, Asa Johannson and Marco Mira d'Ercole. "Alternative Measures of Well-being" OECD Social, Employment and Migration Working Papers 33 (2006).

Boltho Andrea. *What is wrong with Europe?* (1993).

Borsch-Supan Axel, Mannheim Research Institute for the Economics of Aging. *Points to structure discussion during cabinet hearing on Demographic Change and Its Implications for Public Policy* Brussels. 2006. január

Brandt Nicola, Jean Marc Burniaux and Romain Duval. *Assessing the OECD Jobs Strategy: Past Developments and Reforms* OECD Working Paper 429. 2005. május

Buonfino Alessandra. *Immigration and Integration* The Young Foundation. 2006. október

Castles Francis. *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities* OUP 2004.

Dunford Michael, School of Social Sciences and Cultural Studies, University of Sussex. *Comparative Economic Performance, Inequality and the Market Led Remaking of Europe*.

Ebbinghaus Bernard (Max Plank Institute for the Study of Sciences, Köln). *When Labour and Capital Collude: The Varieties of Welfare Capitalism and Early Retirement in Europe, Japan and the USA* Working Paper No 00.4 Program for the Study of Germany and Europe, Center for European Studies, Harvard University.

Ermisch John. *How do Parents affect the Life Chances of their children as adults? An idiosyncratic view*. SEDAP Research Paper No 101, McMaster University, Hamilton, Ontario, Kanada 2003. május

Esping-Andersen Gosta *Families. Government and the Distribution of Skills* A jóléti állam újrafeltalálása című NETSPAR –CPB konferencia dokumentuma, Hága 2006. április 27-28.

Esping-Andersen Gosta with Duncan Gallie, Anton Hemerijk and John Myles. *Why we need a New Welfare State* OUP 2002.

Eurobarométer 158 *Europeans' Participation in Cultural Activities* 2002. április

Eurobarométer 223 *Social Capital*. 2005. február

Eurobarométer 225 *Social Values, Science and Technology*, 2005. június

Eurobarométer 248 *Mental Well-being* 2006. június

Eurobarométer 261 *European Employment and Social Policy*, 2006. október

Eurobarométer 54.2 *The Social Situation of the European Union* 2001. február

Eurobarométer *Health, Food and Alcohol and Safety* 2003. december

Eurobarométer *Physical Activity* 2003. december

Európai bizottság *A new partnership for cohesion* Third Report on Economic and Social Cohesion Regionális Politikai Főigazgatóság 2004.

Európai Bizottság *Employment in Europe 2005* Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság 2006. november

Európai Bizottság *2005. évi jelentés a nemek közötti egyenlőségről*. COM(2005)44.

Európai Bizottság *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion* Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság, 2005. március

Európai Bizottság *Az oktatás és képzés korszerűsítése: kulcs Európa jólétéhez és társadalmi kohéziójához*. A Bizottság közleménye, 2006. november

Európai Bizottság *The 2005 EPC Projections of Age Related Expenditure (2004-2050) for the EU-25 Member States* A gazdaságpolitikai bizottság és az Európai Bizottság 4/2005 sz. külön jelentése.

Európai Bizottság *The Social Situation in the European Union* 2004.

Európai Bizottság *The Social Situation in the European Union* 2005.

Európai Bizottság *Employment in Europe 2004*, Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság 2005. november

Európai Bizottság zöld könyve: *A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái* COM (2005) 94 2005. március

Európai Bizottság *Key data on education in Europe – 2005* Oktatásügyi és Kulturális Főigazgatóság, Eurostat és Eurydice 2005.

Európai Bizottság *Labour Market Participation and the Dynamics of Social Exclusion* A Kutatási Főigazgatóság jelentése 2000.

Európai Bizottság *Social Strategies in Risk Societies* A Kutatási Főigazgatóság jelentése 1999.

European Foundation for the Study of Living and Working Conditions *Third European Survey on Working Conditions 2000*.

European Foundation for the Study of Living and Working Conditions *Quality of work and Employment in Europe*.

European Foundation for the Study of Living and Working Conditions *Restructuring and employment in the EU: Concepts, measurement and evidence* 2006.

European Foundation for the Study of Living and Working Conditions *Quality of Life and Care for Older people in Europe* 2006.

European Journal of Social Quality, Vol 5, Issue 112, 2005. Indicators of Social Quality: Applications in Fourteen European Countries.

Eurostat *Education in Europe 2003* 13/2003.

Eurostat *Europe in figures: Eurostat yearbook 2005*.

Eurostat *European Labour Force Survey – Principal Results 2003* 14/2004.

Eurostat *European Social Statistics: Income, Poverty and Social Exclusion* Second Report. 2003.

Eurostat *General Indicators on transition from school to work* 4/2003.

Eurostat *Health Statistics: Atlas of Mortality 2002 edition*.

Eurostat *In Work poverty* 5/2005.

Eurostat *Income poverty and social exclusion in the EU 25* 13/2005.

Eurostat *Lifelong learning in Europe* 8/2005.

Eurostat *Long term population projections at national level* 3/2006.

Eurostat *Material deprivation in EU* 21/2005.

Eurostat *Monetary Poverty in New Member States and candidate countries* 12/2004.

Eurostat *More Women than Men in Workless Households* 15/2002.

Eurostat *Population in Europe 2004 First Results* 15/2006

Eurostat *Population Statistics* 2004.

Eurostat *Poverty and Social Exclusion in the EU after Laeken* 8 és 9/2003.

Eurostat *School leavers in Europe and labour market effects of job mismatches* 5/2003

Eurostat *Work and Health in the EU* 2003

Eurostat *Youth transitions from education to working life* 6/2003

Ferrera Maurizio and Martin Rhodes *Recasting European Welfare States* Frank Cass 2000

Florida Richard. *“The Rise of the Creative Class”* Basic Books (2002).

Florida Richard. *“The Flight of the Creative Class: the new global competition for talent”* Harper Collins (2005).

Fougere Denis, Francis Kramarz and Julien Pouget. *Youth Unemployment and Crime in France* Bonn Institute for the Study of Labour. 2006. március

Fourastie Jean. *“Les trentes glorieuses: ou La Revolution invisible de 1946 a 1975”*. Paris, Fayard. (1979)

Gerstenberger Barbara. *“The Growth Potential of the Silver Economy”*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, (2005).

Giddens Anthony and Patrick Diamond. ed *The New Egalitarianism* Polity. June 2005

Giddens Anthony, Patrick Diamond and Roger Liddle. ed *Global Europe, Social Europe* Polity. 2006. október

Giddens Anthony. *Europe in the Global Age* Polity. 2006. október

Gijsberts Merove. *Ethnic Minorities and Integration* Social and Cultural Planning Office, The Hague. 2004. szeptember

Giullari Susy and Jane Lewis. *The Adult Worker Model Family, Gender Equality and Care* UN Social Policy and Development Programme: Paper 19. 2005. április

Gordon Robert J. *Issues in the Comparison of Welfare between Europe and the United States* Paper presented to Venice Summer Institute 2006. július

Guillemard Anne-Marie *Continental welfare states in Europe confronted with the end of career inactivity trap: a major challenge to social protection in an aging society* Program for the Study of Germany and Europe Working Paper 01.5; paper prepared for the conference *Rethinking Social Protection* at the Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University, 2001. január

Halman Loek, Ruud Luijkx and Marga van Zundert. *Atlas of European Values*. Tilburg University 2005.

Institut National D’Etudes Demographiques (Paris) *Face aux changements demographiques, une nouvelle solidarite entre generatons* Audition du directeur de l’INED sur le Livre vert lance par la Direction generale a l’emploi, Bruxelles Janvier 2006

Karsten Sjoerd, Charles Felix, Guuske Ledoux, Wim Meunen, Jaap Rooleveld and Erik van Schooten (Univeristy of Amsterdam). *Choosing Segregation or Integration? The extent and*

effects of ethnic segregation in Dutch cities. Education and Urban Society. Vol 38. No2. 2006. február

Karsten Sjoerd, Guuske Ledoux, Jaap Rooleveld, Charles Felix, and Dorothe Elshof. *School Choice and Ethnic Segregation* Educational Policy Vol 17 No 4. 2003. szeptember

Kirkegaard Jacob Funk. *Outsourcing and Offshoring: Pushing the European Model Over the Hill, Rather than Off the Cliff* Institute for International Economics, Washington. Working Paper 05-1. 2005. március

Layard Richard. *Happiness* Allen Lane 2005, Penguin 2006.

Machin Stephen. *Social Disadvantage and Education Experiences* OECD Social, Employment and Migration Working Papers No32 2006.

Maesen (van der) Laurent J G and Alan C Walker. *Outcomes of the European Scientific Network in the European Journal of Social Quality, Volume 5.*

Malpas Nicole (NM Consultants). *Employment and Unemployment among Women and Men* Kutatási Főigazgatóság. 2001. december

Nickell Stephen. *Labour Market Institutions and Unemployment in OECD countries* CE Sifo DICE Report 1, No 2. 2003.

OECD *Health at a Glance: OECD Indicators, 2005*

OECD *Pensions at a Glance: Public Policies Across OECD Countries* OECD Publishing 2005

OECD *Society at a Glance: OECD Social Indicators* OECD Publishing 2005

OECD, *Where Immigrant Students Succeed*, 2006.

Offer Avner. *The Challenge of Affluence* OUP 2006

Ogg Jim (Young Foundation) and Catherine Bonvalet (Institut Nationale d'Etudes Demographiques). *The Baby Boomer Generation and the Birth Cohort of 1945-54: A European Perspective* Paper for a seminar organised by the Cultures of Consumption research programme (ESRG- AHRC) in collaboration with the ESRC Social Science Week, 2006. március

Plantenga Janneke and Chantal Remery. *Reconciliation of work and private life: a comparative review of thirty European countries* Nemekkel, a társadalmi beilleszkedéssel és a foglalkoztatással foglalkozó uniós szakértői csoport, Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság. 2005. szeptember

Platt Lucinda. *Migration and Social Mobility: The life chances of Britain's ethnic minorities* Joseph Rowntree Foundation. 2005. november

Prskawetz Alexia, Bernhard Mahlberg, Vegard Skirbekk, Inga Freund and Maria Winkler-Dworak (Vienna Institute of Demography) and Thomas Lindh, Bo Malberg, Ann-Christin Jans, Oskar Skans Nordstrom and Fredrik Andersson (Institute for Future Studies Stockholm).

The Impact of Population Ageing on Innovation and Productivity Growth in Europe A Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság számára készült jelentés. VT/ 2004/454

Az Empirica (Gesellschaft für Kommunikations- und Technologieforschung mbH, Bonn) és a WRC (Work Research Centre, Dublin) jelentése. *Demographic Change – Impacts of New Technologies and Information Society* A jelentés a Foglalkoztatási és Szociális Főigazgatóság számára készült. 2005. november

Rychtarikova Jitka (Department of Demography and Geodemography, Charles University, Prague). *Population issues matter more* 2006. január

Schepens Theo, University of Tilburg. *Atlas of European Values* Ed by Loek Halman, Ruud Luijkx and Marga van Zundert.(2005)

Scheutz G, H Ursprung, and L Woessman. *Education Policy and Equality of Opportunity* CESifo Working Paper 1518 (2005).

Skolnick A. *Change of Heart: Family dynamics in historical perspective* in Family, Self and Society (1993).

Soares Rodrigo (University of Maryland). *Welfare Cost of Violence* 2004. szeptember

The Economist *The super-rich* edition Oct 21st,2006 p33

Veenhoven Ruut. *Subjective Measures of Well-being*, United Nations University.

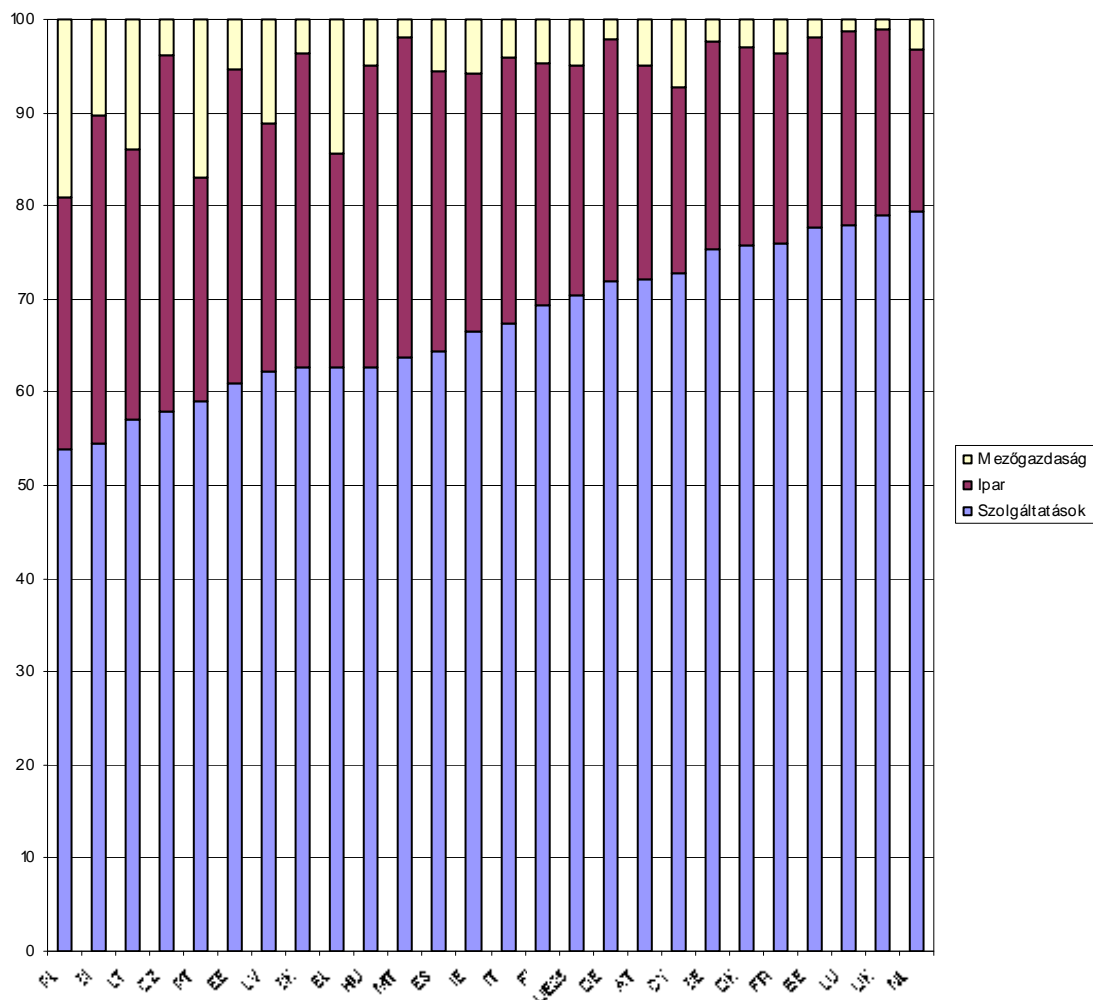
Vught van, Frans. *Youth, Education and the Labour Market*. Az Európai Bizottság társadalmi tanácsadócsoportjához beterjesztett dokumentum (2006. szeptember).

Wilkinson Richard G. *The Impact of Inequality*. Routledge 2005.

Women's Equality Unit. *The Part Time Pay Penalty* Cabinet Office, London. 2005.

MELLÉKLET: Ábrák és táblázatok

1. ábra: Foglalkoztatási szerkezet az EU egyes tagállamaiban (a főbb foglalkoztatási ágazatok szerint) 2005.

Forrás: Eurostat, Munkaerő-felmérés, In: Foglalkoztatás Európában 2006

1. táblázat: A foglalkoztatás változásai 1995 és 2005 között

	Tudásalapú iparágak	Egyéb iparágak
Spanyolország	74,60 %	42,40 %
Írország	70,70 %	42,90 %
Görögország	36,80 %	8,30 %
Hollandia	29,90 %	12,30 %
Olaszország	28,40 %	4,10 %
Belgium	23,30 %	3,70 %
Finnország	29,60 %	13,50 %
Ausztria	18,30 %	-5,40 %
Németország	17,10 %	-8,60 %
Egyesült Királyság	16,70 %	1,00 %
Franciaország	16,30 %	7,30 %
Portugália	11,10 %	1,40 %
Dánia	11,60 %	-0,20 %
Svédország	12,80 %	2,00 %
EU-15	23,90 %	5,70 %

Megjegyzés: Egyéb iparágak a tudásalapú meghatározás szerint: feldolgozóipar, építőipar, mezőgazdaság, vízellátás, kiskereskedelem. Portugália esetében az adatok az 1998-2005 közötti időszakra vonatkoznak.

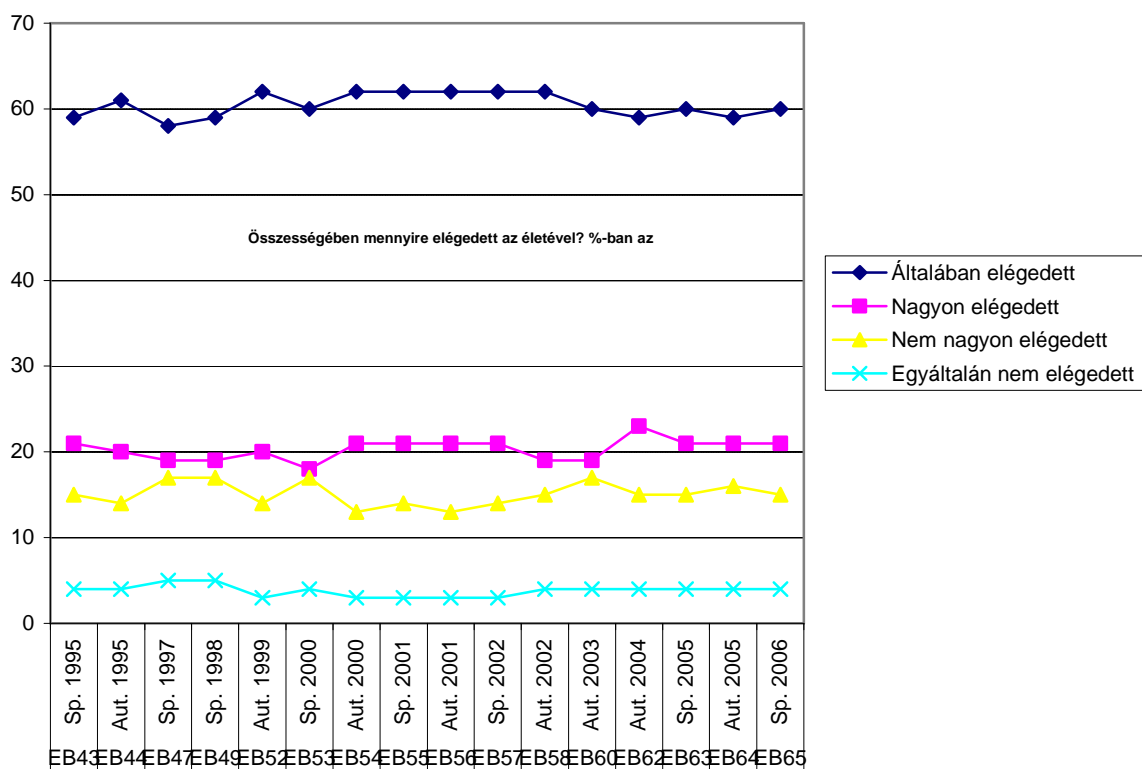
Forrás: Brinkley and Lee (2006), az Eurostat adatai alapján

2. táblázat: Várható függőségi arányok (%-ban)

	2003	2025	2050	Változás 2003– 2050
BE	26	36	47	21
DK	22	34	42	20
DE	26	38	52	26
GR	26	36	60	35
ES	25	33	66	41
FR	25	37	46	21
IE	16	25	45	29
IT	28	39	62	34
LU	21	28	36	15
NL	20	33	41	20
AT	23	34	52	30
PT	23	35	59	36
FI	23	41	47	24
SE	26	36	41	14
UK	24	33	45	21
CY	14	29	43	30
CZ	20	35	55	35
EE	23	31	43	20
HU	22	34	48	26
LT	22	29	45	23
LV	23	31	44	21
MT	19	34	41	22
PL	18	33	51	33
SK	16	28	51	34
SI	21	36	56	35
EU-25	24	35	51	27
EU-15	25	36	52	26
EU-10	19	33	50	31

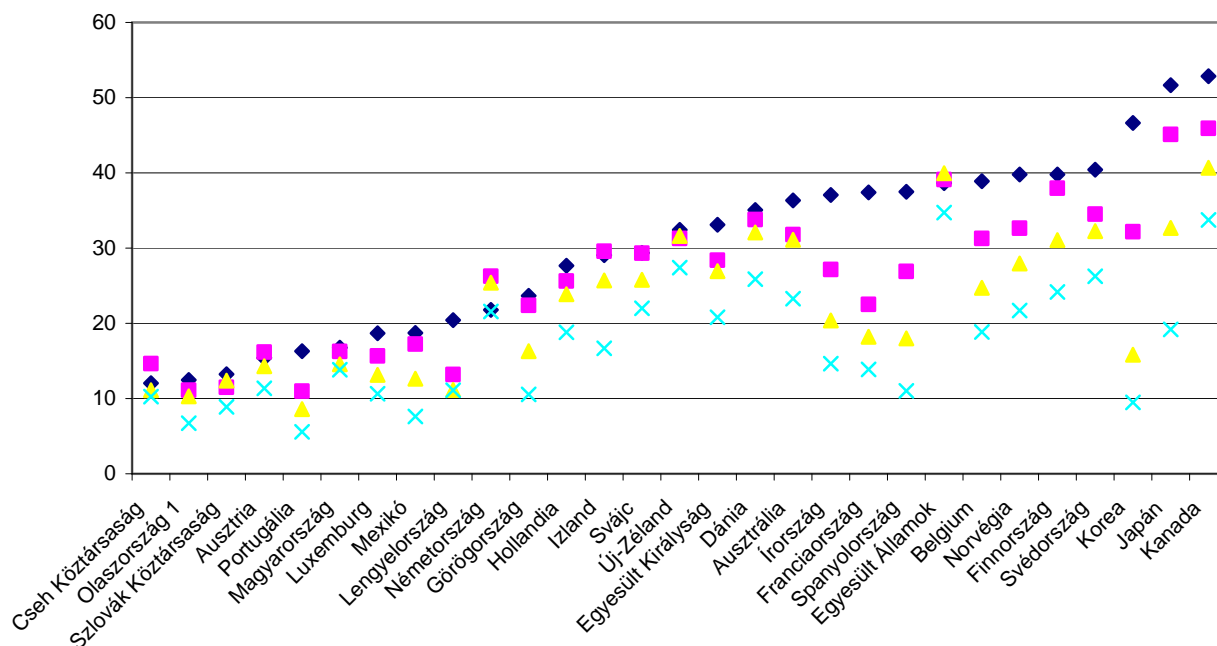
Forrás: Európai Bizottság 2005, 236. sz. gazdasági dokumentum

2. ábra: Az étellel való elégedettség az EU-ban

Forrás: Eurobarométer 65

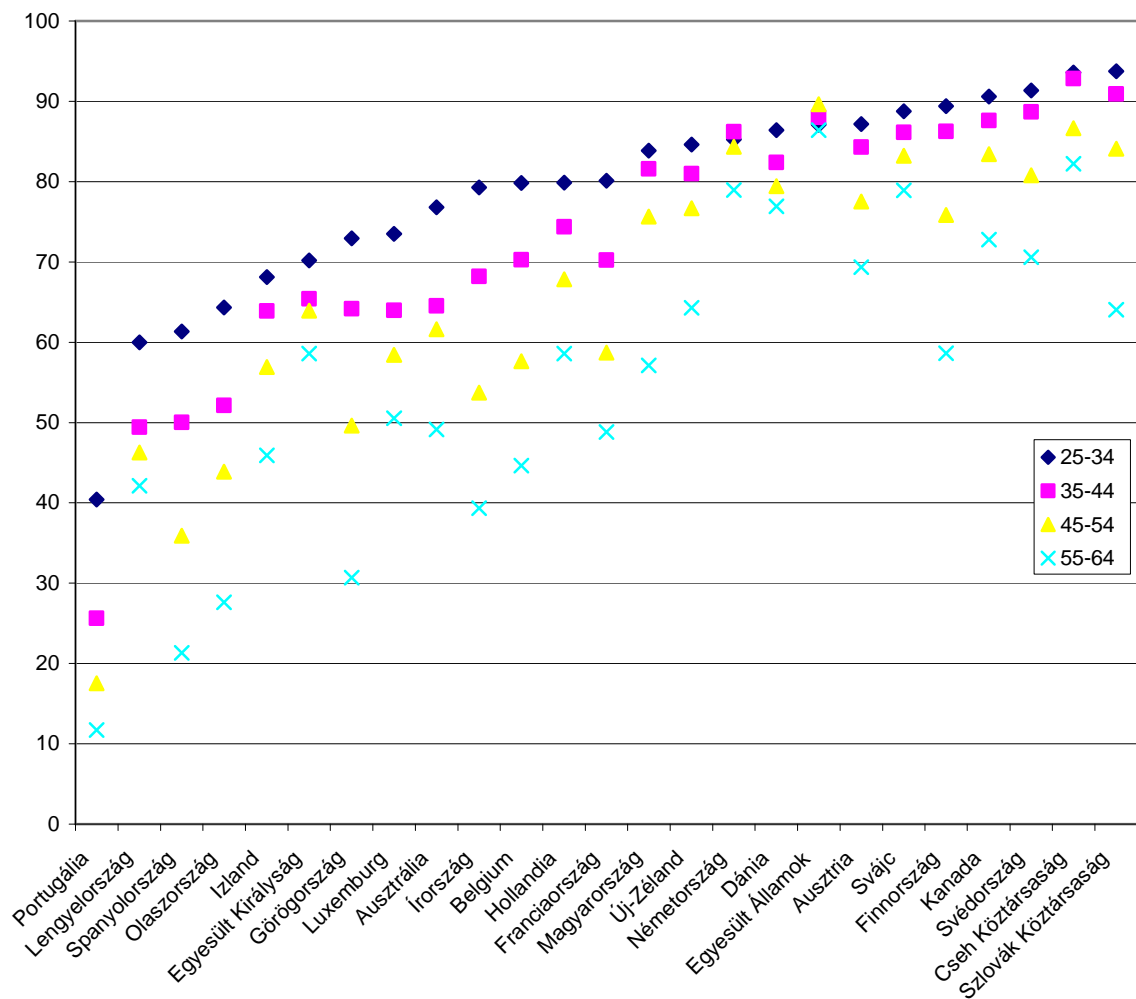
3. ábra: Harmadfokú oktatásban részt vevő népesség (2003)
Százalékarány korosztály/évtized szerint

Forrás: van Vught F. (2006) az OECD-től, 2005

Megjegyzés: az 1990-es évek adatai a 25–34 éves korosztályra vonatkoznak.

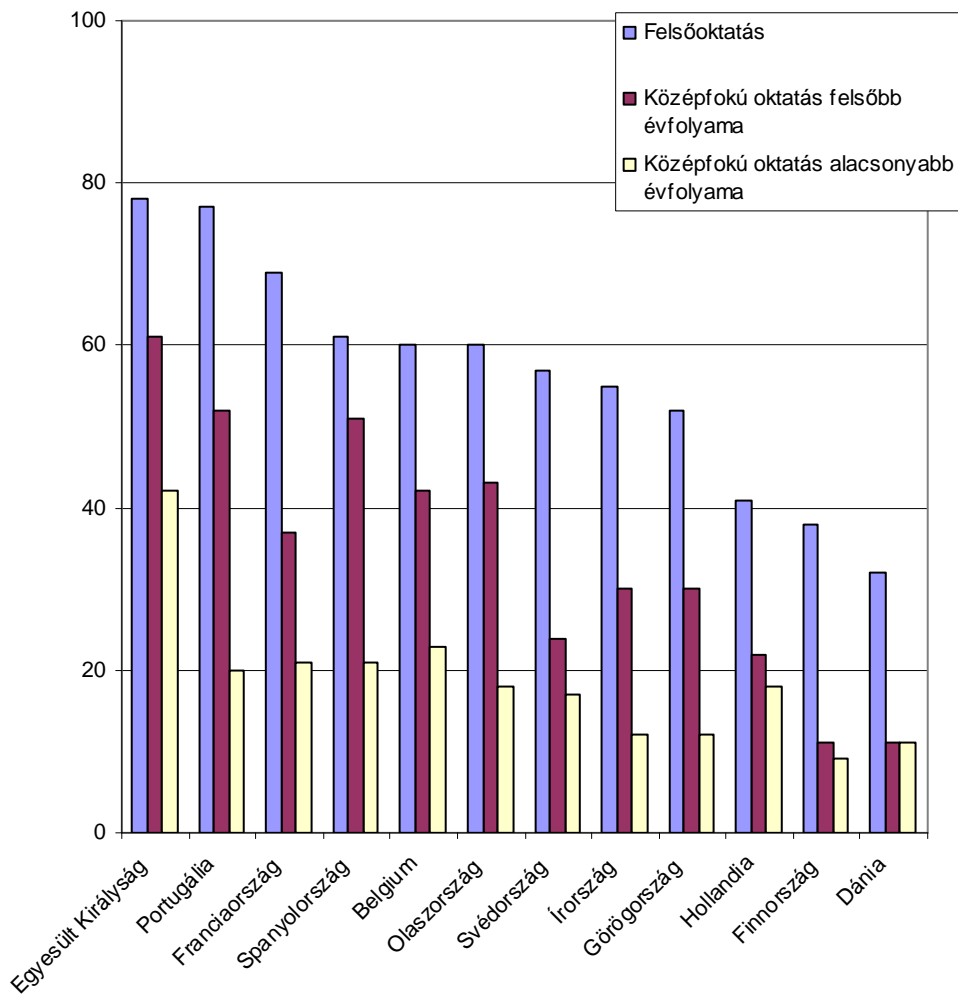
4. ábra: Felső középfokú oktatásban részt vevő népesség (2003)
Százalékos arány korosztály/évtized szerint

Forrás: van Vught F. (2006), az OECD-től, 2005

Megjegyzés: az 1990-es évek adatai a 25–34 éves korosztályra vonatkoznak.

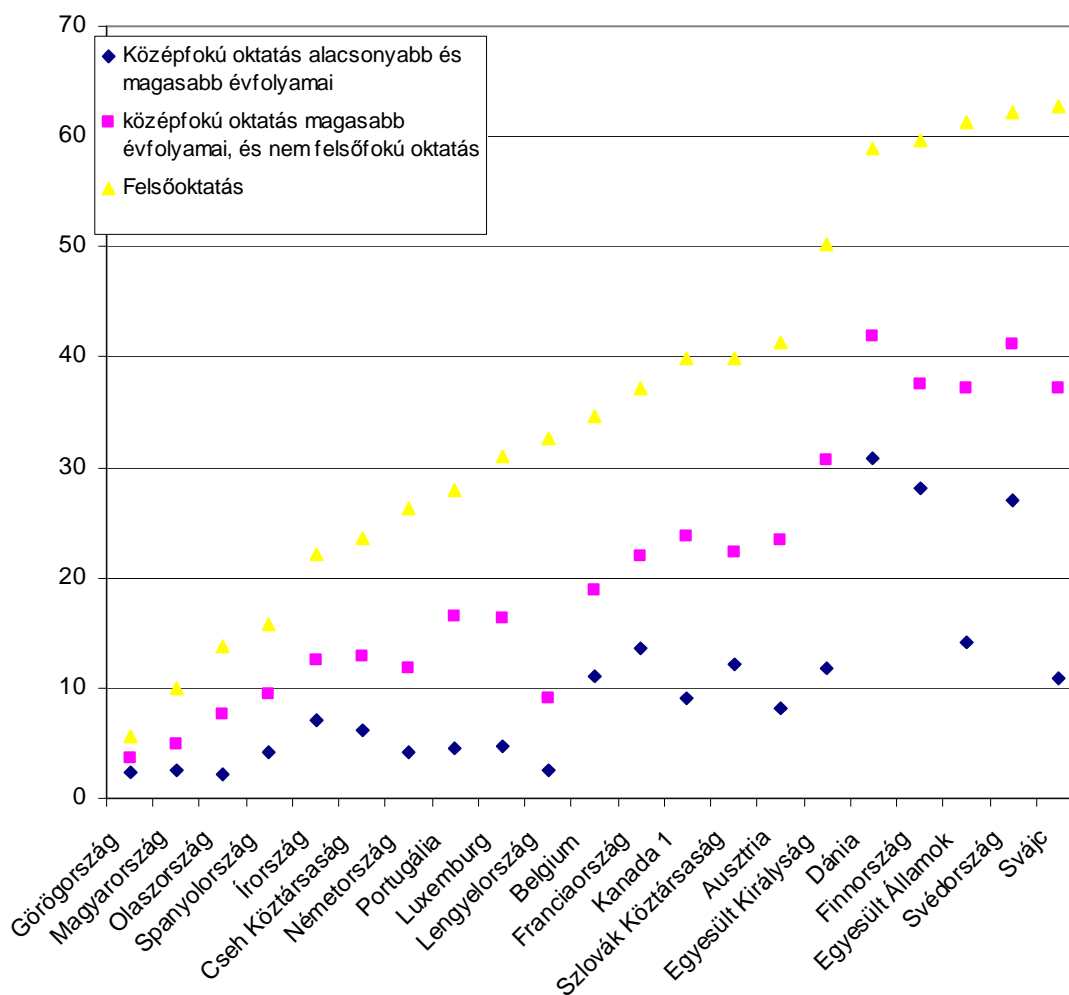
5. ábra: Iskolázott szülők harmadfokú oktatásban részt vevő gyermekei, 1994–95.

Megjegyzés: A részvételi adatok a 18–24 éves korosztályra vonatkoznak.

Forrás: Social Disadvantage and Educational Experiences. OECD Social, Employment and Migration Papers (2006) from EURYDICE (1997).

6. ábra: A 25–64 éves dolgozók részvétele munkához kapcsolódó, kötetlen folyamatos oktatásban és képzésben, iskolai végzettség szerint, 2003

Megjegyzés: Az országokat balról jobbra a kötetlen folyamatos oktatásban és képzésben való részvételük növekvő sorrendjében tüntettük fel, valamennyi oktatási szintet beszámítva 12 hónapos időszak alatt. A Kanada esetében feltüntetett adatok 2002-re vonatkoznak.

Forrás: Social Disadvantage and Educational Experiences. OECD Social, Employment and Migration Papers (2006); OECD (2005), Education at Glance, Paris

3. táblázat: Nemzedékek közötti mobilitás összehasonlítható nemzetközi becslések alapján

Ország	Adatállomány	Fiúgyermekek születési ideje	Fiúgyermek keresetének mérési ideje	Szülői státusz mérésének alapja	Generációk közötti részleges korreláció ¹
Nagy-Britannia	Egységes tanulmány	brit 1970	2000 (kor: 30 év)	szülők jövedelme 1980 és 1986 között (átlag)	.271 ^a
Egyesült Államok	Általános tanulmány a jövedelmek alakulásáról	1954–1970	kor: 30 év	szülők jövedelme a fiúgyermek 10 és 16 éves korában (átlag)	.289 ^a
Nyugat-Németország	Társadalmi-gazdasági panel	1960-1973	2000	szülők jövedelme 1984 és 1988 között (átlag)	.171 ^a
Kanada	Generációk közötti jövedelemre vonatkozó adatok (adó-nyilvántartásokból)	1967-1970	1998	szülők jövedelme a fiúgyermek 16 éves korában	.143 ^a
Norvégia	Nyilvántartási adatok	1958	1992 és 1999 (átlag)	az apa keresete 1974	.139 ^b
Dánia	Nyilvántartási adatok	1958-1960	1998 és 2000	az apa keresete 1980	.143 ^b

^a Blanden (2005), 3.3. táblázat; ^b Bjorklund et al (2005), 3. táblázat

A részleges korreláció egyenlő a nemzedékek közötti egyenlőtlenség változásának kiigazítására szolgáló béta együtthatóval. Ez azért fontos, mert a mintában szereplő országokban az egyenlőtlenség különböző mértékben növekedett.

Forrás: Jo Blanden, Paul Gregg and Stephen Machin: Intergenerational Mobility in Europe and North America. LSE Centre for Economic Performance (2005. április)

4. táblázat: A szegénység általi veszélyeztetettség háztartási típusonként, 2003

	Egyszülős családok eltartott gyerekekkel	Két felnőtt egy eltartott gyerekekkel	Két felnőtt két eltartott gyerekekkel	Két felnőtt három vagy több eltartott gyerekekkel	Három vagy több felnőtt eltartott gyerekekkel
EU-25	33	11	12	24	n.a.
Ausztria	31	9	13	20	9
Belgium	30	11	8	19	13
Ciprus	22	10	6	15	6
Cseh Köztársaság	30	7	8	20	9
Dánia	18	5	4	13	10
Észtország	33	15	18	24	16
Finnország	19	5	5	11	8
Franciaország	29	9	9	16	16
Németország	44	11	11	21	15
Görögország	34	13	16	32	30
Magyarország	16	8	10	23	17
Írország	54	16	11	25	12
Olaszország*	36	15	24	36	n.a.
Lettország	31	13	13	32	18
Litvánia	27	11	12	28	14
Luxemburg	15	9	11	10	12
Hollandia	39	8	10	24	12
Lengyelország**	24	11	16	33	19
Portugália*	30	14	25	34	n.a.
Szlovákia	40	22	26	35	18
Szlovénia	25	4	8	9	8
Spanyolország	24	12	14	35	22
Svédország	19	8	5	14	n.a.
Egyesült Királyság	40	13	12	27	16

*, **

Forrás: Eurostat